

М. С. Вашуленко
С. Г. Дубовик
О. І. Мельничайко

Українська МОВА

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

За науковою редакцією
академіка НАПН України **М. С. Вашуленка**

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2015

УДК 000.000.0(000.0)
ББК 00.0Укр-000
В23

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- — початок уроку
- — домашнє завдання
- — запитання, на яке можна дати відповідь, опрацювавши матеріал підручника
- — говоримо
- — зразок виконання
- — завдання підвищеної складності

Вашуленко М. С.

В23 Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко / заред. М. С. Вашуленка. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2015. — 192 с. : іл.

ISBN 000-000-000-000-0.

УДК 000.000.0(000.0)
ББК 00.0Укр-000

ISBN 000-000-000-000-0

© М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик,
О. І. Мельничайко, 2015
© Видавничий дім «Освіта», 2015

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

РОЗДІЛ

1 **МОВА І МОВЛЕННЯ****З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:**

- Чому мову називають безсмертним скарбом народу
- Українська мова є державним символом України
- Чому в мові постійно з'являються нові слова і що відбувається зі старими словами

**ЯКИМ БУВАЄ МОВЛЕННЯ,
ЩО ЙОГО ХАРАКТЕРИЗУЄ****УСНЕ****ПИСЕМНЕ**

правильність

багатство словникового запасу

виразність

каліграфічність

чіткість

охайність

міміка, жести

дотримання абзаців

ДІАЛОГІЧНЕ**МОНОЛОГІЧНЕ**розмова між двома
або кількома
особамивисловлювання
однієї особи наодинці
або перед слухачами

- Що розуміють під культурою мовлення і спілкування
- Як досягти високої культури мовлення і спілкування

СЛОВА ДЛЯ ВВІЧЛИВОГО СПІЛКУВАННЯ

дякую, спасибі, прощу, ласкаво запрошую,
будь ласка, будьте ласкаві, прошу вибачити (вибачення),
вибачте, перепрошую, даруйте, добрий день, до побачення,
до зустрічі, будьте здорові, на добраніч!

§ 1. МОВА — БЕЗСМЕРТНИЙ СКАРБ НАРОДУ

1. Поміркуйте разом! Що ви знаєте про українську мову? Чим відрізняється усне мовлення від писемного? Як допомагають під час спілкування міміка, жести, інтонація?

2. 1. Прочитай текст.

БЕЗСМЕРТНИЙ СКАРБ

Скільки з уст народу нашого можна почути легенд, переказів, скільки пісень, приказок, співаночок, оповідок — трагічних і смутних, веселих і безжурних, — скільки всіх цих багатств можна записати по наших українських селах, хуторах? Ані ліку їм, ані віку. Живуть, примножуються, квітнуть. Передаються з покоління в покоління історія народу, його душа, характер, вдача (*Сергій Носань*).

Слово про слово

Скарб — коштóвності, цінні речі, гроші.

2. Перекажи. Про які скарби йдеться в цьому тексті?

3. А може, ти знаєш якусь старовинну легенду? Розкажи її.

3. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Поміркуйте над прочитаним.

Чи помічаєш ти, що з кожним роком твоє життя все тісніше пов'язане з мовою? Може, й ні. Адже скільки себе пам'ятаєш, ти завжди вмів (уміла) розмовляти. До мови звикаєш, тому й не звертаєш на це увагу.

Коли тобі було три-чотири роки, ти постійно запитував (запитувала), як називається той чи той предмет, для чого він. Коли ти неправильно вимовляв (вимовляла) якесь слово, тебе виправляли. Так за допомогою старших ти поступово вивчаєш мову, опановуєш правильне мовлення.

2. Попрацюйте над розвитком власного мовлення. У першому абзаці перетворіть питальне речення на розповідне, змінивши особу оповідача: *ти* на *я*, *твоє* на *моє*. Зверніть увагу на те, які ще слова треба змінити, а які — не використовувати зовсім. Перероблений абзац запишіть.

4. 1. Прочитай текст і поміркуй над прочитаним.

Чи знаєш ти, що означають слова *космос*, *вулкан*, *супутник*? Звичайно, знаєш. А звідки ти це знаєш? Що тобі допомагає дізнатися про те, чого не доводилося бачити, уявити місця, у яких ніколи не бував? Мова. Мова допомагає людині про все дізнатися.

Як же це відбувається? Чому мова така всесильна?

2. Згадай і розкажи, про що вперше повідомила тобі книжка.

3. Запиши назву нещодавно прочитаної книжки та її автора.

Що́місяця
Що́тижнтя

Як живе і розвивається наша мова?

5. 1. Прочитай текст.

Що́місяця, що́тижнтя, що́дня літературна мова поповнюється багатьма новими словами. Вони називають предмети та явища, яких раніше в нашому житті не було. Завдяки цьому мова постійно збагачується новими словами, розвивається. Але залишається зрозумілою. Саме тому ми добре розуміємо мову попередніх поколінь, наприклад твори Тараса Шевченка, хоча жив і творив він двісті років тому.

Що́годіни
Що́де́нно

2. Розкажи, про що повідомлено в тексті.

3. Прочитай напам'ять один із віршів Тараса Шевченка. Чи є в ньому такі слова, які в сучасній мові ми не вживаємо?

Вимовляємо:

з'явля́є[ц':а]

розвива́є[ц':а]

попо́внює[ц':а]

збага́чує[ц':а]

Пишемо:

з'явля́ється

розвива́ється

поповню́ється

збагачу́ється

4. Спиши слова правого стовпчика. Порівняй їхню вимову і написання. Поділи ці слова на склади усно, а потім — письмово.

За-м-ша-є-ть-ся.

6. 1. Прочитай текст. Спробуй дати відповіді на запитання.

Уяви собі: побудували нове місто. Йому дали назву, якої ще не мало жодне з міст України. Це місто Українка на Київщині.

У новому місті живе і працює багато людей. А як їх називають? Людей, які живуть у Києві, називають **ки́янами**, у Львові живуть **львів'яни**, у місті Рівному — **рівненці**, у Полтаві — **полта́вці**. Як же називають мешканців Українки? Хіба не цікаво?

А як ти думаєш?

2. Як називають «трудівника», котрий допомагає утворювати нові слова? Знайди його у виділених словах.

3. Спиши текст. У виділених словах познач частини основи.

7. 1. Прочитай текст.

Скільки ж слів у сучасній українській мові? На це запитання не дасть точної відповіді ні учень, ні вчитель, ні найталановитіший мовознавець, ні сивий академік. Чому? Та тому що, як ти вже знаєш, мова постійно збагачується новими словами. І полічити їх ніхто не може.

2. Попрацюй зі словником: випиши кілька споріднених слів до виділених у тексті.

3. Зроби звуко-буквений аналіз слова *учень*.

8. 1. Прочитай висловлювання. Поміркуй над прочитаним.

1. Мова — це глибина тисячоліть. Це найдорожчий скарб, переданий нам сотнями і сотнями попередніх поколінь, злеліаний у пісні, у переказі, у приказці. 2. Мова — це душа народу. Від сповиточка рідну мову дитина чує від матері, за нею перші ніжні слова ласки промовляє... (Микита Шумило).

2. Чому, на твою думку, у першому висловлюванні мову названо найдорожчим скарбом, а в другому — душею народу?

3. Добери й випиши кілька висловлювань про мову з книжок, газет чи журналів, які ти читаєш.

Що таке мовлення? Яким воно має бути?

9. Поміркуйте разом! Що таке усне мовлення? А писемне?

Як опанувати усне мовлення? Чи досить для цього знати лише слова? Ні. Треба ще вміти поєднувати їх між собою. За допомогою чого сполучають слова? Що утворюється із поєднаних між собою слів? Правильно, речення. А з речень? Звичайно, текст.

А що стає у пригоді під час усного мовлення, спілкування між людьми? Інтонація, сила голосу, міміка, жести. Як же правильно користуватися цими помічниками усного мовлення? Про які вимоги до усного мовлення ти вже знаєш? Назви їх. Яким вимогам має відповідати писемне мовлення?

10. 1. Прочитай, що говорить народна мудрість про значення знань у житті людини.

1. Наука для людини, як сонце для життя. 2. Хто більше читає, той більше знає. 3. Наука і труд добрий плід дають. 4. Знання злодій не вкраде, у вогні не згорять і у воді не потонуть.

2. Спиши висловлювання. Поясни, як ти їх розумієш.

3. Назви слова, у яких одна буква позначає два звуки, а дві букви позначають один звук.

11. Поміркуйте разом! 1. Прочитайте поради. Висловте з цього приводу власні думки.

1. Правильної літературної мови треба вчитися завжди, вчитися у великих майстрів слова. 2. Прислухайтесь до власного мовлення, критично оцінюйте його. 3. Не так уже й складно позбутися вживання тих самих слів, слів-паразитів, вульгарних слів. 4. Якщо свідомо пильнувати-мете за чистотою і красою свого мовлення, то обов'язково досягнете успіхів у володінні мовою.

2. Назвіть звуки і букви у виділених словах. Пригадайте правила переносу слів.

12. 1. Розглянь фотоілюстрації.

2. За зображеннями та з власного досвіду розкажи, як треба поводитись у громадських місцях (у транспорті, кінотеатрі, музеї, крамниці) під час спілкування з іншими людьми.

13. Поміркуйте разом! Що називають культурою мовлення? Як досягти високої культури мовлення?

Культура мовлення — це правильність, чіткість, точність, виразність мовленого слова, доцільність його вживання, багатство словникового запасу.

14. 1. Прочитай висловлювання.

1. Той, хто зневажливо ставиться до **рідної** мови, не може й сам **вікликати** поваги до себе (*Олесь Гончар*).
 2. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за **правильність** мови, за багатство мови (*Максим Рильський*).
 3. Добре вимовлене слово — це вже музика (*Костянтин Станіславський*).

2. Спиши одне висловлювання (на вибір) і поясни, як ти його розумієш.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів.

15. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Визначте його тему і головну думку.

Кожна людина зацікавлена в тому, щоб **уміти** правильно й **гарно** говорити. Адже це дає можливість налагоджувати і підтримувати добрі стосунки з іншими людьми. Для цього треба виразно говорити і мати що сказати.

Щоб навчитися добре і змістовно говорити, необхідно постійно збагачувати свої знання і досвід (За Іржі Томаном).

2. Поясніть одне одному думку, висловлену в останньому реченні.

3. Доберіть синоніми до виділених слів.

16. Попрацюйте разом! 1. Поговоримо про культуру спілкування.

2. Прочитайте запитання і дайте на них відповіді.

Чи вмієш ти спілкуватися з іншими людьми?

Чи не завдаєш людям прикрощів своєю нетактовною поведінкою?

Чи завжди правильно оцінюєш свою поведінку?

Як ти звертаєшся до людей? Як відповідаєш на запитання?

Чи використовуєш під час спілкування такі слова: *дякую, спасибі, прошу, ласкаво прошу, будь ласка, будьте ласкаві, перепрошую, прошу вибачення, даруйте; до побачення, добродію, пані, пане, юначе?*

17. 1. Прислухайся до народних порад!

1. Знаєш — кажи, не знаєш — мовчи. 2. Вік ж..ви — вік учись. 3. Учи іншого — і сам помудрішаєш. 4. Шануй учителя, як рідного батька. 5. Будь господарем свого слова. 6. Добрим словом мур проб'єш, а л..хим і в двері не ввійдеш.

2. Спиши прислів'я, уставляючи пропущені букви. Яке правило допомогло тобі правильно написати слова?

до побачення
будь ласка

Запитання і завдання для повторення

1. Чому мову називають безсмертним скарбом народу?
2. Якими мають бути усне і писемне мовлення?
3. Що таке культура мовлення і культура спілкування?
4. Як берегти і примножувати багатства рідної мови?
5. Послухай, як розмовляють твої однолітки на перервах, поза школою. Яких помилок вони припускаються під час спілкування?

ТЕКСТ

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

- Яка роль слів у побудові тексту
- Коли і для чого треба складати план тексту

ПРО ТИПИ ТЕКСТІВ

текст-розповідь

про щось
розповідає

текст-опис

когось або щось
описує

текст-міркування

щось доводить,
твердить,
робить висновок

- Про те, чим різняться художні та наукові тексти

ПРО БУДОВУ ТЕКСТІВ

зачин

основна частина

кінцівка

- Про роль абзаців у тексті

НАВЧИШСЯ ПИСАТИ

заметку до газети

листи

оголошення

- Що називають діалогом
- Як досягти культури спілкування

§ 2. ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРО БУДОВУ ТЕКСТУ. ТЕМА І МЕТА ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ЗАГОЛОВОК

Що таке текст? Які його ознаки?

18. 1. Прочитай текст. Визнач його тему. Добери заголовок.

Книжка з давніх-давен була у великій пошані. Київський князь Володимир Святославович, який жив понад тисячу років тому, відкривав школи, спеціальні майстерні, де переписували, розмножували книги. А в часи князювання Ярослава Мудрого в Києві при Софійському соборі було засновано першу в Київській Русі бібліотеку.

У літописі «Повість минулих літ» читаємо: «Велика бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ. Це — джерело мудрості».

2. Розкажи, про що йдеться в тексті. Визнач мету тексту і його головну думку.

Міркую так: тема цього тексту — розвиток освіти в Київській Русі. Мета — повідомити про те, як високо цінували книги, дбали про освіту київські князі. А головна думка тексту така: книга — це джерело знань і людської мудрості.

Книги — джерело мудрості.

Пригадай! Писемне висловлювання називають **текстом**.

У тексті завжди про щось повідомляють, розповідають.

Це його **тема**.

Кожна розповідь має певну **мету**.

У тексті можна визначити **головну думку**.

До тексту можна дібрати **заголовок**.

19. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст.

Тарасова гора... Високо над Дніпром звела вона свою сиву голову. Далеко видно звідси «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі». Саме на цій горі хотів колись оселитися Тарас Шевченко. Та не судилося поетові здійснити свій намір. Йому було заборонено жити в рідних місцях.

Тільки після смерті Кобзар знайшов вічний спокій на колишній Чернечій горі. Народ із любов'ю називає її тепер Тарасовою.

2. Про що ви дізналися з тексту? Яка його тема і мета?
3. Спишіть останній абзац. Підкресліть у ньому вираз, ужитий у переносному значенні. Що він означає?
4. Складіть звукову модель слова *любов'ю*.

20. 1. Прочитай рядки з віршів Тараса Шевченка.

Попрощалось ясне сонце
з чорною землею,
виступає круглий місяць
з сестрою зорею...

За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли розстилає
і сонце спатоньки зове
у синє море...

2. Які картини природи ти уявляєш, читаючи ці рядки? Які слова вірша допомагають тобі в цьому?

3. Спиши першу строфу. Підкресли букви, які позначають два звуки.

4. Склади звукову модель одного слова (на вибір).

§ 3. СЛОВА, НАЙВАЖЛИВІШІ ДЛЯ ВИСЛОВЛЕННЯ ДУМКИ В РЕЧЕННІ, ТЕКСТІ

21. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Історія паперу сягає сивої давнини. Багато років тому жив у Китаї працьовитий і винахідливий ремісник Цей Лунь. Він здогадався **розтовкти** деревину бамбука й шовковиці на борошно. **Вісипав** його в казан, **додав** до нього вапна, **залив** водою і кип'ятив доти, поки **вариво перетворилося** на білу густу масу. **Додав** до неї трохи клею. А тоді **вилив** у ситечко і якийсь час **струшував**. **Вода стекла**, а кашка **лягла** рівним шаром, утворивши тоненьку плівку. Так було винайдено папір (За *Паолою Утевською*).

2. Про що тобі стало відомо з цього тексту? Розкажи.
3. Випиши виділені слова. Познач у них префікси.

22. **Попрацюйте разом!** 1. Прочитайте вірш.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ?

...На стежині сонце я зустрів,
привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?
Сонце посміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
там найкраща, де вродився ти!
Виростай, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

Дмитро Павличко

2. Якими словами вірша можна передати його головну думку? Під час читання виділяйте ці слова більшою силою голосу.
3. Яким за метою висловлювання є останнє речення?

Візьміть до уваги! В усному мовленні найважливіші для вираження думки слова виділяють голосом.

23. 1. Прочитай. Зроби висновок про те, скільки осіб бере участь у розмові. Зверни увагу, як потрібно оформляти розмову на письмі. Спиши, дотримуючись розділових знаків.

- Про що виспівує струмок?
- Про літо золоте.
- Про що співає колосок?
- Про те, як він росте.
- Про що виспівує земля?
- Про неба синь і шир.
- Про що співаєм ти і я?
- Про щастя і про мир!

Анатолій Костецький

2. Подумай і скажи, якими за метою висловлювання є речення у цьому вірші. Що, крім цього, можна сказати про останнє речення?

3. **Попрацюйте в парах!** Повчіться читати виразно діалог.

Пригадайте! Розмову двох або кількох осіб називають діалогом.

24. Знайди в підручнику «Літературне читання» текст (або частину тексту), у якому передано розмову між двома дійовими особами. Навчись виразно його читати.

§ 4. ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

25. Поміркуймо разом! 1. Прочитайте виразно вірш. Яка його головна думка?

ЄДИНА УКРАЇНА

Нехай ніхто не половинить,
твоїх земель не розтина,
бо ти єдина, Україно,
бо ти на всіх у нас одна.

Одна від Заходу до Сходу
володарка земель і вод —
ніхто не ділить хай народу,
бо не поділиться народ.

Дмитро Чередниченко

2. Поміркуйте над тим, що означають виділені слова.

3. Доберіть синоніми до слів *половинить*, *розтинає*.

Порада. Щоб уникнути повторення в тексті таких самих слів, слід добирати синоніми та слова *він*, *вона*, *воно*, *вони*.

26. 1. Прочитай. Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Поясни їх.

Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі я почув зворушливу розповідь. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині. А до-

вкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники... Її тихий голос дзвенів чисто, ніби Холодноярський струмок:

— Жила в нашому містечку дівчина-красуня. Струнка, чорноброва, з тугою косою за плечима, знала безліч старовинних пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, — танула серцем, ронила щиру сльозу, бо вчувала в тих мелодіях, звичайнісіньких, буденних словах — красу душі народної (Сергій Носань).

2. Зверни увагу на виділені в тексті слова. Яка роль цих слів у тексті?

Слово про слово

Ослін — переносна кімнатна лава для сидіння.

27. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст.

Ми живемо в Україні, розташований у центрі Європи. Україна — спільний дім для всіх народів, які її населяють. Ми любимо свою Україну і пишаємося нею. Любов до України називають патріотизмом.

2. Зверніть увагу на слово, що повторюється в реченнях тексту. Подумайте, як уникнути цього недоліку. Поясніть роль виділених слів у цьому тексті.

3. Розкажіть про вашу допомогу патріотам України в наш час.

28. 1. Прочитай текст.

«ЗОЛОТИЙ ГОЛОС» УКРАЇНИ

Ніна Матвієнко — відома співачка сучасності. Її називають «золотим голосом» України. Видатна співачка виконує численні народні пісні, патріотичні твори... Багато з них вона записала від людей у різних куточках України. Так вона зберегла народні твори від забуття.

Ніна Матвієнко співає українські пісні перед захопленими слухачами різних країн Європи і світу.

2. Знайди в бібліотеці інформацію про Ніну Матвієнко, розпитай про співачку у своїх батьків. Підготуй письмову розповідь про неї і прочитай у класі.
3. Вивчи одну з пісень відомої співачки і виконай її на уроці.

§ 5. ПОДІЛ ТЕКСТУ НА ЧАСТИНИ. СКЛАДАННЯ ПЛАНУ. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА РОЛЛЮ АБЗАЦІВ У ТЕКСТІ

29. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте вірш.

НАШ ПРАПОР

Небеса блакитні
сяють з глибини.
А пшеничні й житні
мерехтять лани.

Образ цей не зблідне,
хоч минуть жнива.
Це знамено рідне —
злото й синява.

Прапор наш, як літо,
в сонці майорить —
по долині жито,
по горі блакить.

Дмитро Павличко

2. Розгляньте фотографію українського пшеничного поля. На що схожі частини, поділені лінією горизонту?

3. Розкажіть про державний символ — прапор України.

виднокіл небокра́й о́брій горизо́нт

Візьміть до уваги! План допомагає висловлювати думки послідовно, не пропускати нічого важливого.

30. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Яка його тема і мета?

ОБЖИЊКИ

Жнива скінчилися.

Женці обходять ниву, збирають незрізані колоски і в'ють вінок, уплітаючи в них польові квіти. Сплетеним вінком увінчують голову найкращої з дівчат, і всі гуртом ідуть з піснями на господарський двір.

Господар зустрічає женців із хлібом-сіллю і запрошує до хати. Женці вручають господареві сніп і висловлюють побажання: «Дай, Боже, щоб і на той рік уродився хліб!» (За Олексою Воропаєм).

Слово про слово

Увінчувати — класти вінок кому-небудь на голову як знак високої шани.

2. Запишіть у формі плану послідовність дій, описаних у тексті.

Обжинки — народне свято.

31. 1. Прочитай текст. Визнач, який він — художній чи науковий.

Українська мова — державна мова українського народу, наш державний символ. Вона разом із польською, словацькою, чеською, болгарською, сербською та іншими мовами належить до мов Європи. Ця сім'я мов є найбільш вивченою і поширеною. Цими мовами розмовляє більше половини населення земної кулі. Разом із російською і білоруською мовами українська мова утворює східнослов'янську групу мов.

2. Поділи текст на абзаци.

3. Склади план тексту й підготуй розповідь за складеним планом.

32. 1. Розглянь фотоілюстрації. За ними склади розповіді про різні захоплення дітей.

2. Розкажи в класі про власне захоплення. Продемонструй його результати.

§ 6. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ПОБУДОВИ ТЕКСТУ-МІРКУВАННЯ

33. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте **попереду** текст.

Усім відомо, що з настанням осені птахи збираються в зграї і відлітають у вирій. Більшість птахів летять в Африку навпростець — через Середземне море.

Але не всі. Лелека не може летіти над морем. Чому?

Мабуть, тому, що він неодмінно повинен бачити попереду берег, землю. Тому лелека облітає море, роблячи великий гак.

Візьміть до уваги! Ви прочитали **текст-міркування**.

У тексті-міркуванні є **твердження, доказ (доведення) і висновок**.

2. Знайдіть їх у прочитаному тексті.

34. 1. Прочитай текст-міркування.

БІЛЬШЕ ЗНАТИ, БІЛЬШЕ ВМІТИ

Дехто думає так: тепер машини працюватимуть, а люди тільки на кнопки натискатимуть.

Неправильно думає.

Головною робочою силою була і буде людина. Людина з її розумом, з її вмiлими руками. Людина робить машини. Вона ними керує. Треба багато знати, щоб побудувати навіть найпростішу машину. І керувати машиною можна тільки тоді, коли знаєш її будову.

2. Визнач у тексті твердження, доказ (доведення) і висновок.

Міркувати, поміркуймо.

35. Попрацюйте разом! Складіть і запишіть текст-міркування за поданими твердженням і висновком. Подумайте, що треба написати в доказі (доведенні). Доберіть до тексту заголовки.

Твердження: Кожному відкрита дорога до знань.

Доказ (доведення): Тому школярі ...

Висновок: Людина, яка багато знає і вміє, найбільш корисна суспільству.

36. 1. Прочитай текст.

ГОЛОВНЕ В ЖИТТІ

Що найголовніше в житті? Один говорить: найголовніше — вугілля. Якби не вугілля, зупинилися б машини, не було б вугілля, люди замерзли б... Інший твердить: найголовніше — метал. Без металу не було б ні машин, ні вугілля, ні хліба, ні одягу. А третій каже: найголовніше — хліб. Без хліба не працювали б ні шахтарі, ні металурги, ні льотчики.

Хто з них правий? Що найголовніше в житті?

Найголовніша — праця, бо без праці не було б ні вугілля, ні металу, ні хліба (*Василь Сухомлинський*).

2. Які міркування висловлено в цьому тексті? Який зроблено висновок?

3. Що ти можеш сказати про слова *говорить*, *твердить*, *каже*? Яка їхня роль у мовленні? Випиши речення, у яких ужито ці слова.

§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ-ОПИСІВ. МЕТА ЦИХ ТЕКСТІВ

37. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Іде старець, увесь білий. Білий одяг, біле довге волосся, біла, як сніг, борода в нього. Легкий вітерець розвіває чуприну й бороду. У руці в нього палиця висока, з перехрестям угорі. Іде... Видно, що змучений — ледве ноги волочить... А очі в нього такі лагідні, така добрість б'є з них! (*Антін Лотоцький*).

2. Яка мета цього тексту? Які слова тексту допомогли вам уявити зовнішність людини?

Візьміть до уваги! Це **текст-опис**. Його **мета** — описати зовнішність людини, тобто подати її словесний портрет.

портрет

38. 1. Прочитай.

У Наталочки очі як черешні, що ви-стигають у рясних полтавських садах. Великі, круглі, темні. І личко кругленьке, смаглявеньке. Дідусь так і називає її: «Моя черешенька!» (*Оксана Іваненко*).

2. Спробуй за цим описом намалювати вдома портрет Наталочки.

39. Склади текст-опис зовнішнього вигляду близької тобі людини (брата, сестри, товариша, підруги).

40. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте діалог. Доберіть заголовок.

Розмовляють двоє друзів.

— Кажуть, що кожна людина повинна залишити після себе добрий слід. Я вже знаю, що я зроблю. Як трохи підросту, то почну засаджувати деревами і кущами отой пустир. І там виросте гайок. А в тому гайку я побудую... Я ще не знаю, що саме збудую, але точно знаю, що там діти будуть влаштовувати фантастичні ігри...

— Е... Я ще про таке не думаю... Мені ще рано. Але я вже вмію змайструвати годівничку для птахів, шпаківню. Для цього треба...

— ...

2. Складіть і запишіть продовження діалогу — як можна змайструвати годівничку для птахів або шпаківню (на вибір).

41. 1. Прочитай текст. Визнач, який це текст — розповідь чи опис.

Закінчилося літо. З кожної гілочки на калині звисають грона. До калини часто навідуються птахи, які вже збираються у вирій. Птахи сідають на калину і дзьобають ягідки. А серед зими до калини прилетять снігурі і також будуть ласувати солодкими від морозу ягодами.

2. Поміркуй, як цей текст можна вдосконалити. За потреби скористайся підказкою: заміни слова, що повторюються, синонімами.
3. Запиши вдосконалений текст.

42. 1. Прочитай текст.

ЗАТИШНА ГАЛЯВИНА

У темному великому лісі посеред непролазної гущавини примостилась невеличка затишна галявина. Росли тут кучеряві куці ліщини, що вбиралися восени золотими горішками. Стояла горобина з червоногарячими коралями на шиї. А попід ліщиною та навкруг порохнявих пеньків у зеленій траві жили громадою гриби.

Поляна була в такій глушині, що ніхто з людей сюди не заходив. Тільки прибіжить іноді з гущавини зайчик та поскубе зеленої травиці. Прискаче сполохана козуля. Пристрибає спритна білочка поласувати смачними горішками (За *Петром Козланюком*).

2. Чи можна поміняти місцями абзаци? Якщо не можна, то чому?
3. Доведи, що слова *великому*, *зеленому*, *пеньків* написані правильно.

козуля

косуля

сárна

43. 1. Прочитай текст. Визнач, яка його тема і головна думка.

ЯК ТВАРИНИ СПІЛКУЮТЬСЯ?

Ніхто з вас, певне, і не підозрював, що тварини можуть спілкуватися. Вони контактують між собою за допомогою запахів, рухів тіла, голосу. Отже, у них є не один, а три способи розуміти одне одного. Звуки можуть відтворювати не тільки звірі, птахи, комахи, а й мешканці морських глибин.

З народження кожна тварина володіє певною кількістю звуків. За допомогою їх вони вітаються, повідомляють про знайдену поживу, сигналізують про тривогу, задоволення.

Звуки тварин дуже різні. Підраховано, наприклад, що голоси й пісні лише птахів мають майже чотириста відтінків (За *Володимиром Бондаренком*).

2. Побудуй на основі цього тексту міркування на тему «Чи можуть тварини спілкуватися?».

44. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і порівняйте два описи рослини.

1. Ромашка — трав'яниста рослина родини складноцвітих із дуже розгалуженими стеблами й суцвіттями-кошиками, на краях яких розміщені білі квітки, а в середині — жовті.

Цвіте з травня до жовтня. Росте на горбах, біля доріг, жител, на пустирях.

2. У зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця — ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, із сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, у білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістря сталльної голки, росичкою (*Григор Тютюнник*).

2. Простежте, у якому тексті прикметники та інші частини мови вжито в прямому і переносному значеннях, а в якому — тільки в прямому.

3. Відшукайте приклади художніх і наукових текстів у підручниках з читання, природознавства. Поясніть, яку роль у цих текстах відіграють прикметники.

45. 1. Прочитай записи, зроблені Максимом під час екскурсії до парку.

простора галявина	тиша
прив'яла трава	шелестить
притихла берізка	дятел
пожовкле листя	стукіт
дощові краплини, як сльози	сорока-білобока
	стрекоче

2. У якому творі Максим хотів використати свої записи? Назви його. Напиши й ти такий твір. Використай у ньому Максимові записи і власні спостереження.

§ 8. ЗАМІТКА ДО ГАЗЕТИ

46. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте замітку до газети.

ВИРОСТЕ ДУБОВИЙ ГАЙ

Цього року на дубах рясно вродили жолуді. На заклик лісового господарства наш клас узяв участь у їх збиранні.

Кожен приніс із собою в ліс відерце чи кошик. Діти розділились на групки і розсипалися попід дубами. Дружно взялися до роботи.

Наша вчителька, Галина Петрівна, порадила відбирати найкращі плоди — великі, добірні, чисті. Адже з кожного жолудя проросте молодий дубок. А через багато років із цих дубків виросте новий дубовий гай.

*Олена Петренко,
учениця 4 класу*

2. Яку спільну корисну роботу доводилося виконувати вам? Розкажіть про це усно. А хто забажає — напишіть замітку до газети.

Візьміть до уваги! Замітку до газети ще називають **дописом**.

47. Попрацюйте разом! 1. Напишіть замітку про одну з цікавих екскурсій учнів вашого класу (до музею, театру, на концерт тощо). Завдання виконуйте так:

1. Обдумайте тему вашої замітки.
2. Доберіть влучний заголовок.
3. Обміркуйте послідовність розповіді. Складіть план.
4. Опишіть події за планом спочатку на чернетці.

Потім відредагуйте текст. Перепишіть його.

5. Підпишіть замітку. Віддайте її до шкільної газети.
2. Про цікаві події в класі, школі та поза школою пишіть до газети всім класом або окремо. Можливо, хтось із вас, коли виросте, стане журналістом.

Слово про слово

Журналіст — літературний працівник газет, журналів, радіо чи телебачення.

Чернетка — чорновий, невідредагований текст, рукопис.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

— Здогадайся, яка найпопулярніша послуга в мережі Інтернет.

— Електронна пошта.

— А ти знаєш, для чого вона використовується?

— Вона дає змогу надсилати і читати різні повідомлення.

— А як працює електронна пошта?

— Користувачі надсилають повідомлення на електронну адресу.

48. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте листа. Skorистайтесь цим зразком, коли будете писати свого листа.

Люба бабусю, добрий день!

Учора я одержав гарні оцінки і хочу цим порадувати Вас. Своєї обіцянки я дотримуюсь. Щоранку роблю фізичну зарядку. Допомагаю мамі збирати Андрійка до дитячого садка.

вчора
(учора)

Після уроків самостійно виконую домашні завдання, читаю книжки. Граю в комп'ютерні ігри раз на тиждень — у п'ятницю. Двічі на тиждень плаваю в басейні.

Незабаром ми з мамою й Андрійком приїдемо до Вас у гості.

До побачення.

29 вересня 2014 р.

Ваш онук Сашко

2. Зверніть увагу на правопис виділеного слова. Написання якого подібного слова ви вже знаєте?

3. Якщо є можливість, надішли свого листа електронною поштою.

49. 1. Розглянь фотоілюстрацію.

2. Прочитай речення і подумай, де його можна буде використати — у зачині, основній частині чи в кінцівці.

Під час користування комп'ютером необхідно дотримуватися встановлених для школярів правил.

3. Напиши розповідь за фотоілюстрацією. Використай у ній подане речення. Прочитай свій твір у класі.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке текст?
2. Назви найголовніші ознаки тексту.
3. Які бувають тексти?
4. З яких частин складається текст?
5. Як уникнути повторення в тексті тих самих слів?
6. Що таке план? Для чого його складають?
7. Що називають діалогом?

РОЗДІЛ

3

РЕЧЕННЯ

З РОЗДІЛУ ТИ ПРИГАДАЄШ:

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

РОЗПОВІДНІ

ПИТАЛЬНІ

СПОНУКАЛЬНІ

*Мороз своїм пензлем розмалював вікна.**Червона калино, чого в лузі гнешся?**Читайте, друзі, збагачуйте свої знання!*

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ІНТОНАЦІЄЮ:

НЕОКЛИЧНІ

ОКЛИЧНІ

*Максим прочитав вірш Лесі Українки.**Як виразно він його прочитав!*

- Підмет і присудок — основа речення.

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

ПРО ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

- Однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени.

*Вітер віє, повіває, по полю гуляє (Тарас Шевченко).**Синички, горобці, щиглики злетілися до годівнички.**Діти склали букет із ромашок, дзвіночків і волошок.*

§ 9. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ

50. 1. Прочитай виразно текст. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень.

Щодня на прилавках книгарень, на бібліотечних полицях з'являються нові книжки для дітей. Що ж узяти почитати? Зазирнути в давнє минуле чи в майбутнє? Поринути в казковий світ? Спуститися на дно океану чи піднятися за хмари? Вирушити в мандри?

Читайте, друзі, збагачайте свої знання!

2. Пригадай, якими бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією.

3. Випиши речення зі звертанням, поясни розділові знаки.

51. 1. Розглянь таблицю.

Види речень		
За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличне	Окличне
Розповідне	Ми любимо свою Батьківщину.	Ми любимо свою Батьківщину!
Питальне	Хіба можна не любити свою Батьківщину?	Хіба можна не любити свою Батьківщину?!
Спонукальне	Усім серцем любіть Батьківщину свою.	Усім серцем любіть Батьківщину свою!

2. Зроби самостійно висновок про види речень за метою висловлювання та інтонацією, використовуючи таблицю.

52. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Чи можна уявити сучасну українську мову без чудового слова *мрія*? Сьогодні кожному добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно знане з давніх-давен, бо створене народом.

Але не поспішайте з таким висновком! Візьміть «Кобзар» Тараса Шевченка і спробуйте знайти в його творах слово *мрія*. Не знайдете. А чому, як це могло статися?

Виявляється, слово *мрія* з'явилося в українській мові вже після Шевченка. А творцями його були два українських поети — Михайло Старицький і Олена Пчілка — мати Лесі Українки. У їхніх поетичних творах слово *мрія* зійшло на ниві української мови, завітло, зачарувало всіх своєю **красою** (За *Іваном Вихованцем*).

2. Визначте, які речення за метою висловлювання і за інтонацією вміщено в тексті.
3. Поясніть написання слів із великої букви.
4. Спишіть третій абзац тексту. Зробіть звуко-буквений аналіз виділених слів.

53. 1. Прочитай виразно речення. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Які це речення за метою висловлювання?

1. Рідна мова в рідній школі! Що бринить нам чарівніш? (*Олександр Олесь*). 2. Можна все на світі вибирати, сину. Вибрати не можна тільки Батьківщину (*Василь Симоненко*). 3. **Любіть** Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну... (*Володимир Сосюра*). 4. Червона калино, чого в лузі гнешся? (*Іван Франко*).

2. Випиши спонукальні речення.
3. Склади звукову модель виділеного слова.

§ 10. ОСНОВА РЕЧЕННЯ. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

54. 1. Прочитай текст. Дай йому назву.

Сьогодні в лісі справжній листопад! Клені обсіпаються від найменшого подиху вітерцю. Гаснуть осінні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку. Коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тремтить кришталева росинка (*Олесь Донченко*).

2. Спиши. У виділених реченнях підкресли головні члени. Поясни, як ти їх визначаєш.

Пригадай!

Які члени речення є його основою?

Який член речення називають підметом?

Який член речення називають присудком?

всередині
(усередині)
посередині

55. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Сумував невеличкий гайок. Осінь уже поклала на нього свою важку руку. Жовте листя тихо сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям. Там уже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерев, нове листя тихо і якимось таємно шелестіло (За *Борисом Грінченком*).

2. Випиши з кожного речення головні члени.

3. Випиши іменники із залежними від них прикметниками. Від іменника до прикметника усно постав питання.

56. 1. Прочитай. У кожному реченні знайди його основу.

1. Цей дощ — мине! По ринвах, по листках збіжить вода блакитна і весела. 2. Вербичка невеличка схилилась над водою. І цілий день милується, і тішиться собою. 3. Довго дзвеніли роси незбиті. 4. У ранковім озері купаються зірки. 5. Під дощ заснули голуби у тихім затінку ліщини (Із творів *Ганни Чубач*).

2. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Добери до них синоніми.

57. 1. Прочитай вірш. Знайди слова, ужиті в переносному значенні.

Летять листки пожовклі і зів'ялі,
летять до ніг і ніжно шелестять.
Затих гайок. А верби кучеряві
пташиним співом гомонять.

Іванна Савицька

2. Спиши. Підкресли головні члени в усіх реченнях.

3. Побудуй звукові моделі виділених слів.

58. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Поміркуйте, що треба зробити зі словами, які подано в дужках.

ОСІННІЙ ГОСПОДАР

Осінь. Хазяйнує жовтень скрізь, де не глянь. Убрав золотом сади, ліси й парки і (струшувати) додолю (жовтий) листячко.

Ну, навіщо ж ти, жовтню, роздягаєш дерева? Залишив би їм це вбрання, воно ж (такий) гарне!

Та не (слухати) жовтень нікого: знай своє діло робить. Припорошив (сріблястий) снігом дахи, укрит памороззю (земля), навіть (маленький) калюжки сховав під (тонкі) скельцями (лід).

2. Спишіть другий абзац, розкриваючи дужки. Знайди й підкресли слова, ужиті в переносному значенні.

59. 1. Прочитай текст.

Вечоріло. З високих гір підкрадалися сутінки. Луна котилася лісом і лягала на високі трави, завмирала в гущавині.

Із-за кучерявих хмар виглянув круторогий місяць. Задивився у сріблясту річку і знову заховався за хмару.

2. Випиши словосполучення. За допомогою питань установи зв'язок між словами за зразком.

Підкрадались (звідки?) з гір.

60. 1. Прочитай текст. Спиши, уставляючи пропущені букви.

«Л..ГКОВАЖНІ» РІЧКИ

А чи бачили ви де-небудь річки, що перет..наються? На з..мній кулі є й такі. Наприклад, біля польського міста Вонгровця дві річки перет..наються під прямим кутом. Кожна з них після цього т..че своїм рус-

лом далі. Справжні д..ва творить пр..рода! (Із журналу «Дванадцять місяців»).

2. У написанні яких слів тобі допомогло правило? Коли довелося звернутися до словника?

3. Установи зв'язки між членами останнього речення. Яке це речення за метою висловлювання та інтонацією?

61. Попрацюйте разом! 1. Складіть речення за поданими схемами.

(Х т о?) \longleftrightarrow (щ о р о б л я т ь?) співають
 (щ о?) ... ↓
 (я к у?) ... ↓

2. Назвіть члени речення, що залежать від підмета. На які питання вони відповідають?

3. Назвіть члени речення, що залежать від присудка. На які питання вони відповідають?

62. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Пригадайте, що ви знаєте про бабине літо. Розкажіть одне одному.

Стоїть жовтогаряча осінь. Вона розкинула над землею блакитні небеса. По садах загуляли молоді падолисти. У повітрі літає срібна павутиння. Настала лагідна пора бабиного літа. Останні сонячні дні стоять такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом (За Іваном Цюпою).

2. Спиши. Підкресли головні та другорядні члени речення.

§ 11. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

63. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте речення. Визначте в них головні і другорядні члени.

1. Вітер віє, повіває, по полю гуляє. 2. ...Уся країна повита красою, зеленіє, вмивається срібною росою. 3. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю... 4. Із-за лісу, з-за туману місяць випливає. 5. Ой гляну я, подивлюся на той степ, на поле. 6. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине (Із творів Тараса Шевченка).

2. Установіть, із якими словами в реченнях пов'язані слова, що перелічуються. На які питання вони відповідають? Які це члени речення?

Члени речення, які відносяться до того самого слова і відповідають на те саме питання, називають однорідними членами речення. Однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени. Якщо однорідні члени речення вимовляють із перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними **потрібно ставити кому**.

3. Спишіть речення. Однорідні члени позначте за зразком.

*На горбочку, у долині розувіли
волошки сині.*

64. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Розкажіть, про кого ви дізналися з нього.

ВИДАТНА УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНИЦЯ

Марія Приймаченко — майстер українського декоративно-го мистецтва. Художниця у своєму малярстві використовувала акварель і гуаш. Вони надавали соковитості зображенням казкових квітів, птахів, звірів, рослинних орнаментів.

Нині твори Марії Приймаченко відомі не тільки в різних містах України, а й за кордоном: у Мюнхені, Парижі, Варшаві, Празі, Софії. За серію малюнків під назвою «Людам на радість» майстриню було удостоєно високої нагороди — Державної премії України імені Тараса Шевченка (За *Марією Шинкарук*).

Марія Приймаченко.
Бичок-третячок

2. Випишіть із тексту за зразком однорідні члени речення разом зі словами, від яких вони залежать.

Використовувала акварель і гуаш.

Слово про слово

Акварель — клейова фарба, що розводиться водою.

Гуаш — фарба, розтерта на воді з домішкою білила.

3. Відвідайте музей образотворчого мистецтва, ознайомтеся з творами Марії Приймаченко.

65. Прочитай речення. Виділені слова заміни за зразком однорідними членами речення. Запиши.

1. **Четверо дітей** прочитали цікаву книжку. 2. У наших краях зимують **різні пташки**. 3. Український народ цінує **національні рослини-символи**.

Настя, Оксана, Ярослав і Тарас прочитали цікаву книжку.

§ 12. ПОЄДНАННЯ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ СПОЛУЧНИКІВ

66. 1. Прочитай вірш і прислів'я. Зверни увагу, як поєднані однорідні члени речення.

1. Дві хмароньки **пливли кудись**
в убранні золотім
і мовчки **зупинилися**
над краєм чарівним.
Річки ясні **жемчужились**,
шуміли і **пливли**.
Лани **зливались** з луками,
пахтіли і **цвіли**.

Олександр Олесь

2. Навчання — нелегка праця, але дуже потрібна.

3. Не одяг прикрашає людину, а розум.

Слово про слово

Жемчужились — виблискували, як перли.

Однорідні члени речення поєднують за допомогою слів **і (й), та, а, але, проте** та ін. Це сполучники. Між двома однорідними членами перед сполучником **і (й), та** кому не ставлять. Перед сполучниками **а, але** кому ставлять завжди.

67. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Ми — українці. Мова наша — українська. Це мова, якою ми розмовляємо й думаємо, без якої не мислимо свого життя. Вона прекрасна, багата і мелодійна. За цими ознаками українську мову порівнюють з італійською. Тому не дивно, що нашу мову називають солов'їною.

2. Спиши. Підкресли однорідні члени в четвертому реченні. Поясни, як вони між собою поєднані.

Наша мова — українська.

68. 1. За допомогою сполучників та інтонації перелічування усно об'єднай речення кожної групи в одне так, щоб не повторювались ті самі слова.

1. У нічному небі яскраво світять зорі.

У нічному небі яскраво світить місяць.

2. Я дуже люблю Україну.

Я дуже люблю рідний край.

Я дуже люблю свою родіну.

2. Запиши утворені речення. Підкресли однорідні члени.

Візьми до уваги! Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і (й), та**, їх вимовляємо з перелічувальною інтонацією. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **а, але, проте**, їх вимовляємо з інтонацією протиставлення: перший однорідний член вимовляємо з підвищенням голосу, а другий — зі зниженням. Наприклад: Школярі не тільки **обкопували** дерева, а й **поливали** їх.

69. 1. Учися читати інтонаційно правильно! Керуйся правилом.

1. Ця весела, рухлива і голосиста пташка годується насінням ялини. 2. Пташки дуже охайні. Кожну пір'їнку дзьобом перебирають, розправляють. 3. Упав шуліка, але не вполював синицю. 4. Олег змайстрував годівницю для птахів і повісив на дереві.

2. Спиши. У першому й останньому реченнях підкресли головні та другорядні члени.

3. Поясни написання слів *пір'їнку*, *розправляють*.

70. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Знання допомагають сьогодні людині спускатися на дно океану і проникати в космічні глибини. Знання допомагають винаходити нові й нові машини, щоб важка праця ставала легкою й цікавою.

Без знань не можна стати гарним працівником. Навчання — подорож у світ знань, світ **чарівний і безмежний**.

2. Випиши речення з однорідними членами.

3. Якими сполучниками поєднані однорідні члени і як їх треба читати?

4. Добери синоніми до виділених слів.

71. 1. Прочитай листа відомого литовського письменника до українських школярів.

МОЛОДІ МОЇ УКРАЇНСЬКІ ДРУЗИ!

Любіть усе, що красиве й прекрасне, — природу, працю, поезію, живопис, спорт, музику. Прекрасне допомагає людині жити, працювати, цінувати дружбу, любити своїх товаришів, свою Батьківщину, будувати життя, допомагає стати справжньою людиною.

Я хочу, щоб Ви дружили з литовськими дітьми, відвідували мій Нёманський край. Учїться дружити між собою з ранніх років.

Дружба робить нас багатшими, **облагороджує, олюднює**.
Бажаю Вам успіхів і щастя! (*Едуардас Межелайтіс*).

2. До чого автор листа закликає українських школярів? Які міркування висловлено в листі? Запиши двоє останніх речень тексту. Підкресли в них однорідні члени речень.

3. Випиши речення з однорідними членами. Навчися читати їх із правильною інтонацією.

4. Поміркуй, що спільного в будові виділених слів. Добери або знайди в словнику інші слова з таким самим префіксом.

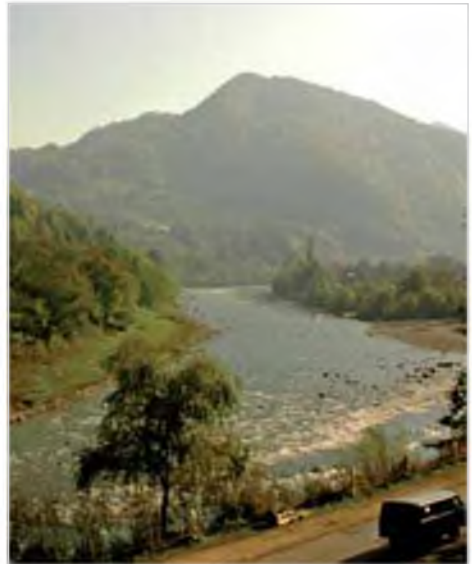
72. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Знайди синоніми.

Вечір... Гори в млі,
в зблоті вершини...
А під ними ллється десь
пісня України.

Гасне вечір...
Сон обняв гори і долини...
А між горами літа
пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
та щебече понад ним
пісня України.

Олександр Олесь

2. Порівняй вимову і написання слова *ллється*. Назви в ньому всі звуки.

3. У другій строфі знайди однорідні члени речення. Як вони пов'язані?

73. 1. Прочитай речення з однорідними членами і спиши.

Читання, музика, танці, туризм, рукоділля, малювання — це захоплення людини. Вони збагачують її духовний світ, спонукають до творчості, пізнання нового. Дуже часто захоплення переростають в уподобання всього життя і стають професією людини.

2. Розглянь фотоілюстрації. Склади за ними речення з однорідними членами. Запиши їх.

3. Навчися читати речення з перелічувальною інтонацією.

Запитання і завдання для повторення

1. Які є види речень за метою висловлювання та інтонацією?
2. Що називають основою речення?
3. За допомогою чого пов'язані слова в реченні?
4. Які члени речення називають однорідними? Як вони пов'язуються між собою?

СЛОВО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ЧАСТИНИ МОВИ

З РОЗДІЛУ ТИ ПРИГАДАЄШ:

ВІДОМІ ТОБІ ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник	Прикметник	Дієслово	Прийменник
теплó	теплий	тепліє	до
світло	світле	світить	від
радість	радісна	раділа	на

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

ПРО НЕВІДОМІ ТОБІ ЧАСТИНИ МОВИ

ЧИСЛІВНИК

один, два	перший, другий
десять, двадцять	десятий, двадцятий
сто, двісті	сотий, двохсотий

ЗАЙМЕННИК

я	ти
ми	ви
він, вона, воно	вони

ПРИСЛІВНИК

весело	зверху	зранку	уперед
приємно	ліворуч	навесні	додому
сонячно	посередині	сьогодні	назустріч

СЛУЖБОВІ СЛОВА

і (й), та , а, але, проте, не

§ 13. СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Які лексичні значення може мати слово? Скільки значень може мати слово?

74. 1. Прочитай прислів'я.

1. Діло майстра величає. 2. Без діла слабше сила.
3. Чесне діло роби сміло. 4. Слово без діла нічого не варте.
5. На охочого робочого діло знайдеться. 6. Не дивись на чоловіка, а дивись на його діло.

2. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

3. Спиши перше і друге прислів'я. Підкресли головні члени речення.

75. 1. Прочитай вірш-пораду. Поясни значення слова *голова*.

Як говориш, будь обачним:
є слова багатозначні.
Ось вам відповідь жива:
що то значить *голова*.
Має голову людина,
і тварина, і пташина.
Голова — це керівник,
дуже цінний працівник.

Дмитро Білоус

2. Склади і запиши речення зі словом *голова*, уживаючи його в різних значеннях.

3. Побудуй звукові моделі слів *цінний*, *працівник*.

76. 1. Прочитай віршовані рядки. Поясни, що означають виділені слова.

1. Якщо є у тебе **мати**, будеш все на світі **мати**.
2. Якщо зійшов на **берег ти**, то треба землю **берегти**.
3. Зима буває раз **на рік**, її я лютою **нарік**. 4. Я тягнув на гору **віз**, а згори мене він **віз**. 5. У садочку ріс **ірис**, а на полі — мак **і рис** (*Ігор Січовик*).

2. Поділи слова *земля* і *берегти* для переносу різними способами.

77. 1. Прочитай і спиши вірш.

Снігопад, хурделиця, кужелиця,
завірюха, віхола, буран,
хвища, заметіль, пурга, метелиця,
сніговиця, хуговій, курá.

Леонід Стрельник

2. Запам'ятай синоніми до слова *заметіль*, ужиті у вірші. Використовуй їх у своєму мовленні.

3. Добери й запиши прикметники до іменників *заметіль*, *метелиця*.

78. 1. Прочитай прислів'я. Поясни їхній зміст.

1. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
2. Слухай перший, а говори останній.
3. Знай більше, а говори менше.
4. Спершу слово зваж, а потім скажи.
5. Удар забувається, а слово пам'ятається.

2. Назви антоніми. Запиши їх парами. Добери синоніми до прикметника *великий* (за розміром) і дієслова *говорити*.

З яких частин складається слово? Як вони називаються?

79. **Попрацюйте в парах!** 1. Прочитайте уривок із віршованої казки. Доберіть заголовок. Назвіть головних героїв казки — мешканців країни Мовляндія.

Не за синіми морями, не за дальніми лісами,
а в Мовляндії країні проживали друзі щирі.

Корінь — сивий дідуган.

Префікс — брат молодший.

Суфікс — справжній молодець.

Закінчення — накінець.

Всі вони були сусіди, жили в злагоді і мирі,
один одному служили і слова нові творили.

2. Розкажіть одне одному про частини слова: закінчення, корінь, префікс і суфікс.

3. Доберіть і запишіть споріднені слова до іменника *мова*.

80. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте вірш. Поясніть одне одному його заголовок.

ЖИВА ВОДА

Жива вода дає життя
всьому живому в світі,
якщо живе жива вода,
тоді земля у квіті.

Любов Забашта

2. Випишіть із вірша споріднені слова. Позначте в них корінь.
3. Назвіть слова, у яких звуків менше, ніж букв.

81. 1. Прочитай загадку. Поясни значення слова-відгадки.

Я у кожній деревинці,
квітці, кущику, травинці.
У класі ж на уроці мови
ти побачиш мене в слові.

2. Добери до слова *корінь* споріднені слова з різними суфіксами. Запиши їх. Познач суфікси в словах.
3. Назви в загадці слова, у яких звуків більше, ніж букв.

82. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте й доповніть віршовані рядки.

Будову слова ми вивчали,
було закінчення, основа.
А потім корінь виділяли,
споріднене шукали слово.
А потім ... позначали,
і ..., якщо був у слові.

2. Пригадайте розбір слова за будовою. Розкажіть одне одному послідовність його проведення.
3. Розберіть за будовою слова *загадка*, *відгадка*, *загадати*, *відгадати*.

83. 1. Добери й запиши по троє слів, які мають таку будову:

1. Префікс + корінь + закінчення.
2. Корінь + суфікс + закінчення.
3. Префікс + корінь + суфікс + закінчення.

2. Познач будову записаних слів. Поясни свою думку.
3. Склади словосполучення зі словами останньої групи.

Які частини мови ти знаєш?

- 84.** 1. Прочитай вірш. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

Я дітям скажу, відкриваючи мудрість граматик:
 — Погляньте, хороші, на істину цю не здаля —
 у слові *тополя* і в слові високому *мати*
 є спільна основа і корінь єдиний — земля.

Геннадій Мороз

2. Добери з тексту вірша приклади слів, які належать до відомих тобі частин мови.
3. Склади й запиши речення з іменником *мати* і дієсловом *мати*.

- 85.** 1. Прочитай вірш. Поясни, як ти розумієш виділений у тексті вислів.

Багата в нас, красива мова!
 В народі кажуть: калинова...
 Є **райдуги барвистих слів**,
 щоб ними передати
 усі відтінки почуттів,
 все гарно описати.

Інна Кульська

2. Назви прикметники, використані у вірші.
3. Склади й запиши речення з іменником *калина* і прикметником *калинова*.

- 86.** 1. Прочитай лічилку. Назви службові слова, ужиті в ній.

Біля річки, до порогу, у садочку, на дорогу,
 перед сном, коло хатини, із-за гаю, для дитини,
 за горою, попід ліс, від матусі, через міст,
 понад полем, в небеса: ось лічилочка уся.

2. Поміркуй, чому ці службові слова називають прийменниками. Розкажи, які ще є службові слова.

3. Склади й запиши словосполучення: дієслово + прийменник **над** + іменник; дієслово + прийменник **під** + іменник.

§ 14. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ІМЕННИК

Назви ознаки іменника як частини мови. У яких значеннях можуть уживатися іменники в мовленні?

87. 1. Прочитай виразно вірш.

Іменник любить називати
завжди на ймення кожную річ:
*земля, країна, сонце, мати,
печаль і радість, день і ніч.*

Володимир Верховень

2. Назви іменники, використані у віршованому тексті. Обґрунтуй свою думку.

3. Добери й запиши приклади іменників, дотримуючись такої послідовності: назви істот, назви неістот, власні назви, загальні назви.

88. **Попрацюйте в парах!** 1. Прочитайте правило. Наведіть власні приклади іменників.

Іменник — це частина мови, яка називає предмети і відповідає на питання **х т о?** або **щ о?** Іменники можуть бути назвами **істот** (**хто?**): *мати, батько* і **неістот** (**що?**): *світло, Київ*; **загальними** (*місто, країна*) і **власними** (*Полтава, Україна*). Іменники належать до одного з родів: **чоловічого** (*промінь*), **жіночого** (*зірка*), **середнього** (*небо*). Змінюються за числами — **однина** (*земля, каштан*), **множина** (*землі, каштани*) і за питаннями — (**хто?**) *сестра*, (**кого?**) *сестри*, (**кому?**) *сестрі* тощо.

Візьміть до уваги! У науці про мову предметом називають усе те, до чого можна поставити питання: **хто?** (*директор, учитель, школяр*) або **що?** (*життя, робота, навчання*).

2. Поставте запитання до правила. Дайте на них відповіді.

89. 1. Назви предмети, які тебе оточують. Доведи, чому названі тобою слова належать саме до іменників.

2. Прочитай характеристику предмета (підручника) і характеристики слова, яке називає цей предмет. Зверни увагу на розбіжність між предметом і словом, яке його називає.

Предмет *підручник* являє собою книгу, за якою навчаються. Його виготовляють із паперу. За призначенням підручники бувають різними: з української мови, читання, математики, природознавства тощо.

Слово *підручник* складається з дев'яти звуків, належить до іменника. Як іменник слово *підручник* має такі ознаки: чоловічий рід, здатність змінюватися за числами (*підручник, підручники*) та за питаннями: (**що?**) *підручник*, (**чого?**) *підручника*, (**чому?**) *підручнику*, (**чим?**) *підручником*, (**у чому?**) *у підручнику*. У реченні іменник може бути головним членом (найчастіше підметом) і другорядним.

3. Поясни, чому слова *розум, добро, радість, щастя, любов* належать до іменників. Склади й запиши речення з двома словами (на вибір).

90. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю. Візьміть до уваги ознаки, властиві іменникам, які вжиті в першому абзаці тексту попередньої вправи.

Іменник	Що означає	На яке питання відповідає	Число	Рід	Яким є членом речення
<i>підручник</i>	предмет	що?	однина	чоловічий	підмет
<i>книгу</i>	предмет	що?	однина	жіночий	другорядний член
<i>читання</i>	предмет	з чого?	однина	середній	другорядний член
<i>підручники</i>	предмети	що?	множина		підмет

91. 1. Прочитай вірш. Назви іменники. Поясни, що вони називають.

Стежка, озеро, стіжок —
все у падолисті.
І в гніздечку для пташок
задрімав сухий листок,
наче у колисці.

Вадим Скомаровський

2. Випиши їх. Познач у дужках число і рід іменників.
3. Склади й запиши речення з трьома іменниками (на вибір).

Які значення мають іменники-синоніми та іменники-антоніми? Скільки значень можуть мати іменники?

92. 1. Прочитай текст. Використай доречні іменники-синоніми з дужок.

2. Добери заголовок до тексту. Придумай кінцівку.

Ось і знайомий ліс. Рівними (шеренгами, рядами, колонами) виструнчились зелені сосни. Поміж ними ростуть білорібі берізки, кремні дубки, тремтливі осички.

шеренга

Навколо тихо-тихо. Тільки іноді з глибини лісу чути легкий (гуркіт, грюкання, стукіт) дятла та мелодійний свист (групи, табуна, зграї) синиць.

Заглибившись у сосняк, знімаєте голчасту (скатертину, ковдру, покривало), і відкривається красивий оранжевий (картузик, брилик, шапка) рижика (За *Олександром Пархоменком*).

3. Запиши речення з дібраними іменниками. Зроби висновок про роль іменників-синонімів у мовленні.

93. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Чого в молодості навчишся, те на старість як знахідка. 2. Батьківщина — мати, чужина — мачуха. 3. Згода будує, а незгода руйнує. 4. Правдою цілий світ зійдеш, а неправдою ані до порога. 5. Лиха та радість, по котрій сум настає. 6. Із самого початку думай, який буде кінець.

2. Випиши іменники-антоніми.
3. Зроби висновок про роль іменників-антонімів у реченнях. Перевір свій висновок за наведеною нижче інформацією.

Візьми до уваги! Іменники-синоніми й іменники-антоніми використовують як засоби увиразнення мовлення. Іменники-синоніми дають можливість вибрати найточніше, найвиразніше, найдоцільніше і найдоречніше слово. Іменники-антоніми допомагають яскравіше відобразити протилежні явища довкілля.

94. 1. Прочитай значення слова *земля*.

1. Третя від Сонця планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця. 2. Верхній шар земної кори. 3. Речовина темно-бурого кольору, що є у складі земної кори. 4. Суша (на відміну від водяного простору). 5. Ґрунт для вирощування рослин. 6. Країна, край, держава.

2. Склади й запиши речення з іменником *земля*, уживаючи його в різних значеннях.

3. Поясни різні значення іменника *сонце*.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

- Згадайся, де застосовують такий символ — @?
- Символ @ використовують в адресі електронної пошти.
- А що являє собою цей знак?
- Цей знак являє собою спіраль, закручену проти годинникової стрілки.
- Як ти думаєш, чому цей символ називають «собачкою» або «равликом»?
- Я думаю, що цей знак дістав такі назви через свою форму, схожу на цих тварин.

95. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Доведіть, що це текст.

Узагалі, золото — це дорогоцінний метал. Але є ще «чорне» і «біле золото».

«Чорне золото» добувають у шахтах. «Біле золото» вирощують на полях.

А коли в засушливу пору року в степах випадає рясний життєрадісний дощ, люди радіють і кажуть: «Золото падає з неба».

2. Поясніть, які іменники в тексті вжито в прямому, а які — в переносному значенні.

3. Наведіть власні приклади вживання іменників у прямому й переносному значеннях.

4. Усно проаналізуйте виділені слова в такій послідовності:

1. Аналізоване слово.

2. Частина мови.

3. Питання, на яке відповідає.

4. Назва істоти чи неістоти.

5. Власна чи загальна назва.

6. Значення, у якому вжито (пряме чи переносне).

7. Рід.

8. Число.

9. Слова, з якими пов'язане в реченні.

10. Член речення — головний чи другорядний.

96. 1. Прочитай. Користуючись підказкою, поданою в дужках, поясни значення слів.

Орел (птаха і людина), океан (водний простір і будь-який великий простір).

2. Склади й запиши по двоє речень з кожним із поданих іменників, уживаючи їх у прямому та в переносному значеннях.

3. Підготуй усний опис птаха, зображеного на фотоілюстрації.

Як визначити число і рід іменників?

97. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Небеса прозорі, як глибінь ріки.
Падають, як зорі, з явора листки.
А над полем нитка дзвонить, як струна.
Зажурилась квітка — чує сніг вона.

Дмитро Павличко

2. Випиши з вірша спочатку іменники, які у вірші вжито в однині, а потім — у множині. Познач закінчення. Поясни, як ти визначаєш число іменників.

3. Побудуй звукові моделі слів зі знаком м'якшення. Визнач, до яких частин мови вони належать.

98. 1. Прочитай вірш.

Коли на полі колоситься —
зернина в колосі, зерня;
виймають з печі — паляниця,
хлібець, хлібина, хлібня;
ще кажуть — книш, бухан, буханка,
а хліб весільний — коровай.

Дмитро Білоус

2. Випиши виділені іменники за абеткою.

Визнач їхнє число й рід.

3. Назви споріднені слова, ужиті у вірші. Розбери їх за будовою.

99. 1. Прочитай і доповни речення словами з довідки. Поясни їхній зміст.

1. Мова — найважливіший засіб 2. Мова — ... думки. 3. Мова — твій друг і 4. Мова — знаряддя 5. Мова — безцінний ... народу. 6. Мова — цілюще народне

Слова для довідки: джерело, порадник, втілення, скарб, спілкування, пізнання.

2. Спиши речення. Зазнач у дужках число і рід іменників.

3. Усно наведи приклади інших висловлювань про мову.

§ 15. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Які відмінки є в українській мові? Яка роль відмінків в українській мові?

100. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Робота гарна, та день малий. 2. Роботи багато, а користі мало. 3. Роботі ніколи немає кінця. 4. Їсти дай, пити дай, а про роботу не питай. 5. За чужою роботою й світу не бачить. 6. У роботі швидко час минає.

2. Випиши з речень усі форми іменника *робота*. Познач у них закінчення.

3. Склади й запиши речення з двома формами цього іменника (на вибір).

Візьми до уваги! Слова можуть мати різні форми, коли в них змінюються лише закінчення (наприклад, *робота, роботи, роботі, роботу, роботою, на роботі*), а основне значення залишається незмінним.

101. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте правила.

Іменники мають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. Шість із них відповідають на певні питання. Сьомий, кличний відмінок, на питання не відповідає. Його використовують у звертаннях.

Форма називного відмінка однини є **початковою формою іменника**.

Зміну іменників за відмінками називають **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**.

2. Поставте одне одному запитання за змістом правил і дайте на них відповіді.

102. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю на сторінці 52. Запам'ятайте назви відмінків та їхні скорочені позначення.

2. Вивчіть відмінкові питання, на які відповідають відмінки іменників. Зверніть увагу на питання називного і знахідного, родового і знахідного, давального і місцевого відмінків. Зробіть висновки.

Назва відмінка	Скорочене позначення відмінка	Відмінкові питання	Приклади відмінювання іменників	
			в однині	у множині
Називний	Н.	хто? що?	у́чень	у́чні
Родовий	Р.	кого? чого?	у́чня	у́чнів
Давальний	Д.	кому? чому?	у́чневі (-ю)	у́чням
Знахідний	Зн.	кого? що?	у́чня	у́чнів
Орудний	Ор.	ким? чим?	у́чем	у́чнями
Місцевий	М.	на кому? на чому?	(на) у́чневі (-ю)	(на) у́чнях
Кличний	Кл.	—	у́чню	у́чні

3. Провідмініяйте усно за поданим зразком іменник *день* в однині та множині.

4. Складіть і запишіть семеро речень із різними формами цього слова за варіантами: форма однини (I варіант), форма множини (II варіант).

103. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок. Що виражає дібраний заголовок — тему чи головну думку вірша?

Називний питає: х т о т и ? щ о т и ?

Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називали.

Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: к о г о ? ч о г о ?
І про тебе знать, якого роду,
що немає роду переводу.

Все **давальний** дасть — не жаль йому,
але хоче знать: к о м у ? ч о м у ?
Знать про тебе, гождого на вроду,
що даєш і ти своєму народу?

У знахідного свої потреби:
він — к о г о ? і щ о ? — питає в тебе.
І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?

А орудний хоче знать: ким? чим?
 У труді орудуй разом з ним.
 Хоче знать: що здатний ти утнути?
Чим ти сильний? **Ким** ти хочеш бути?
А місцевий — де? В якому місці?
 Хоче знати — у селі чи в місті?
Кличний закликає всіх навколо:
 гей, Іване, Петре чи Миколо!..

Дмитро Білоус

Слово про слово

Навзаєм — взаємно.

2. Назвіть усі відмінки. Поясніть, чому вони мають такі назви.
3. Складіть текст-розповідь про відмінки іменників за змістом вірша. Розкажіть одне одному.
4. Зіставте і порівняйте питання місцевого відмінка іменників у вірші і в таблиці. Зробіть висновок.

104. 1. Прочитай. Визнач тему й головну думку вірша. Добери до нього заголовок.

Розквітай, прекрасна **Україно**,
 рідна земле, **матінко** моя.
 Хай лунає мова солов'їна,
 пісня неповторная твоя.
 Хай смереки, ясени й тополі,
 квіти, луки, трави і сади
 шепотять нам вірші щедрі, добрі,
 вольні
 чисті, із джерельної води.

Надія Голуб

2. Назви іменники, ужиті у вірші в початковій формі (називному відмінку однини).
3. Випиши з вірша іменники у множині, зазнач у дужках їхню початкову форму.
4. Доведи, що виділені іменники вживаються у кличному відмінку однини.

105. 1. Прочитай висловлювання про Україну. Вивчи їх напам'ять. Запиши з пам'яті.

1. Свою Україну любіть (*Тарас Шевченко*). 2. Україно моя, Україно, я для тебе у світі живу (*Дмитро Павличко*). 3. Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна (*Володимир Сосюра*). 4. І єдиній моїй Україні — нероздільна моя любов (*Леонід Полтава*).

2. Назви повторюваний іменник. Познач у ньому закінчення. Запиши в дужках відмінок повторюваного іменника.

3. Добери синоніми до іменника *Україна*.

Слова для довідки: країна, держава, Батьківщина, Вітчизна, рідний край.

106. 1. Прочитай прислів'я і приказки про рідний край. Поясни їхній зміст.

1. Рідний край — земний рай. 2. Де рідний край, там і під ялиною рай. 3. Кожному милий рідний край. 4. За рідний край хоч помирай! 5. Рідний край має свій звичай.

2. Назви речення, у яких іменник *край* уживається в називному відмінку однини.

3. Самостійно добери й запиши прислів'я і приказки про рідний край.

4. Усно склади речення зі сполученням слів *рідний край* у формах знахідного і місцевого відмінків однини.

§ 16. РОЗРІЗНЕННЯ ВІДМІНКІВ ІМЕННИКІВ З ОДНАКОВИМИ ЗАКІНЧЕННЯМИ

Як розрізняють відмінки іменників з однаковими закінченнями?

107. 1. Пригадай, як підписуємо поштовий конверт. Розкажи, у якому відмінку вживають іменники, що називають прізвище, ім'я та по батькові людини, якій адресують листа. Розрізняй значення слів *адресат* і *адресант*.

Слово про слово

Адреса́т — той, хто одержує листа, повідомлення.

Адреса́нт — той, хто надсилає листа, повідомлення.

2. Заповни поштовий конверт, використовуючи іменники в називному відмінку однини.

108. 1. Прочитай текст. Доповни розповідь новою інформацією.

Усе своє життя українські козаки присвячували **боротьбі** із загарбниками — турками, татарами, польською шляхтою і російським царизмом. У жорстокій **боротьбі** з ворогами запорожці вмирили як лицарі. Зустріти смерть у бою вони вважали для себе за честь (За *Дмитром Яворницьким*).

2. Зверни увагу на виділений іменник, який уживається в різних відмінках. Скористайся правилом і поясни, як розрізнити відмінкові форми цих іменників.

Іменники, що мають однакові закінчення в давальному і місцевому відмінках однини, розрізняють за значенням і питаннями.

Іменники в давальному відмінку найчастіше називають особу, якій щось дають, надсилають, чимось допомагають. Наприклад: *Бібліотекар видала Людмилі книжку.*

У місцевому відмінку іменники найчастіше називають місце. Наприклад: *На Людмилі нова́ сукня.*

Іменники в давальному і місцевому відмінках однини можна розрізнити також за наявністю чи відсутністю прийменників: у місцевому відмінку іменники завжди вживаються з прийменниками, у давальному — найчастіше без прийменників.

3. Самостійно склади й запиши двоє речень із виділеним іменником. У реченнях використай іменник у формі давального і місцевого відмінків однини.

109. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Розкажіть одне одному, що ви знаєте про українських козаків.

Запорозькі козаки мали за столицю Січ. Це було розчищене серед лісу або укріплене частоколом місце. На ньому козаки зводили селище. Січ була резиденцією всіх головних старшин козацтва. Саме завдяки Січі зміцнювалося українське козацтво.

У Січі жодного значення не мали ні знатність роду, ні перевага віку. Цінувалися серед товариства передусім розум, кмітливість, досвід і сміливість (За *Дмитром Яворницьким*).

Слово про слово

Резиденція — місце перебування уряду, керівників держави і високопоставлених осіб.

2. Визначте відмінки іменника, що повторюється в тексті. Випишіть речення, у яких цей іменник уживається в давальному і місцевому відмінках.
3. Поясніть розділові знаки в останньому реченні.
4. Удоскональте текст, уникаючи повторів.

110. 1. Прочитай поради. Поясни їхній зміст.

1. Ніколи не говори другові того, що він не хотів би чути. 2. Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам своєму співбесідникові. 3. Що маєш повідомити своєму співрозмовникові — наперед обміркуй. 4. Завжди даруй своєму товаришеві якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до нього: «дякую», «будь ласка», «перепрошую».

2. Випиши словосполучення дієслово + іменник у давальному відмінку однини.
3. Постав іменник *друг* у формі місцевого відмінка однини. Склади й запиши з ним речення за фотоілюстрацією.
4. Добери споріднені слова до іменника *розмова*. Визнач у них корінь.

§ 17. ЧЕРГУВАННЯ КІНЦЕВИХ ПРИГОЛОСНИХ ОСНОВИ В ІМЕННИКАХ РІЗНОГО РОДУ В ДАВАЛЬНОМУ І МІСЦЕВОМУ ВІДМІНКАХ ОДНИНИ

 Які чергування кінцевих приголосних основи відбуваються в іменниках різного роду в давальному і місцевому відмінках однини?

 111. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки.

Почалася заметіль. Цілу добу гуляла завірюха. У завірюсі зникли дерева і будинки. Потім несподівано почалась відлига. Закапало з дахів. Висипали на вулицю діти, радіючи відлизі. Скресла річка, — почалася повінь. По річці попливла крига. Діти дивилися, як по кризі походжали ворони, шукаючи поживи.

2. Випиши виділені іменники в таблицю за зразком. Познач у них закінчення.

Жіночий рід

Називний відмінок	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
річк[а]	річц[і]	по річц[і]	[к] — [ц']

3. Сформулюй правило про зміну кінцевих приголосних звуків основи в іменниках жіночого роду перед закінченням *-і* в місцевому відмінку однини. Звір свій висновок із правилом.

 В іменниках жіночого роду перед закінченням *-і* в давальному і місцевому відмінках однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] змінюються на [з'], [ц'], [с']: *подруга — подрузі, на подрузі; гуска — гусці, на гусці; муха — мусі, на мусі.*

4. Доповни таблицю відмінковими формами іменників, яких не вистачає.

- 112. Попрацюйте в парах!** 1. Поставте іменники чоловічого роду *луг, бік, рух* у місцевому відмінку однини.
2. Запишіть іменники в таблицю за зразком. Позначте закінчення.

Чоловічий рід

Називний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
берег □	на березі □	[г] — [з']

3. Зробіть висновок про чергування кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і* в іменниках чоловічого роду в місцевому відмінку однини.

- 113.** 1. Постав іменники середнього роду *око, вухо* в місцевому відмінку однини.
2. Запиши іменники в таблицю за зразком. Познач закінчення.

Середній рід

Називний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
молоко □	у молоці □	[к] — [ц']

3. Зроби висновок про чергування кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і* в іменниках середнього роду.
4. Звір свій висновок із правилом.

В іменниках чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] перед закінченням *-і* змінюються на [з'], [ц'], [с']: *луг — у лузі, бік — на боці, вухо — у вусі.*

- 114.** 1. Прочитай вірш. Вивчи його напам'ять.

Як виконуєш завдання,
не забудь про чергування.
Як поріг — то на порозі,
ну, а ріг — пиши на розі.

Коли вухо — то у вусі,
а кожух — то на кожусі,
Як урок — то на уроці,
око — порошок в оці.

Алла Сващенко

2. Назви іменники в місцевому відмінку однини. Поясни чергування кінцевих приголосних основи в цих словах.
3. Склади й запиши з ними речення.

115. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте й відгадайте загадки.

1. Червоне коромисло через річку повисло. 2. Ішли чоловік і жінка вулицею. Коли вони підходили до своєї домівки, побачила їх у вікно дитина і гукнула: «Добрий день вам, татусю й матусю!». Одначе то не був їхній син. Хто ж то був? 3. Ішло дві матері, дві дочки й онука. Скільки було всіх людей? 4. Не побачиш його оком, не торкнешся ненароком. Ані вухом не почуєш, лише носом ти відчуєш.

2. Знайди іменники, у яких зі зміною форми слова відбувається зміна кінцевого приголосного основи.

3. Випиши ці іменники, поставивши їх у початковій формі, а поряд через риску зазнач форми цих іменників у давальному і місцевому відмінках однини.

§ 18. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО ТА ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В ОДНИНІ

Які чергування кореневих голосних звуків відбуваються в іменниках жіночого та чоловічого роду в однині?

116. 1. Прочитай. Визнач, який це текст — розповідь, опис чи міркування. Доведи свою думку.

Надходить **осінь** і приносить людям **радість** і легкий **смуток**.

Щедрі дари в **осені**, у різнобарвні шати одягає вона природу — і додається людям **радісті**. А смуток торкається серця, коли прощально курличуть журавлі, роняють на землю дерева свій пишний одяг і завмирає на зиму природа.

2. Склади в зошиті таблицю за зразком.

Іменники	Звуки, що чергуються
лід — льоду	[i] з [o]
лебідь — лебедя	[i] з [e]

3. Випиши в перший стовпчик виділені іменники, а в другий — звуки, що чергуються в коренях цих слів.

4. Зроби висновок про чергування голосних звуків в іменниках жіночого та чоловічого родів.

У деяких іменниках жіночого і чоловічого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, зі зміною форми слова в корені відбувається чергування голосних звуків [i] з [o] або [e]. Наприклад: *якість — якості, повінь — повені*. Але: *розповідь — розповіді, сніг — снігу*.

117. 1. Прочитай текст. Поясни його головну думку.

Ніщо так не прикрашає людину — і школяра, і дорослого, — як скромність, привітність, щирість, доброзичливість. А почуття власної гідності й честі ніколи не дозволить принижуватися, бути нечесним. І навпаки: ніщо так не викликає зневаги й обурення, як вияв підлабунництва, нахабності, бездушності. Тож будьмо, друзі, завжди людьми!

2. Спиши. Підкресли іменники, у яких відбулося чергування звуків [i] з [o].

3. Назви слова, у яких може відбуватися чергування голосних звуків [i] з [o]. Поясни свої міркування.

118. 1. Прочитай поради, уживаючи відповідні відмінкові форми іменників.

Пізнай свої (можливість)
і жити вчись по (щирість).
По (щирість), без (хитрість),
без (заздрість), (зрадливість).

Хай буде більше (радість)
від (юність) до (старість).
Хвала одвазі й (сміливість) —
війна — (зарозумілість).

Алла Сващенко

2. Спиши вірш. Поясни правопис утворених відмінкових форм іменників.

3. Побудуй звукові моделі іменників-антонімів.

4. Поміркуй, чому так говорять люди: *У слові мудрості політ і мудрість краси*. Поясни, чергування яких звуків відбувається в іменнику *мудрість*.

119. 1. Прочитай прислів'я, доповнюючи словами з довідки. Поясни їхній зміст.

1. У труді цінується ... 2. Хто шукає ... знаходить ...
3. ... і ... — сестри.

Слова для довідки: майстерність, вправність, мудрість, старанність, трудність.

2. Випиши в перший стовпчик іменники жіночого роду, а в другий — звуки, що можуть чергуватися в коренях цих слів.

3. Поясни, чому ми так говоримо: *Де багато слів, там мало мудрості*.

120. 1. Прочитай текст. Поясни поділ його на абзаци. Розкажи, про яку пору року йдеться. Доведи свою думку.

Яскраво жовтіли на горбі ясені і берези. Там, де панував оранжевий колір, можна було вгадати клени. Вогнем палахкотіли осики.

Тихо, красиво народжувався блакитний жовтневий вечір. З'явилося безліч зір під величезним шатром темної ночі (За *Віталієм Севастьяновим*).

2. Спиши текст. Знайди слова, ужиті в переносному значенні.

3. Підкресли іменники, у яких зі зміною форми слова відбувається чергування голосних звуків у корені.

§ 19. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ НА -А (-Я) В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Які закінчення мають іменники жіночого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини?

121. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи іменників у початковій формі.

Називний відмінок	Родовий відмінок
дорога	дороги
машина	машини
земля	землі
межа	межі
круча	кручі
груша	груші

2. Спробуйте сформулювати правило про правопис закінчень іменників жіночого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини.

3. Звірте свої висновки з правилом.

Іменники жіночого роду в родовому відмінку однини на -а (-я) після твердих приголосних мають закінчення -и, а після м'яких приголосних та [ж], [ч], [ш] — закінчення -і. Наприклад: *верб'и, берези, осики; кулі, вишні, вежі, кручі, груші.*

122. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Поділіть його на абзаци.

Красиво й легко перескакує білочка з гілк.. на гілк.. . Не боїться тепер вона приходу зим.. , бо на-дбала вдосталь горіхів і грибів, яких вистачить до весн.. . Гірші справи у козул.. . Немає вже соковитої смач-

ної травичк.. . І зовсім нелегко було б козул.. взимку, якби лісники не заготували для неї та інших тварин запашного сіна. Швидко звикають тварини до лісової їдальн.. . З усіх кінців сходяться вони сюди, щоб пожитися смачною їжею.

2. Спишіть текст, дотримуючись абзаців. Уставте пропущені закінчення іменників. Порівняйте виділені абзаци.

123. Попрацюйте разом! 1. Утворіть прислів'я, використовуючи частини речення з лівого і правого стовпчиків.

Де верба —	за доброту.
Ліс і вода —	час минає.
Вода пливе —	така й господиня.
Який поріг,	там і вода.
Хліб — батько,	брат і сестра.
Криниця з водою —	вода — мати.
Яка криниця,	велика риба.
Вода віддячить	що людина з розумом.
У глибокій воді	такий і господар.

2. Запишіть утворені прислів'я. Поясніть, як ви їх розумієте, і при нагоді використовуйте у своєму мовленні.

3. Визначте, які закінчення мають виділені іменники в родовому відмінку однини.

124. 1. Прочитай і встанови межі речень у тексті.

За народними прикметами поява веселк.. ввечері віщує на завтра теплий день якщо у папороті листя скручене донизу, то слід сподіватися сонячної днин.. про дощ можуть сповіщати нерозкриті квіточки мальв.., стулені листочки конюшин.. та квасениц.. (За *Василем Скуратівським*).

2. Спиши, уставляючи пропущені букви в закінченнях іменників. Поясни правопис цих слів.

3. Зроби звуко-буквений аналіз слів *дощ, якщо*.

§ 20. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Які закінчення мають іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини?

125. 1. Прочитай текст, поставивши іменники, що в дужках, у родовому відмінку однини. Перевір правопис закінчень іменників чоловічого роду за орфографічним словником.

Якщо ви завітаєте передосіннього (день) до поліського (ліс), то не пошкодуєте. Бо ви неодмінно натрапите на вересове поле, сповнене медового (дух) і бджолиного (дзвін), неповторної ясної сині.

Мене вересове поле завжди приворожує. Ні з чим не порівняти цю окрасу Поліського (край)! (За *Євгеном Шморгуном*).

2. Спиши текст. Познач закінчення у відмінкових формах цих іменників.

3. Зроби висновок про те, які закінчення мають іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини. Звір свій висновок із правилом.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення -а (-я) або -у (-ю). Щоб перевірити, яке закінчення має іменник чоловічого роду в родовому відмінку однини, потрібно звернутися до **орфографічного словника**.

У словнику поряд із початковою формою іменника (називним відмінком) подають закінчення родового. Наприклад: *малюнок — малюнка, олівець — олівця; оркестр — оркестру, ансамбль — ансамблю*.

126. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Унизу, поміж опалим листям, пробирається гущавиною осіннього ліс.. їжак. Сьогодні йому не вдалося здобути ні вуж.., ні жук.., ні павук.., ні черв'як.., зате пощас-

тило натрапити на гриби. І ось тепер він несе на голочках боровик..., маслюк..., підберезник.. і грузд..., а також кущик м'якого зеленого мох..., який знадобиться для зимового ліжка.

2. Спиши, уставляючи замість крапок пропущені закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини. Правопис закінчень іменників перевір за орфографічним словником.

Вимовляй:

підніма́є[ц':а]

опуска́є[ц':а]

перегорта́ю[ц':а]

Пиши:

піднімається

опускається

перегортаються

127. 1. Постав подані іменники в родовому відмінку однини. Перевір закінчення іменників за орфографічним словником.

мільйон	о́лень	рік	іней
квадрат	карась	журнал	край
іменник	мізи́нець	успіх	стиль
механік	учитель	майдан	танець
директор	тиждень	диктант	вогонь
Київ	Сергій	Буг	біль
Дніпро	Тернопіль	Прут	Дунай

2. Зроби висновок про те, що об'єднує іменники кожного стовпчика.

3. Склади й запиши сім словосполучень з іменниками (за вибором) у формі родового відмінка однини за зразком.

мільйо́н
мізи́нець
меха́нік

Кожного місяця, минулого року.

Візьми до уваги! В українській мові іменник *біль* — чоловічого роду. Він змінюється так: *біль* — *бо́лю* — *бо́лем*.

4. Склади (усно) кілька речень із цим іменником і запам'ятай його правильні форми.

128. 1. Прочитай текст. Визнач, який він — науковий чи художній. Поясни чому. Поділи його на абзаци.

У (вовк) сірого голова велика, широколоба, шия коротка, малорухома. Довжина (тулуб) у (самець) перевищує 120 см. Забарвлення (хутро) влітку рудувате, а взимку — бурувато-сірого (колір). Підкрадається вовк звичайно до (олень, дикий кабан), козулі, а також полює на (заєць, ховрах, водоплавний птах). Лігво він влаштовує серед (бурелом), (чагарник) або густого (очерет). Швидкість (біг) цього (хижак) досягає 80 кілометрів за годину (Із книги «Розповіді про звірів»).

кіломе́тр

2. Спиши, уживаючи іменники, що в дужках, у родовому відмінку однини.

§ 21. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО І ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В ОРУДНОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Які закінчення мають іменники жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини?

револю́ція
республі́ка

129. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте подані іменники.

Держава — державою
республіка — республікою
революція — революцією
Надія — Надією

земля — землею
межа — межею
задача — задачею
ра́туша — ратушею

2. Визначте їхні рід, число, відмінок.

3. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Назвіть закінчення в орудному відмінку однини іменників з основою на приголосний: твердий, м'який, шиплячий, [й].

4. Сформулюйте висновок про правопис закінчень іменників жіночого роду на -а(-я) в орудному відмінку однини. Зверте свій висновок із правилом.

Слово про слово

Ратуша — будинок, у якому міститься міське самоврядування.

Іменники жіночого роду на -а (-я) в орудному відмінку однини мають закінчення -ою, -ею, -єю. Закінчення -ою мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]: природою, картиною, річкою; -ею — іменники з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: землею, вежею, кручею, ношею; -єю — іменники з основою на [й]: мрією, надією.

 130. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Ніч. Темінь. Земля оповита (тиша). Чути лише, як за (електромережа), під високою (круча) хлюпочеться вода в річці. Звідти тягне (прохолода). Інколи щось шелесне в траві. Скинеться риба в річці. Час від часу порушують устояну тишу лише птахи, і тоді перед (лінія) горизонту з'явилася світла смуга — народжується новий день.

2. Спиши, поставивши слова, що в дужках, в орудному відмінку однини. Поясни правопис закінчень іменників.

3. Сформулюй правило написання виділеного слова. Наведи приклади слів, у яких після префіксів уживається апостроф.

131. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю.

цемент

**Закінчення іменників чоловічого роду
в орудному відмінку однини**

-ом	-ем	-єм
рік — роком	день — днем	гай — гаєм
сік — соком	нуль — нулем	рій — роєм
лак — лаком	ніж — ножем	чай — чаєм
цемент — цементом	меч — мечем	край — краєм
вир — виром	душ — душем	ручай — ручаєм

2. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи в іменниках кожного стовпчика. Сформулюйте правило про правопис закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини.

3. Починайте формулювати правило так:

Іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини мають закінчення -ом, -ем, -єм.

Закінчення -ом мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш], наприклад: ..., ...,

Закінчення -ем мають іменники з основою на ...

Закінчення -єм мають іменники ...

132. 1. Прочитай слова.

1. Друг, брат, помічник, співрозмовник. 2. Учитель, учень, приятель, хлопець. 3. Глядач, слухач, доповідач, перекладач. 4. Доць, куць, плаць, борць. 5. Гай, обрій, небокрай, трамвай.

2. Постав подані іменники у форму орудного відмінка однини.

Міркуй так: визначаємо, на який приголосний закінчується основа іменника чоловічого роду:

на твердий приголосний	на м'який приголосний	на приголосний
крім [ж],[ч], [ш]	та [ж], [ч], [ш]	[й]
пиши -ом	пиши -ем	пиши -єм

3. Склади й запиши речення, уживаючи утворені відмінкові форми іменників (однієї з груп за вибором).

Понад гаєм зелененьким.

Візьми до уваги! Іменники жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини вживаються як без прийменників, так і з прийменниками *з, із, за, над, під, між, перед* та ін. Наприклад: *з підругою, із другом, за приятелем, перед товаришем.*

- **133.** 1. Прочитай виразно вірш. Поясни, як ти розумієш його заголовок.

ЗАПРОШЕННЯ ДО МАНДРІВ

Біжать стежки знайомі, що пахнуть спориш..м.
 Вертаються додому — у спеку чи з дощ..м.
 Вони біжать до лісу, до повноводних рік.
 А з ними ти — це звісно! — невтомний мандрівник.
 Є кожному стежина — на втіху вибирай...
 Одна лиш Батьківщина, — один у тебе край.
 І ти ще змалку з нею зріднився назавжди ...
 Біжать стежки земл..ю під рідною зор..ю,
 і ти по них іди.

Микола Сингаївський

2. Випиши словосполучення з іменниками чоловічого роду в орудному відмінку однини. Поясни правопис закінчень іменників.

§ 22. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ З ОСНОВОЮ НА -Р В ОРУДНОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

- Які закінчення мають іменники чоловічого роду з основою на -р в орудному відмінку однини?

- **134.** 1. Прочитай твір учня про професії.

інженёр

Скільки є цікавих професій! Хотілося б бути конструктором чи інженером, щоб брати участь у створенні мудрих машин-автоматів, і комбайнером, щоб збирати хліб. Архітектором — щоб проектувати житло для людей. А як цікаво було б навчитися працювати оператором, програмувальником!

З радістю я працював би вчителем, лікарем, перукарем, тренером, щоб спілкуватися з людьми, допомагати їм.

2. Випиши з тексту іменники — назви професій. Визнач відмінок іменників. Познач у них закінчення.

3. Спробуй сформулювати правило про правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини. Звір свої висновки з поданими далі відомостями.

Іменники чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини можуть мати різні закінчення — *-ом* чи *-ем*. Тому їхній правопис слід перевіряти за орфографічним словником.

4. Розкажи, ким ти хочеш стати в майбутньому.

135. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Мій батько працює шофёр.. . Він дуже любить подорожувати і тому стверджує, що не хотів би бути ніким іншим — ні інженер.. , ні тесляр.. , ні бетоняр.. , ні бондар.. , ні чоботар.. чи скляр.. , муляр.. чи столяр.. .

Інколи батько бере мене в дальні рейси — тоді для мене справжнє свято. Люблю їхати уздовж полів і лісів, милуватися красою річок і озер, знайомитися із селами і містами нашої Батьківщини. І завжди в русі, все нові й нові враження! Я теж хочу стати шофер.. .

2. Спиши перший абзац тексту. Користуючись орфографічним словником, устав пропущені закінчення в іменниках чоловічого роду на *-р*.

3. Склади й запиши кілька речень про професії своїх батьків. У реченнях уживай іменники в орудному відмінку однини.

136. 1. Прочитай слова, уставляючи пропущені букви. Поясни, що означають подані іменники.

Модельєр..м, авіатор..м, інженер..м, конструктор..м, дизайнер..м, чоботар..м, кухар..м, тренер..м, актор..м, шахтар..м, столяр..м, лікар..м, вівчар..м, зброяр..м, архітектор..м, муляр..м, контролер..м, маляр..м, воротар..м.

2. Запиши ці слова в абетковій послідовності.

3. Склади й запиши речення з трьома словами (на вибір).

Слово про слово

Муляр — майстер мурування, каменяр.

Маляр — робітник, що фарбує стіни будівель, приміщень.

§ 23. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В ДАВАЛЬНОМУ І МІСЦЕВОМУ ВІДМІНКАХ ОДНИНИ

 Які закінчення мають іменники чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини?

 137. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Здавна існує прекрасний звичай підносити подарунки. Головне їхнє призначення — виявити повагу до людини. Тому дарувати можна всім, кого любите, поважаєте і цінуєте — батькові, матері, сестрі, братові, дідусеві, бабусі, родичеві, друзеві, сусідові.

Найкращий і найдорожчий той подарунок, що зроблений своїми руками. Чудово буде, якщо ви присвятите кому-небудь свій вірш або складете вітального листа.

2. Поставте запитання до тексту. Дайте відповіді на ці запитання.

3. Випишіть словосполучення з іменниками чоловічого роду в давальному відмінку однини. Позначте в них закінчення.

4. Сформулюйте правило про правопис закінчень іменників чоловічого роду в давальному відмінку однини. Зверте свої висновки з поданими далі відомостями.

Візьміть до уваги! Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення **-ові, -еві (-єві)** або **-у (-ю)**. Наприклад: *друзові* — *другу*, *товаришеві* — *товаришу*, *приятелеві* — *приятелю*, *героеві* — *герою*.

 138. 1. Прочитай вірш. Уяви змальовану картину. Розкажи, що ти уявляєш. Розглянь фотоілюстрацію на сторінці 72.

Веселка в небі, як на долоні,
а ген під нею пасуться коні.
На синім лузі, в співучім гаї,
не ходять хмари у **небокраї**,
цвіте веселка, мов світ, барвиста,
і кожна барва, мов промінь, чиста.

Микола Сингаївський

2. Поясни правопис закінчень іменників чоловічого роду в місцевому відмінку однини, скориставшись поданим правилом.

Візьми до уваги! Іменники чоловічого роду в місцевому відмінку однини мають закінчення **-ові, -еві (-єві)** або **-у (-ю), -і (-ї)**. Наприклад: *на батькові (на батьку), на вчителеві (на вчителі), на героєві (на герої), у будинку (у будинкові), у гаю (у гаї), у листі, в музеї*.

3. Пригадай синоніми до виділеного слова. Зроби звукобуквений аналіз цього слова.

139. 1. Порівняй сполучення іменників, записані ліворуч і праворуч.

учню Шевчуку
брату Дмитру
учителю Євгену
Петровичу
директору Сергію
Івановичу

учневі Шевчуку, учню Шевчукові
братові Дмитру, брату Дмитрові
учителеві Євгену Петровичу,
учителю Євгенові Петровичу
директорові Сергію Івановичу,
директору Сергієві Івановичу

2. Дай відповідь на запитання: Що в них спільного? Чим вони відрізняються? Які сполучення іменників краще сприймаються на слух? Використовуй їх у своєму мовленні.

3. Зроби висновок. Звір свій висновок із правилом.

Візьми до уваги! Якщо в мовленні збігаються два іменники чоловічого роду в давальному або місцевому відмінках однини, то їх краще вживати з різними закінченнями. Наприклад: *братові Олегу – брату Олегові.*

140. 1. Прочитай прислів'я.

1. Сопілка — (вівчар) втіха.
2. Чужому (лихо) не смійся.
3. Нащо (пугач) дзеркало, коли він і так гарний.
4. Просо вітру боїться, а (дощ) кланяється.
5. Що на (думка), те й на (язик).
6. Розкажи (друг) — піде по (круг).
7. По (одежа) нас вітають, а по (розум) проводжають.

2. Спиши, уживаючи іменники, що в дужках, у давальному або місцевому відмінках однини.

3. Запам'ятай прислів'я і використовуй їх у своєму мовленні.

§ 24. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ

Які закінчення мають іменники в множині?

141. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок.

Покосили жито, жито і пшеницю,
і шепочуть квіти про нічні зірничі,
про ранкові роси, про вітри ласкаві,
що під ними гнуться верби кучеряві.
Щедрий дар Вітчизні віддають баштани
і сади, де сяйво поміж листям тане.
І синіє небо над зеленим гаєм,
рідний край вітає з добрим урожаєм.

Володимир Сосюра

2. Назвіть іменники, які вжито: в однині, у множині. Поставте іменники, ужиті в однині, у форму множини.

142. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблиці на сторінці 74.
2. Зробіть висновок про правопис відмінкових закінчень іменників жіночого роду в множині.

Таблиці відмінювання іменників у множині

Від-мінок	Питання	Жіночий рід				
		ру́ки	ме́жі	дівча́та	суні́ці	ві́ї
Н.	хто? що?	ру́ки	ме́жі	дівча́та	суні́ці	ві́ї
Р.	кого? чого?	рук	меж	дівча́т	суні́ць	ві́й
Д.	кому? чому?	рука́м	ме́жам	дівча́там	суні́цям	ві́ям
Зн.	кого? що?	ру́ки	ме́жі	дівча́т	суні́ць	ві́ї
Ор.	ким? чим?	рука́ми	ме́жами	дівча́тами	суні́цями	ві́ями
М.	на кому?	на	на	на	на	на
	на чому?	рука́х	ме́жах	дівча́тах	суні́цях	ві́ях
Кл.	—	ру́ки	ме́жі	дівча́та	суні́ці	ві́ї

Від-мінок	Питання	Жіночий рід			
		ві́сті	ре́чі	ра́дості	по́дорожі
Н.	хто? що?	ві́сті	ре́чі	ра́дості	по́дорожі
Р.	кого? чого?	вісте́й	рече́й	ра́достей	по́дорожей
Д.	кому? чому?	ві́стям	реча́м	ра́достям	по́дорожам
Зн.	кого? що?	ві́сті	ре́чі	ра́дості	по́дорожі
Ор.	ким? чим?	ві́стями	реча́ми	ра́достями	по́дорожами
М.	на кому?	у	на	у	у
	на (у) чому?	ві́стях	реча́х	ра́достях	по́дорожах
Кл.	—	ві́сті	ре́чі	ра́дості	по́дорожі

3. Зробіть висновок про правопис відмінкових закінчень іменників чоловічого і середнього роду в множині.

Від-мінок	Питання	Чоловічий і середній рід				
		ві́три	ко́ні	кра́ї	озе́ра	моря́
Н.	хто? що?	ві́три <td>ко́ні <td>кра́ї <td>озе́ра <td>моря́</td> </td></td></td>	ко́ні <td>кра́ї <td>озе́ра <td>моря́</td> </td></td>	кра́ї <td>озе́ра <td>моря́</td> </td>	озе́ра <td>моря́</td>	моря́
Р.	кого? чого?	ві́трів	ко́ней	кра́їв	озе́р	морі́в
Д.	кому? чому?	ві́трам	ко́ням	кра́ям	озе́рам	моря́м
Зн.	кого? що?	ві́три	ко́ней	кра́ї	озе́ра	моря́
Ор.	ким? чим?	ві́трами	ко́нями (кі́ньми)	кра́ями	озе́рами	моря́ми
М.	на кому?	на	на	у	в	на
	на (у, в) чому?	ві́трах	ко́нях	кра́ях	озе́рах	моря́х
Кл.	—	ві́три	ко́ні	кра́ї	озе́ра	моря́

143. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки.

Косий промінь сонця зрідка виглядає в прорізі хмари. Сосна височить, мовби якийсь мідний витвір, якась прима́ра в зелених шатах. За нею сивіє огрядним стовбуром віковий дуб. Ще далі мерехтить молода бере́за.

2. Спишіть текст, змінивши форму однини виділених іменників на форму множини. Пов'язані з цими іменниками слова також відповідно змінійте.

3. Підкресліть у кожному реченні головні члени.

144. 1. Прочитай текст, поставивши іменники, що в дужках, у формі родового відмінка множини. За потреби користуйся таблицями.

Під час поїздки до Києва ми відвідали зоопарк. Із (звір) найбільше враження на нас справили слон, лев, лама і жирафа, а з (птахи) — ко́ндори й орли. Сподобалось нам також спостерігати за розвагами (мавпа). Не вдалося, на жаль, побачити (соловей, сова, вовк і лисиця). Жодна з (подорож) не запам'яталася нам так, як ця.

2. Зроби висновок про правопис закінчень іменників у родовому відмінку множини.

Іменники в родовому відмінку множини мають закінчення *-ів (-їв), -ей*: садів, гаїв, відомостей. Більшість іменників жіночого роду та деякі іменники середнього роду в цьому відмінку мають нульове закінчення: доріг □, книжок □, лінійок □, міст □, вікон □.

3. Розкажи, яких птахів і звірів ти бачив (бачила) в зоопарку. У розповіді вживай іменники в родовому відмінку множини.

145. 1. Спиши текст, розкривши дужки і поставивши іменники в потрібній відмінковій формі.

У дуба радість: із тих (жолуді), що замочило навесні, два таки проклюнулися паростками й викинули два (листочок). Високі трави затулили їх від (сонце), (вітри) і (зливи). Якщо ніхто не затопче — ростить (дубочок), розвивайтеся!

Велетень також укrywся зеленим листям. У його кроні знайшли собі прїхисток багато (пташки) (За Анатолієм Давидовим).

Слово про слово

Прїхисток — притулок, схованка.

2. Визнач відмінок виділених іменників. Доведи правильність думки.

146. 1. Склади словосполучення зі словами, що позначають кількість (п'ять, дев'ять, двадцять тощо), і поданими іменниками за зразком.

Гвинтівка

П'ять будинків.

Будинок, двері, вікно, меблі, гривня, дорога, дерево, боєць, солдат, гвинтівка, шеренга, герой, розповідь.

Візьми до уваги! Іменник *гривня* відмінюється, як *вишня*.

2. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення в іменниках.

3. Розглянь фотоілюстрації. Чи тобі доводилося грати в ігри в команді? Розкажи про це в класі або склади усну розповідь про гру дітей за фотоілюстрацією (на вибір).

§ 25. УЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ ПРИЙМЕННИКАМИ В РІЗНИХ ВІДМІНКАХ

Як правильно використовувати прийменники з іменниками в різних відмінках? Які закінчення мають іменники в місцевому відмінку множини з прийменником *по*?

147. 1. Прочитай. Визнач, який цей текст — розповідь, опис чи міркування. Обґрунтуй свою відповідь.

Як відомо, в українській мові є сім відмінків іменників. Самі вони не можуть упоратися з великою кількістю значень, які потрібно передати. І тоді на допомогу відмінкам приходять прийменники, щоб виразити найрізноманітніші відтінки думки.

Порівняй, наприклад, форми слова *світанок*, що мають часове значення, без прийменників і з прийменниками: *світанком* — *до світанку, перед світанком, протягом світанку, під час світанку, після світанку* (За Іваном Вихованцем).

2. Пригадай, у якому відмінку іменники вживаються без прийменників, а в якому — лише з прийменниками.

3. Перевір свої міркування за допомогою поданих далі відомостей.

У називному відмінку іменники вживаються без прийменників, а в місцевому — тільки з прийменниками. В інших відмінках іменники можуть уживатися без прийменників і з прийменниками у (в), з (із), на, про, під (піді), від (віді), перед (переді), за, при, між, біля, через, для та ін.

148. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

2. Спиши текст, уставляючи замість крапок потрібні за змістом прийменники. За потреби користуйся довідкою.

Запорозький флот інколи мав сотні морських чайок і був грізною зброєю ... боротьбі ... ворогом. Майже кожен

... відомих гетьманів приділяв велику увагу будівництву чайок. Перші згадки ... морські походи запорожців припадають ... часи Дмитра Вишневецького. Козаки нападали ... турецькі й татарські міста, визволяли невільників, вели успішну боротьбу ... султанським флотом. Голосний відгомін ... це дійшов ... нас ... народних думках, баладах і легендах (За Михайлом Слабошпицьким).

Слово про слово

Відгомін — перекази про якісь минулі події, спогади.

Слова для довідки: із, з, до, про, в, у, на.

3. Склади й запиши словосполучення *дієслово + прийменник з іменником місто* в різних відмінкових формах.

4. Усно добери до іменника *похід* споріднені слова.

Розрізняй

українською:

по го́рах
по моря́х
по озéрах
по берега́х

російською:

по горáм
по моря́м
по озéрам
по берега́м

149. 1. Прочитай текст.

2. Розкажи, якими видами транспорту тобі подобається подорожувати.

Туристи — непосидючий народ. Мандрують вони містами і селами, лісами і горами, спускаються бурхливими річками. Використовують для цього різний транспорт — їдуть по́тягами й автобусами, велосипедами та мотоциклами, пливуть плотами й човна́ми, ідуть пішки. У дорозі туристи збагачуються незабутніми враженнями.

3. Спиши текст, уживаючи виділені іменники в місцевому відмінку множини. Використай для цього прийменники *по, на, в, у*.

4. Познач закінчення цих іменників.

150. 1. Дай письмові відповіді на запитання, уживаючи іменники в місцевому відмінку множини.

1. Які уроки в розкладі по понеділках?

2. Які шкільні предмети ти відвідуєш по вівторках?

3. Які навчальні заняття в розкладі по середах?

4. Які уроки ти відвідуєш по четвергах?

5. Які шкільні заняття в розкладі по п'ятницях?

2. Поясни правопис закінчень іменників у місцевому відмінку множини.

3. Назви прийменники, з якими вживаються іменники в місцевому відмінку множини.

Запитання і завдання для повторення

1. Які чергування голосних звуків відбуваються під час відмінювання іменників в однині? Наведи приклади.
2. Які чергування приголосних звуків відбуваються під час відмінювання іменників в однині? Наведи приклади.
3. Іменники якого роду і в яких відмінках мають різні закінчення? Наведи приклади.
4. Які закінчення мають іменники в родовому відмінку множини?
5. З якими закінченнями вживаються іменники в місцевому відмінку множини?
6. Які прийменники вживаються з іменниками в місцевому відмінку множини?

ПРИКМЕТНИК

§ 26. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНУ МОВИ

Яку роль відіграють прикметники в мові та мовленні?

151. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. Взимку чорний, навесні і влітку зелений, а восени жовтий. 2. Сплять у лузі сестрички, золотенькі очі, а білії вії. 3. Стоять красуні на воді, вінки в них білі й золоті. 4. По голубому морю золота тарілка плаває. 5. Скатертину біла увесь світ накрила. 6. Біла латка, чорна латка по березі скаче.

2. Які слова в загадках допомогли їх відгадати? До якої частини мови належать ці слова?

взі́мку влі́тку восе́ні наве́сні

152. Попрацюйте разом! 1. Пригадайте, яка частина мови називає ознаки предметів. Чому прикметник має таку назву? На які питання він відповідає?

2. Прочитайте вірш. Яку основну роль прикметника в мові розкрила поетеса?

ПРИКМЕТНИК

Земля — ласкава, люба, рідна,
а сонце — щире, золоте,
а небо — лагідне й погідне,
життя — прекрасне, дороге.

А очі в мами — добрі, ніжні,
а голос — чистий і дзвінкий,
а руки — теплі і надійні,
а погляд — сонячний, ясний.

Усі ознаки називає
прикметник як частина мови,
і жодної не обминають
слова ці, справді, пречудові.

Леся Лужецька

3. Виберіть із вірша одну строфу з прикметниками та запишіть її. Прикметники підкресліть хвилястою лінією. Усно поставте до них питання.

 153. 1. Прочитайте два описи й порівняйте їх. Який із описів є виразнішим? Завдяки чому?

1. Неначе в повені затонув світ. І скрізь розіллалось біливо туману — завмерло і не зворухнеться в полях.

А потім, коли в небо викотиться місяць, то сніг знову грає сяйвом, знову молоком розливається довкруг. І тоді іній знову оживає (За Євгеном Гуцалом).

2. Неначе в *молочній* повені затонув *ранковий* світ. І скрізь розіллалось *густе* біливо туману — завмерло і не зворухнеться в *зимових* полях.

А потім, коли в небо викотиться *повний* місяць, то сніг знову грає *білим* сяйвом, знову *холодним* молоком розливається довкруг. І тоді іній знову оживає (Євген Гуцало).

2. Зробіть висновок про роль прикметників у мовленні.

154. 1. Прочитай текст. Яка його тема? А яка мета?

На яблуневу гілку сіла весела синичка і зацвірінчала. Вона мала пір'ячко синього кольору із зеленкуватим відтінком, маленьку голівку з білими щічками і блискучі, як намистинки, очі.

Побачивши годівничку з дрібненькими шматочками сала, синичка підлетіла ближче. Спочатку вона кружляла навколо, потім урешті наважилась і, сівши на дощечку, почала дзьобати поживу.

Дмитрик спостерігав за синичкою у вікно. Він з радістю подумав, що тепер пташка не загине.

2. До прикметників *весела, маленька* усно добери синоніми й антоніми.

3. Знайди в тексті опис синички. За допомогою яких прикметників зображено пташку? Спиши опис, прикметники підкресли.

тепéр

155. 1. Прочитай прислів'я. Спиши їх, уставляючи замість крапок антоніми до виділених слів. Поясни, коли так говорять.

1. **Маленька** праця краща за ... безділля. 2. **Праця** чоловіка годує, а ... марнує. 3. **Ранні** пташки росу п'ють, а ... сльози ллють. 4. **Руки білі**, а сумління 5. Ластівка день **починає**, а соловей

2. Поміркуй, яку роль відіграють антоніми в прислів'ях. До яких частин мови належать ужиті тут антоніми?

156. 1. До кожного прикметника, поданого в словосполученні, добери й запиши відповідний антонім. За потреби скористайся довідкою.

1. Легкий мішок; легке завдання. 2. Гаряча вода; гаряча вдача. 3. Порожня голова; порожня бочка. 4. М'який хліб; м'який характер.

Слова для довідки: 1. Складне, важкий. 2. Спокійна, холодна. 3. Повна, розумна. 4. Черствий, твердий.

2. У яких словосполученнях прикметники вжито в прямому значенні, а в яких — у переносному?

157. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте словосполучення. З яких частин мови вони складаються?

фанéра
фарту́х

Подвір'я школи, листя клена, полиця для книжок, вітер із півдня, допомога товариша, портфель зі шкіри, хвіст лиса, щебетання пташок, робота в класі, потік води, грива коня, фартух для роботи, ящик із фанери.

2. Замініть за зразком подані словосполучення сполученнями прикметників з іменниками. Користуйтеся такою заміною у власних висловлюваннях.

Подвір'я шкани – шкільне подвір'я.

158. 1. Подані словосполучення введи в речення.

Гострі зуби, гострий біль, гострий зір, гострий соус, гострий на язик.

2. Зроби висновок про значення прикметника *гострий* у кожному словосполученні.

159. 1. Прочитай текст, добираючи пропущені слова з довідки.

Звечора ..., ... хмари потемніли і ... брилами нависли над землею. Ось-ось повалить сніг.

І справді, присмерком починають спускатися на землю перші ... сніжинки. Спочатку їх небагато, а потім усе більше й більше літає їх у ... повітрі. Сніжинки безшумно сідають на ... мохи, почорніле листя, ... гілки ялин. ... ковдра стелиться по землі (За *Валентиною Пархоменко*).

Слова для довідки: густі, сірі; волохаті; морозному; важкими; кудлаті; зелені; пухнаста.

2. Спиши текст, уставляючи пропущені прикметники.

3. Серед прикметників, поданих у довідці, знайди синоніми.

звечора
спочатку

160. 1. Прочитай тексти і порівняй їх: що в них спільного і чим вони різняться. Яка мета кожного тексту?

1. Ніч — це частина доби від заходу до сходу сонця, від вечора до ранку. Тривалість ночі залежить від пори року та від розташування місцевості на земній кулі: що далі вона на північ, то довша ніч узимку й коротша влітку.

2. Стояла темна ніч над сонною землею. Місяць при меркав і вже ген до світу показував свої золоті роги, зорі сумно лупали в темному небі. Тихо було всюди, як у вусі... Пóкій і сон криють усе своїм темним пологом, усе заснуло мертвим сном півночі (За *Панасом Мирним*).

Слово про слово**Примеркати** — тьмяніти, утрачати блиск, яскравість.**Лупати** — кліпати.

2. Порівняй кількість прикметників у першому і другому текстах. Який висновок можна зробити про вживання прикметників у художніх і наукових текстах?

3. Спиши художній текст, підкресли в ньому прикметники, усно постав до них питання.

161. 1. Прочитай два тексти. Подумай, який із них художній, а який — науково-популярний.

1. ЛІС

Ліс займає значну частину території України. Це велика площа землі, заросла деревами і кущами. Ліс називають багатством держави. Він здавна слугує людям.

Лісі — це передусім деревина, цінний будівельний і промисловий матеріал. В Україні працюють заводи, які переробляють деревину. З дерева виготовляють меблі, папір... Це — безцінний дар природи, лабораторія цілющого повітря, яке має важливе лікувальне значення (Із журналу).

2. ОСІННІЙ ЛІС

У лісах осінньої пори задумливо, тихо й світло. Крізь поріділі крони дерев яскравіше проглядає небесна синь. Сонячні промені вільніше проливаються на землю. Здається, між стовбурами хтось уклав навскіс золоті снопи свіжої золотої соломи.

Дерева ніби обмірковують свою подальшу долю. Вони зроняють раз по раз різнокольорові листочки, мов слова в дружній розмові між собою... (Із народного календаря).

2. У якому тексті вжито більше прикметників? Чому?

3. Спиши текст про осінній ліс. Постав питання до прикметників.

162. 1. Прочитай опис дятла. Який це опис — художній чи науковий?

У дятла міцний дзьоб з гострим кінцем, що весь час то стирається, то наростає. У чорного дятла форма дзьоба нагадує долоню. Язик у дятла круглий, з ворсинками на кінчику і дуже довгий, укритий слизом. Дятли висовують язик майже на дванадцять сантиметрів.

2. А тепер самостійно напиши розповідь про дятла. Розкажи в ній, що тобі ще відомо про цю пташку.

163. 1. Прочитай загадку та прислів'я. Знайди в них прикметники-антоніми.

1. Що це за ягоди, що в жнива гіркі, а в мороз солодкі? 2. З великої хмари малий дощ буває. 3. Повний колос до землі гнеться, а порожній угору пнеться. 4. Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже.

2. Спиши прислів'я і поясни, коли так говорять. Запам'ятай їх і використовуй принагідно у своєму мовленні.

164. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Спишіть, доповнюючи текст прикметниками за змістом. Використуйте слова з довідки.

... долиною між двома рядками ... гір тихо тече по Васильківщині ... річка Раствавиця. Серед долини з...л...ніють ..., ... та ... верби, там ніби потонуло у вербах с...ло Вербівка. Подекуди з-поміж верб та садків виринають ... хати та чорніють покрівлі ... клунь (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

Слова для довідки: широкою, невеличка, розкішні, високі, густі, розложистих, високих, білі.

Слово про слово

Клу́ня — будівля для зберігання снопів, сіна, половита для обмолочування врожаю.

Вирина́ють — з'являються.

2. Поясніть написання слів із пропущеними буквами.
3. У першому реченні підкресліть головні члени.

Село Вербівка потонуло у вербах.

- 165.** 1. Прочитай вірш. Знайди в ньому прикметники.

ПРО НАЙКРАЩИХ

Найкращі пташенята
в сонливої сови.
Найкращі травенята
в шумливої трави.

У вітра — найспритніші
веселі вихорці.
У сонця — найясніші
гарячі промінці.

Тамара Коломієць

2. Простеж, як утворився прикметник *найкращий*: *гарний* → *кращий* → *найкращий*. А як утворилися прикметники *найспритніший*, *найясніший*?

Правильно вимовляй і пиши:

найкращий	наймолодший
найшвидше	найсмачніше
найясніші	найвеселіші

- 166.** 1. Прочитай і спиши текст. Що тобі в ньому сподобалося? Коли, де і як ти можеш ним скористатися?

МАТУСЮ!

Ви для мене — сонце ясне і небо синє, і квітка найкраща, і порадиця наймудріша, і друг найнадійніший.

Хочу, щоб Ваші найласкавіші у світі руки вели мене в житті ще багато років. Я люблю Вас, матусенько. І любитиму завжди.

2. Спиши текст. Підкресли прикметники хвилястою лінією, а пов'язані з ними іменники — прямою. Визнач число прикметників, а в однині — і рід.

Візьми до уваги! Учись утворювати форми прикметників: *ласкаві* — *ласкавіші* — *найласкавіші*; *мудра* — *мудріша* — *наймудріша*.

167. 1. Прочитай вірш. Поясни, яка частина мови найчастіше вживається у вірші. Обґрунтуй свою думку.

Слова, слова... Вони в собі всі різні:
тривожні й тихі, радісні й сумні,
є терпеливі, є жорстокі й грізні,
лукаві й чесні, мудрі і смішні...

Михайло Ткач

2. Випиши з вірша прикметники за абеткою. Постав наголос у словах.

3. Назви прикметники-антоніми, ужиті у вірші. Поясни їхню роль у тексті.

4. Добери синоніми до прикметників *різні, радісні*. Склади з ними речення.

Що спільного і що відмінного між прикметниками та іменниками?

168. 1. Прочитай вірш. До слова *отчий* добери синоніми.

ОТЧИЙ ДІМ

Мій отчий дім, де всі стежки мої
веселками ясними перевиті,
де у садах співають солов'ї,
де шлях в світи проліг в високім житі.

Мій отчий дім, ти дав усе мені,
моя маленька біла рідна хата
ввійшла у серце співом голосним
і словом тим, яке дарує мати.

Іван Драч

2. Випиши з вірша по одному словосполученню з прикметниками чоловічого, жіночого і середнього роду. У дужках познач рід прикметників.

169. 1. Прочитай казку. Доповни її, уставляючи на місці пропусків слова.

Двоє друзів, Іменник і Прикметник, вирішили погратись у гру «Сполучи слова». Для цього вони приготували свої приклади.

- Пілот, — почав Іменник, а Прикметник додав:
— Відважний, чудовий, видатний, хороший, військовий, цивільний.
— Квітка.
— Велика, маленька, ..., ...,
— А тепер пограємось у зміну форми, — запропонував Іменник. — Спочатку — за числами, а потім — за відмінками.
— Пісня, — першим почав він.
— Весела, дзвінка, колискова, улюблена,
— Пісні.
— Веселі, сумні,
— Мед, — продовжував Іменник.
— Смачний, свіжий, квітковий, гречаний,
— Меду, — запропонував Іменник.
— Смачного, ...,
— А тепер позмінюймо наші слова за родами, — запропонував і собі Прикметник.
— Не розумію тебе, — відповів Іменник, — як це я зможу змінити свої слова за родами?

2. Чому Іменник не зрозумів пропозиції Прикметника? Поясни на прикладах основну відмінність між іменником і прикметником.

Прикметник — частина мови, що називає ознаку предмета і в початковій формі відповідає на питання як и й? як а? як е? Прикметник завжди стоїть у тому числі, роді та відмінку, що й іменник, від якого він залежить. Змінюється прикметник за числами, відмінками, а в однині — і за родами. У називному відмінку однини прикметники мають закінчення *-ий, -ій* (чоловічий рід); *-а, -я* (жіночий рід); *-е, -є* (середній рід). За цими закінченнями можна визначити, до якого роду належить прикметник.

170. Попрацюйте разом! 1. Складіть усну розповідь про прикметник за таким планом.

1. Яку частину мови називають прикметником? На які питання він відповідає?

2. З якою частиною мови прикметник найчастіше пов'язаний у реченні?

3. Як змінюється прикметник? Чи так само, як іменник?

4. Які закінчення мають прикметники чоловічого, середнього і жіночого роду в називному відмінку однини?

5. Про що можна довідатись із закінчень прикметників?

2. Знайди в підручнику «Літературне читання» короткий текст (віршовий або прозовий) і спиши. Підкресли в ньому прикметники хвилястою лінією, а іменники, від яких вони залежать, — прямою.

171. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, надписуючи скорочено над кожним прикметником його число і рід.

1. Тоненьке, гостреньке, серце гладеньке. Хто на його слід погляне, думку його пізнає. 2. Круглий, та не місяць, зелений, та не діброва, з хвостиком, та не миша. 3. Гарний на вроду, їсть масло і п'є воду, ходить він із краю в край, ріже чорний коровай.

Гарний на вроду – красивий.

172. 1. Прочитай текст і визнач його тему. Випиши сполучення іменників із прикметниками, уставивши пропущені закінчення.

У тайзі тварини добре пристосувалися до сувор.. умов життя. У багатьох звірів узимку виростає густ.. і довг.. хутро, з'являється захисн.. забарвлення. Глибок.. снігове покриття слугує захистком для деяких тварин і птахів. Вони зариваються у сніг і там ночують, а в сильн.. мороз і днюють.

Біла
північна сова

У зайця, рисі й росомахи взимку на лапах виростає довг.. жорстк.. шерсть. Вона допомагає їм ходити по глибок.. снігу і не провалюватись (Із книги «Тваринний світ»).

2. Добери й запиши синоніми до прикметників *суворий, сильний*.

3. Знайди слова зі знаком м'якшення і поясни його вживання.

173. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок, який відображає головну думку.

Справжній володар листяного лісу — дуб. Особливо могутній, міцний і величний він на галявинах, де йому не заважають інші дерева. На величезному стовбурі розкинулися віти із зеленим жорсткім листям. Дуб не кла- няється вітру, як верба або береза, не тремтить, як осика, а лише глухо шумить.

Слово про слово

Жорсткий — який має тверду, нерівну поверхню.

2. Знайди прикметники, випиши їх і розбери за зразком, поставивши кожен у форму називного відмінка однини.

Прикметник	Питання	Закінчення	Рід	Число
справжній	який?	-ій	чол.	одн.

§ 27. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

 Як можуть змінюватися прикметники?

 174. 1. Прочитай і спиши текст.

Перший сніг змінив усе навкруги. Одяглися в білі обнови дерева та дахи будинків. Виспала на подвір'я радісна дівторá. Адже з першим снігом прийшли до неї й нові розваги.

2. Знайди прикметники, познач їхні закінчення. Чому закінчення різні, від чого вони залежать?

175. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблиці відмінювання прикметників.

2. Порівняйте відмінкові закінчення прикметників: а) чоловічого і середнього роду; б) чоловічого, середнього і жіночого роду. Який зробите висновок?

3. Зверніть увагу на особливості відмінювання прикметників чоловічого роду в знахідному відмінку. Поясніть, дібравши до прикметника відповідні іменники.

**Таблиці
відмінювання прикметників**

Відмінок	Питання			Відмінкові форми однини		
	ч. р.	ж. р.	с. р.	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	який?	яка?	яке?	вірний	вірна	вірне
Р.	якого?	якої?	якого?	вірного	вірної	вірного
Д.	якому?	якій?	якому?	вірному	вірній	вірному
Зн.	як Н. або Р.	яку?	яке?	як Н. або Р.	вірну	вірне
Ор.	яким?	якою?	яким?	вірним	вірною	вірним
М.	на якому?	на якій?	на якому?	на вірному, на вірнім	на вірній	на вірному, на вірнім

Відмінок	Питання			Відмінкові форми однини		
	ч. р.	ж. р.	с. р.	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	який?	яка?	яке?	да́вній	да́вня	да́вне
Р.	якого?	якої?	якого?	да́внього	да́вньої	да́внього
Д.	якому?	якій?	якому?	да́вньому	да́вній	да́вньому
Зн.	як Н. або Р.	яку?	яке?	як Н. або Р.	да́вню	да́вне
Ор.	яким?	якою?	яким?	да́внім	да́вньою	да́внім
М.	на якому?	на якій?	на якому?	на да́вньому, на да́внім	на да́вній	на да́вньому, на да́внім

Відмінок	Питання	Відмінкові форми множини (для всіх родів)	
Н.	які?	ві́рні	да́вні
Р.	яких?	ві́рних	да́вніх
Д.	яким?	ві́рним	да́внім
Зн.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Ор.	якими?	ві́рними	да́вніми
М.	на яких?	на ві́рних	на да́вніх

4. Порівняйте відмінювання прикметників чоловічого і середнього роду. Що в них спільного?

176. 1. Подані прикметники запиши у два стовпчики. У перший — прикметники з основою на твердий приголосний, а в другий — прикметники з основою на м'який приголосний. Зроби висновок: як залежать закінчення від кінцевого приголосного основи.

Давній, цінний, природний, зимовий, літній, дружній, прозорий, синє, минуле, далеке, завтрашнє, зелене, проїзний, незабутня, українська, братня, лагідна, мудра.

2. Перевір, чи в таблицях прикметники так само розділено на дві групи залежно від кінцевого приголосного основи.

3. Порівняй свій висновок із правилом.

Правопис відмінкових закінчень прикметників в однині залежить від кінцевого приголосного основи.

Прикметники з основою на твердий приголосний мають у називному відмінку однини такі закінчення: у чоловічому роді — *-ий*, у жіночому — *-а*, у середньому — *-е*: *ранковий, ранкова, ранкове*.

Прикметники з основою на м'який приголосний у називному відмінку однини мають на письмі такі закінчення: у чоловічому роді — *-ій*, у жіночому — *-я*, у середньому — *-є*: *осінній, осіння, осіннє*.

Букви *і, я, є* позначають м'якість попереднього приголосного звука основи.

177. Попрацюйте в парах! 1. Провідмініайте письмово прикметники *могутній, дужий, щире, синя*.

2. Користуючись таблицями відмінювання прикметників, складіть таблицю відмінкових закінчень прикметників чоловічого роду в однині.

Прикметники	Відмінкові закінчення					
	Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
з основою на твердий приголосний	<i>-ий</i>					
з основою на м'який приголосний	<i>-ій</i>					

3. Поцікавтеся, як це завдання виконали інші учні.

178. 1. Прочитай. Спиши текст. Замість крапок добери з довідки прикметники, поставивши їх у потрібних відмінках. Який це текст — розповідь чи опис?

Ліс сяє кришталем. Ще вчора поля й виґони були ..., ..., а сьогодні кожна ... травинка, кожна стеблина прибранна в ... мереживо і ... срібло.

Морозець приємно пощипує щоки. Лець-лець риплять сніжинки під ногами. Легко дихається цього ... ранку.

Слова для довідки: сухий, сріблястий, білий, сірий, одноманітний, зимовий.

2. Підкресли головні члени у перших двох реченнях другого абзацу.

Як визначити відмінок прикметника в реченні?

179. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте виразно вірш. Яка його тема? Знайдіть прикметники, ужиті в переносному значенні?

У РІДНІМ КРАЇ

У тихому тремтінні
хмаринка проліта.

У сонячнім промінні
купаються жита.

І ниви золотисті
схилили колоски.

У небі урочистім
спів жайвора дзвінкий.

У нашім ріднім краї
над красенем Дніпром
веселка розквітає
на щастя і добро.

Володимир Мордань

2. Визначте відмінок прикметників. Поясніть, як ви це зробили. Свої дії звірте з правилом.

Щоб визначити відмінок прикметника, потрібно:

- 1) з'ясувати, від якого іменника він залежить;
- 2) визначити відмінок іменника (прикметник завжди стоїть у тому самому відмінку, що й іменник).

180. 1. Прочитай текст і визнач його головну думку.

Батьківщина — це й наші пісні, жартівливі й журливі. Пісня єднає нас, бо її гарно співати разом.

Мама співала тобі колискову пісню, коли ти був маленьким хлопчиком. Під веселі марші люблять крокувати спортсмени і туристи. З бадьорою піснею і далека дорога здається коротшою і цікавішою (За *Георгієм Почепцовим*).

2. Спиши другий абзац тексту. Підкресли прикметники хвилястою лінією. Визнач їхні відмінки і скорочено надпиши зверху.
3. Утвори та запиши форми прикметників за зразком: *короткий* — *коротший*, *дзвінкий* — ... , *веселий* — ... , *батьорий* —

Батьківщина — це й наші пісні.

- 181.** 1. Прочитай і спиши вірш. Визнач тип тексту — це розповідь, опис чи міркування. Доведи свою думку.

Все — із доброго чи злого —
починається з малого.

Листя виросте з листочка,
з нитки витчеться сорочка.
Хліб — з маленької зернини,
дощ — із чистої краплини.
Проганяй мерщій дрімоту
і рукам давай роботу.

Микола Сингаївський

2. Знайди в тексті прикметники, визнач їхній відмінок, познач скорочено.
3. Знайди в тексті прикметники-антоніми.

Вимовляй правильно:

[почи^ена́йе^иц^а:а]

[вич:е^иц^а:а]

[хо́че^и ц^а:а]

- 182.** 1. Добери й устав замість питань відповідні прикметники так, щоб утворити загадки про відомі тобі предмети.

1. У (якому?) козушку, у (якій?) сорочечці я расту собі в ліску — всім зірвати хочеться.

2. Був він серпиком (яким?), згодом — блюдцем став (яким?).

2. У яких відмінках довелося вжити прикметники? Чому? Зверни увагу на відмінки іменників, від яких залежать ці прикметники.

183. Попрацюйте в парах! 1. У поданих моделях прикметників замініть закінчення називного відмінка однини на закінчення орудного відмінка. Запишіть утворені моделі.

_____ ий, _____ а, _____ е, _____ і,
_____ ій, _____ я, _____ є, _____ і.

2. Доберіть прикметник до кожної моделі.

Чистий, чистою, чистим.

184. 1. Подані сполучення прикметників з іменниками запиши в місцевому відмінку з відповідними прийменниками.

телеграма
аеродром

Далекий шлях, **волога** земля, простора кімната, швидкий поїзд, **гомінливе** місто, безмежний простір, вітальна телеграма, **всесвітня** мережа, сучасний аеродром.

2. До виділених прикметників усно добери антоніми.

3. З одним зі словосполучень склади речення. Запиши його.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

— А ти знаєш, чому Інтернет називають великою павутиною?

— Ні, розкажи, будь ласка.

— Із задоволенням. Уся інформація Інтернету зберігається в пам'яті мільйонів комп'ютерів, якими користуються люди в усьому світі. Тому її назвали «Велика всесвітня павутина».

185. 1. Спиши, поставивши прикметники та іменники, що в дужках, у формі орудного відмінка однини. Виділи відмінкові закінчення прикметників і поясни їхнє написання з опором на кінцевий приголосний звук основи.

1. То була тиха ніч-чарівниця, (покривало спокійне, широке) простелилась вона над (далеке село). 2. Гори спалахнули (кривавий багрянець). 3. Хвоя озивалась (протяжний, густий шепіт), од якого віяло (смолистий,

терпкий холодок). 4. (Синій вершник) пролітає за вікном пізній вечір.

2. До слова *кривавий* у другому реченні добери синоніми.

186. 1. Прочитай і спиши текст, поставивши прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку.

У (тихе) небі ще блищали зорі, а на (південний) сході почало світлішати. Згодом зовсім розвіднілось. Дерева вбрались у (казковий білий) шати. А коли зійшло (блідий) сонце, іній почав виблискувати (дивний) самоцвітами. На (чистий) снігу добре було видно сліди зайців і лисиць.

Слово про слово

Шати — багатий святковий одяг (про людей і навколишню природу).

2. Над прикметниками надпиши скорочено відмінок. Орієнтуйся на відмінок іменників.

§ 28. ВИМОВА І ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКІВ ІЗ СУФІКСАМИ -СЬК-, -ЗЬК-, -ЦЬК-

187. 1. Прочитай текст. Яка його мета?

КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ

Є на межі Рівненської і Волинської областей, на заході України, тихий куточок, де спочиває слава запорозьких козаків. Це музей-заповідник «Козацькі могили». Він розташований на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, неподалік від міста Берестечка.

Тут понад триста років тому козацькі полки прийняли нерівний бій з польськими завойовниками. У Берестецькій битві було захоплено в полон козацького гетьмана Богдана Хмельницького. Та полки зуміли вирватися з ворожого оточення.

«Козацькі могили» — це тільки один із куточків України, що зберігає пам'ять про наших славних предків — запорозьких козаків.

2. Випиши з тексту прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*. Суфікси познач.

188. Прочитай. Від яких власних назв утворено подані прикметники? Запиши слова парами за зразком. У прикметниках познач суфікси.

Запорізький, прилуцький, кременчуцький, волзький, кавказький, чернівецький, полтавський, сумський, паризький, празький.

Запорізький – Запоріжжя.

Запам'ятай! У суфіксах *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* завжди пишемо знак м'якшення: *київський*, *вінницький*, *бузький*.

Візьми до уваги! Перед цими суфіксами приголосні також можуть пом'якшуватися у вимові, проте *ь* після них не пишуть: *уманський*, *селянський*. Але м'якість звука [л'] перед суфіксом *-ськ-* позначають знаком м'якшення: *сільський*, *польський*, *подільський*.

189. 1. Подумай, від яких власних назв утворено подані прізвища. Спиши їх. Познач суфікси.

Прилуцький, Житомирський, Ніжинський, Васильківський, Київський, Задніпровський, Кримський, Лохвицький.

2. Які ще прізвища, утворені від назв сіл, міст, річок, ти знаєш? Запиши їх після поданих. Познач суфікси.

190. 1. Утвори за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* прикметники від поданих іменників. У разі потреби звернися до орфографічного словника.

Козак, ткач, Одеса, грузин, казах, маляр, завод, Львів, Харків, Суми, Луцьк, Ніжин, Донецьк.

2. Допиши назву свого населеного пункту і утвори від неї прикметник. За допомогою якого суфікса це вдалося зробити?

 191. 1. Спиши, уставляючи пропущені суфікси *-цьк-* або *-ськ-*.

1. Я для тебе горів, україн..ий народе, тільки, ма-
буть, не дуже яскраво горів. 2. Упаду я зорею, мій вічний
народе, на трагічний і довгий **Чума..ий** твій шлях. 3. І
бачиш ти із канів..ого схилу, як новий день над світом
устає (Із творів *Василя Симоненка*).

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

3. Добери антоніми до слів *яскраво*, *новий*.

§ 29. УЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ ПЕРЕД ЗАКІНЧЕННЯМ ПРИКМЕТНИКІВ

 192. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте прикметники.
Визначте, на який приголосний — твердий чи м'який — за-
кінчується їхня основа. Запишіть слова у стовпчик.

Домашній, раннє, спілий, красиве.

2. Поставте прикметники в родовому, давальному і місцево-
му відмінках однини. Запишіть утворені слова через риску.
Позначте в них закінчення.

У прикметниках чоловічого і середнього роду з основою на м'який приголосний у родовому, давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням потрібно писати знак м'якшення. Наприклад: *домашнього, домашньому, удомашньому.*

193. Провідмінйай письмово прикметники жіночого роду разом з іменниками. Простеж, у яких відмінках у прикметниках жіночого роду однини перед закінченням уживається знак м'якшення. Спробуй самотійно сформулювати правило про вживання знака м'якшення у прикметниках жіночого роду однини з основою на м'який приголосний.

Давня дружба, приємна розмова.

194. 1. Прочитай текст, добери до нього заголовки. Спиши другий абзац.

Спадають с^утінки. Заходить чарівна ніч. І на вечірньому небі спалахують міріади зірок. Не злічити їх! Мов живі, дрібними світлячками мерехтять вони у неосяжнім просторі.

А як береться на світ, вони вичахають, бліднуть і зникають, мов роса з присушеної трави. І тоді цілий день у блакитно-синьому небі самотньою, але яскравою, сліпучою й переможною зіркою сяє Сонце (За *Тамарою Кінько*).

Слово про слово

Міріади — незліченна кількість, безліч, сила-силінна.

2. Знайди в тексті прикметники чоловічого, жіночого і середнього роду в родовому, місцевому та орудному відмінках однини.

3. Усно добери слова чи вислови, близькі за значенням до вжитих у тексті: *сппадають сутінки, заходить ніч, береться на світ, вичахають, зникають*.

Візьми до уваги! У місцевому відмінку однини прикметники чоловічого і середнього роду можуть мати дві форми: у **синьому** светрі і в **синім** светрі, у **вечірньому** небі і у **вечірнім** небі. Користуйся цими формами, виконуючи наступну вправу.

195. Прочитай речення. Спиши, уставляючи пропущені букви. Поясни написання закінчень прикметників, використавши вивчені правила.

1. Спитай себе, дитино, хто ти є, і в серці обізветься рідна мова. І в голосі ясн.. ім'я твоє просяє, наче зірка світанкова (*Дмитро Павличко*). 2. Кожне слово — це ніби діамантова намистинка на величезн.. разку нашої пребагатої мови (*Іван Цюпа*). 3. Торкнулось серце рідн.. землі — така велика і така дитинна! (*Ірина Жиленко*). 4. Красуйся, моя Батьківщино, зорею на горд.. чолі (*Володимир Сосюра*).

196. Прочитай іменники. Добери до кожного по кілька прикметників, які б характеризували предмет із різних боків. Запиши їх за зразком.

Дорога, сніг, пісня, річка, вітер.

Дуб високий, гіллястий, крилатий, могутній.

197. 1. Прочитай текст. Яка його тема й головна думка? Чи завершений він? Доведи.

Ой лукава буває зима!

Спершу то ніби й нічого, навіть утішно: кружляють у повітрі такі собі літаєчки. Але потім повалить густий лапатий сніг, візьметься мороз... (Юрій Старостенко).

Слово про слово

Літаєчки — перші легенькі сніжинки.

2. Продовжи текст так, щоб удалося розкрити думку, висловлену в першому реченні. За потреби скористайся опорними словами і виразами, поданими в довідці. Продовження тексту запиши.

Слова для довідки: замурує кожну шпарінку, довга ніч, голодні пташки, ближче до житла людей, чекають на допомогу, удається перезимувати.

198. 1. Утвори сполучення іменників із прикметниками за допомогою поданих прийменників і запиши їх.

З, за, перед, у, від.

2. З утвореними словосполученнями склади й запиши речення. Над прикметниками надпиши відмінок, познач закінчення.

199. 1. Прочитай текст. Який він — художній чи науковий? Доведи свою думку.

Хуртовина три доби лютувала на полонинах, та нарешті **вщухла**. На тлі блакитного неба сліпуче виблискували залиті яскравим сонцем вершини гір. Поряд виднілась темна зелень ялинового лісу, що підступав до полонини.

Слово про слово

Полоніна — безліса частина гори, використовується як пасовисько.

2. До виділеного слова добери синонім.
3. Випиши з тексту сполучення прикметників з іменниками і розбери їх за зразком.

Іменник із прикметником	Питання до прикметника	Рід	Число	Відмінок	Закінчення прикметника
блакитного неба	якого?	с.р.	одн.	Р.в.	-ого

- 200. Попрацюйте разом!**
1. Розгляньте репродукцію картини Антона Кашшай «Гірський пейзаж». Чи доводилося вам бачити щось подібне?
 2. Усно опишіть цю картину зимової природи.

Антон Кашшай. Гірський пейзаж

- 201.** 1. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок ужитих у них іменників і прикметників.

У цікавій книзі, у чарівній казці, у далекій подорожі, у загадковій тиші, у зимовій пісні, на пухнастій ковдрі, на пуховій перині, кришталевій крижинці, пухнастій сніжинці, хорошій погоді.

2. Що можна сказати про закінчення прикметників жіночого роду в цих відмінках?

 3. Склади й запиши кілька речень зі словосполученнями (на вибір), не змінюючи їхньої форми.

§ 30. ФОРМИ ДАВАЛЬНОГО І МІСЦЕВОГО ВІДМІНКІВ ОДНИНИ ПРИКМЕТНИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ

 202. Попрацюйте разом! 1. Подані прикметники разом з іменниками запишіть у стовпчик: спочатку в давальному, а потім — у місцевому відмінку однини. Позначте закінчення і порівняйте їх. Сформулюйте правило.

Сувора зима, хороша погода, вечірня пора, синя далечінь.

2. Зверніть увагу на те, як ви вимовляєте кінцеві приголосні основи прикметників у називному, давальному і місцевому відмінках.

3. Свої висновки звірте з правилом.

Прикметники жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення *-ій*. Наприклад: *молодій, м'якій, у давній, у дорогій*. Кінцевий приголосний основи перед закінченням *-ій* вимовляємо пом'якшено.

Порівняй:

Н. в.	Д. в.	М. в.
[малá]	[мал'ій]	у [мал'ій]
[хорóша]	[хорóш'ій]	у [хорóш'ій]

203. 1. Спиши речення, уставляючи пропущені закінчення, визнач відмінок прикметників. Як можна розрізнити форми давального і місцевого відмінків?

1. Я тут живу, на добр.. цій землі, де йдуть дощі та дозріває колос. 2. Моя хата в подільському житі, просто

неба, на чорн.. землі. 3. Я тут зроста. В маленькому селі та при квітуч..., гомінк.. долині. 4. В захмарен.. сині і вчора, і нині мелодії дивні звучать (Із творів *Ганни Чубач*).

2. У четвертому реченні визнач головні члени.

204. 1. Прочитай текст. Подумай, це розповідь чи опис. Яку роль у ньому відіграють прикметники?

Уранці впливло ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер стих, і чистий, свіжий сніг сріблом сяяв під (блакитний) наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво у (біла) сорочку (За *Михайлом Коцюбинським*).

2. Спиши. Прикметники, що в дужках, постав у потрібній формі. Визнач їхній відмінок.

205. Склади новорічне привітання своїм друзям, родичам, використавши слова і словосполучення з довідки.

Слова для довідки: дорогий (дорога, дорогі), Новий рік, щиро, здоров'я, бажаю, успіхи, у навчанні, у роботі, сердечно, зимові канікули.

Милі діти!

*Вітаю Вас
із Новим роком!
Бажаю успіхів
у навчанні.*

Дід Мороз

§ 31. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У МНОЖИНІ

 206. 1. Спиши подані сполучення прикметників з іменниками у стовпчик, постав їх у множині й запиши через риску. Познач закінчення прикметників.

Державний прапор, мирна угода, дружня зустріч, складна задача, прикра помилка, погожий день.

2. Який висновок можна зробити про закінчення прикметників у називному відмінку множини? Перевір за правилом, чи правильно виконано завдання.

Усі прикметники в називному відмінку множини мають закінчення *-і*: *дерев'яні, щирі, далекі*. Кінцеві тверді приголосні основи перед закінченням *-і* змінюються на м'які.

Порівняй:

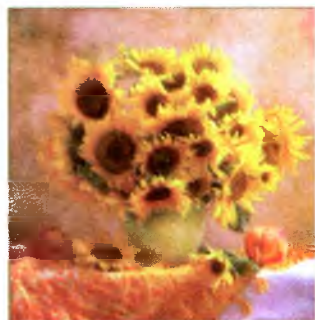
[залізн**ий**] — [залізн**і**]
[хороб**рий**] — [хороб**р**і]
[д**уж**ий] — [д**уж**і]

207. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

СИМВОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Вам, мабуть, не раз доводилося дарувати квіти батькам, учителям, друзям. Ви, як завжди, підносили яскраві тюльпани, розкішні троянди, тендітні гвоздики або граціозні гладіолуси.

Чудов.. квіти! Проте, коли поміж барвистих букетів трапляються загадков.. чорнобривці або трепетн.. гілочки червоної калини, цвіт соняшника, вони відразу приваблюють наше око. Це — квіти-символи нашої української землі. Про них складе-

Дарина Никончук.
Букет соняхів

но багато пісень, віршів. На ці символи по-особливому реагують наші українськ.. душі, наші українськ.. серця (За *Василем Скуратівським*).

Слово про слово

Тендітні — тонкі, ніжні, приємні на вигляд (про рослини і людей).

Граціозні — витончені, стрункі.

2. Випиши з тексту словосполучення, уставляючи пропущені закінчення прикметників.

208. 1. Спиши речення. Прикметники, що в дужках, постав у формі множини.

1. Букет справді був прекрасний. Волóшки, (дріб-ненька гостроноса) сокіркі, (золотистий) безсмёртники, жовто-зелена медуниця, гіллястий звіробі́й, матерінка спліталися в одній дивовижній красі (*Микола Олійник*).

2. На дні повільно хмари (темно-синя) повзуть, немов (підводний) кораблі, а навкруги ні клаптика землі — одні лиш зóрі, (строга і красива) (*Василь Симоненко*).

2. Розбери за будовою прикметник *прекрасний*, накресли його модель за зразком.

Підводні ий.

209. 1. Придивись до маминих або бабусиних рук. Які вони? Чим зайняті кожного дня? Розкажи.

2. Напиши короткий твір на тему «Мамині (бабусині) руки».

210. 1. Спиши речення, поставивши слова, що в дужках, у родовому або знахідному відмінку множини.

1. Під час (осінні канікули) ми їздили в гості до (львівські ровесники). 2. Ми пишаємося успіхами (юні футболісти). 3. Космос потребує (глибокі знання, люди грамотні, сильні, мужні). 4. Учні нашого класу готують-ся до (спортивні змагання).

2. Добери синоніми до слова *мужні*.

футбóл
футболіст

211. 1. Спиши, уставляючи пропущені букви. Виділи закінчення прикметників і визнач їхній відмінок. Як ти розрізняєш форми прикметників, що збігаються в різних відмінках?

1. Земля тільки марить рясу.. садами, та видно вже людям широк.. шляхи (*Андрій М'ястківський*). 2. Ночі, ночі на Україні, ночі тих.., чарівн.. (*Іван Манжура*). 3. Пишається проти сонця гай, увесь у блискуч.. краплях, як у дорог.. намисті (*Степан Васильченко*).

2. Поясни, чому одні прикметники в родовому і місцевому відмінках множини мають закінчення *-их*, а інші — *-іх*.

212. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки, що розкривав би головну думку, яку буде висловлено в продовженні цього тексту.

Дмухнула Зима холодом, зірвала листя із золотих гаїв і лісів, розкідала його по сумних дорогах. Нема куди пташкам сховатися. Почали вони збиратися невеселими зграйками, гомінливо радитися перед далекою дорогою. Потім знялися і полетіли за високі гори, за сині моря, в далекі теплі краї... (*За Костянтином Ушинським*).

Правильно вимовляй і пиши:

По сумних дорогах.
По швидкоплинних річках.
По зелених лісах.

2. Усно продовж казку, розповідаючи про життя пташок на чужині та їхнє повернення додому. Не забувай уживати прикметники. У своїй розповіді розкажи про те:

Як живуть наші перелітні птахи на чужині?

Чи в'ють там собі гнізда?

Чи виводять пташенят?

Чи співають веселих пісень?

Про що вони мріють у чужих краях?

213. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка? А яка мета?

ВІЧНОЗЕЛЕНА ГОСТЯ

У сиву давнину наші предки-слов'яни зустрічали Новий рік з квітучою вишнею. Незадівго до свята діжку, у якій росло деревце, уносили в хату. У теплі розвивалися бруньки, і дерево рясно вкривалося ніжним біло-рожевим цвітом.

Навколо новорічної вишні люди веселилися — водили хороводи, співали пісень. Квітуче деревце залишалося в хаті аж до весни. Потім його висаджували в теплу землю.

Тільки згодом квітучу біляву вишню замінила вічнозелена ялинка (*Алла Коваль*).

2. Підготуйся і перекажи текст письмово. Записавши, перевір, чи використано вжиті в ньому прикметники.

Правильно вимовляй і пиши:

навколо

згодом

незадівго

214. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте українську народну засіванку.

З НОВИМ РОКОМ!

Сієм, сієм, посіваєм,
З Новім роком Вас вітаєм!
Сієм зерном ваговитим
добрим людям працювитим.

Не з сівалок, а з долоні —
по долівці, по ослоні,
посіваєм в кожній хаті —
будьте радісні й багаті.

Сієм густо перехресним —
на добробут людям чесним.
Промовляєм з кожним кроком:
з новім щастям, з Новім роком!

2. Зверніть увагу на прикметники. Яку роль відіграють вони в засіванці?

3. Які інші засіванки промовляють у вашій країні? Промовте їх перед класом.

215. 1. Прочитай прислів'я, загадки та прикмети про зиму. Поясни, як ти їх розумієш. Простеж за вживанням у них прикметників.

1. Яскраві зірки — на мороз. 2. Сивий віл випив води повен двір. 3. Прийшла до нас бабуся в білому кожусі, поля причепури́ла — пухнастим снігом вкрила. 4. Срібна зірка, біла-біла, на долоню тєплу сіла. І як сіла — то й розтала — голуба водиця стала.

2. Дві останні загадки спиши. Після кожного прикметника в дужках познач скорочено його рід і відмінок.

3. До слова *причепури́ла* добери (усно) близькі за значенням дієслова.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. Як визначити рід, число і відмінок прикметника в реченні?
4. Які закінчення мають прикметники в називному відмінку однини і множини?
5. Як розрізнити форми прикметників жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини? Що допомагає це зробити?
6. Добери сполучення іменників із прикметниками в місцевому відмінку множини. Уведи їх у речення.
7. Які закінчення мають прикметники жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини? Наведи приклади.

ЧИСЛІВНИК

§ 32. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Для чого вживають числівники в мовленні?

- 216. Попрацюйте в парах!** 1. Розкажіть одне одному, що ви знаєте про гру в шахи. Чи вмієте ви грати в шахи?
2. Прочитайте текст і розгляньте фотоілюстрацію.

Під час гри в шахи у кожного гравця є шістнадцять фігур: вісім пішаків і вісім фігур (король, ферзь (королева), дві ладді (тури), два слони й два коні). Гравці мають фігури, що відрізняються лише кольором: «білі» і «чорні».

Розміщення фігур на клітинках шахівниці таке: у кутах ставляться ладді, потім — коні й слони, а посередині — король і ферзь. При цьому білий ферзь стає на біле поле, чорний — на чорне, королі ж ставляться на поля протилежного кольору.

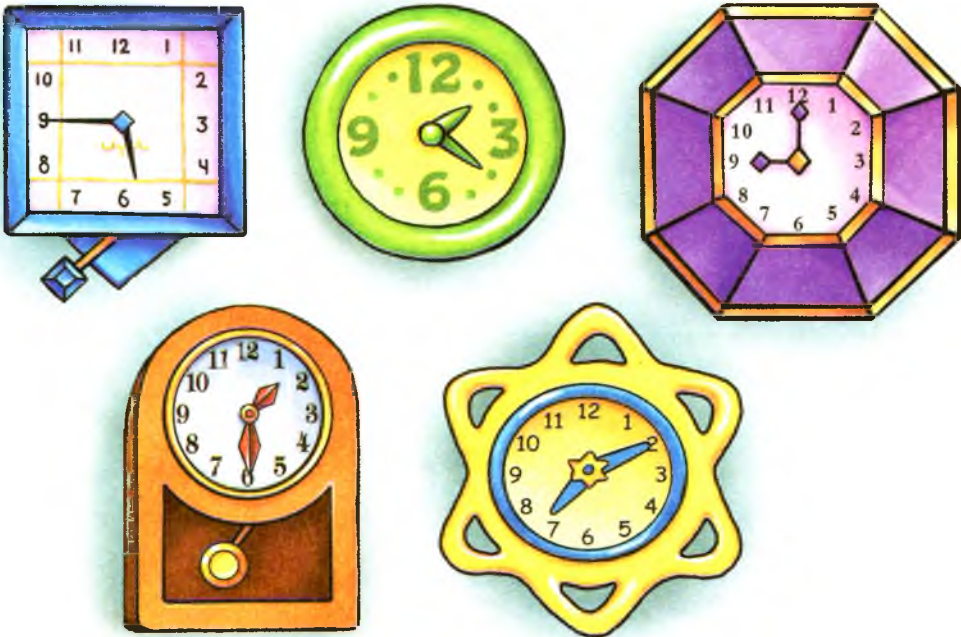
3. Дайте відповіді на запитання.

1. Скільки всього фігур має кожен гравець у шахи?
 2. Скільки пішаків у кожного з гравців?
 3. Скільки слонів у кожного гравця?
 4. Скільки коней мають гравці під час гри в шахи?
 5. Які шахові фігури ставляться посередині?
 6. Яким по порядку стоїть слон?
 7. Котрим по порядку стоїть кінь?
4. Запишіть відповіді на двоє запитань (на вибір).

Порада. Навчіться грати в шахи.

Слова, які позначають кількість предметів або їхній порядок під час лічби, називають числівниками. Числівники відповідають на питання скільки? (один, п'ять, десять, триста) і який? котрій? (перший, шостий, сотий).

217. 1. Розглянь малюнок.

2. Прочитай речення. Знайди на малюнку годинник, який показує зазначений час.

1. Тринадцята година двадцять хвилин, або двадцять хвилин на чотирнадцяту.

2. Дев'ята година.

3. Пів на другу, або половина другої.

4. Сьома година десять хвилин, або десять хвилин на восьму, або десять хвилин по сьомій годині.

5. П'ята година сорок п'ять хвилин, або за чверть шоста.

3. Запиши речення в такій послідовності, у якій розміщено годинники на малюнку.

218. 1. Поєднай числівники з іменниками. Утворені словосполучення запиши.

Два, міліметр; дванадцять, сантиметр; двадцять, дециметр; двісті, метр; три, кілометр; сім, гектар; дев'ять, грам; дев'ятнадцять, кілограм; дев'яносто, центнер; дев'ятсот, тонна.

гекта́р
то́нна

Сім гектарів.

2. Із двома словосполученнями склади й запиши речення.

219. 1. Дай письмові відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?

2. Скільки хвилин витрачаєш на ранкову гімнастику?

3. Коли виходиш із дому до школи?

4. Скільки часу витрачаєш на дорогу до школи?

5. О котрій годині розпочинається перший урок?

6. Коли закінчуються заняття в школі?

2. Склади кілька запитань за фотоілюстрацією. Постав їх однокласникам.

220. 1. Прочитай текст.

БІОЛОГІЧНИЙ ГОДИННИК

Рослини й тварини можуть відчувати час. Кожен із них, підкоряючись ритму біологічного годинника, прокидається в певний час.

Соловейко і жайворонок-юла прокидаються близько другої години ночі. На початку третьої години — перепілка, польовий жайворонок, зозуля, іволга, кропів'янка, горихвістка. О четвертій годині вилітають «на роботу» шпаки, трясогузки. Близько шостої залишають свої гнізда горобці (Із книги «Тваринний світ»).

2. Знайди в тексті числівники. Постав до них питання.

3. Які ще тварини та рослини, крім названих у тексті, можуть орієнтувати нас у часі? Запитай про це у старших людей.

 Перепілка, жайворонок, зозуля, іволга, кропив'янка, горихвістка, шпак, трясогузка, горобець — це

Слово про слово

Біологічний — властивий живим організмам.

 221. Запиши повні відповіді на запитання.

1. Зі скількох днів складається тиждень?
2. Який третій день тижня?
3. Яким по порядку днем тижня є четвер?
4. Скільки місяців триває весна?
5. Яким по порядку місяцем у році є листопад?
6. Скільки місяців від початку року минуло 1 вересня?
7. Скільки днів у грудні?
8. Скільки днів у лютому цього року? Чому?

Вимовляй:

ші[сн]áдцять
ші[с:]óт

Пиши:

шістнадцять
шістсот

222. 1. Прочитай оголошення.

ОГОЛОШЕННЯ

21 січня (середа) 2015 року
о 16.00 в актовому залі школи
відбудеться зустріч із відомою
сучасною українською поетесою
Ганною Чубач.

Запрошуються всі, хто бажає.

Слово про слово

А́ктовий зал (а́ктова за́ла) — зал (зала) для урочистих зборів у навчальних закладах, установах.

2. Назви числівники, ужиті в тексті оголошення.

Візьми до уваги! Складаючи текст оголошення, обов'язково вживай числівники.

3. **Попрацюйте в парах!** Складіть і запишіть оголошення про один із важливих заходів, що відбудеться у вашому класі (школі).

4. Запросіть одне одного на цей захід. Буде нагода — обов'язково відвідайте його.

223. 1. Прочитай текст. Які цікаві відомості наведено в ньому?

Кита в холодних океанах видно далеко через характерний фонтан, що здіймається над його головою до десяти-шістнадцяти метрів. Кити пірнають на великі глибини — п'ятсот і більше метрів. Вони можуть перебувати під водою близько однієї години.

Новонароджені малята китів досягають п'яти-шести метрів завдовжки. Китеня живиться материнським молоком і швидко росте. Через два роки воно стає дорослою твариною (Із книги «Тваринний світ»).

п'ятсот
океан

2. Спиши перший абзац тексту. Підкресли числівники, усно постав до них питання.

3. Усно встанови зв'язок між членами передостаннього речення. Зверни увагу на присудки, ужиті в ньому.

224. 1. Від поданих числівників, що відповідають на питання **скільки?**, утвори числівники, що відповідають на питання **який? котрій?** Запиши за зразком.

Один, одинадцять, чотири, чотирнадцять, вісім, вісімнадцять, вісімдесят, тридцять два, сорок, сто.

Сім — сьомий.

2. Склади й запиши речення з числівниками *сім*, *сьомий*.
3. Пригадай прислів'я і приказки, у яких уживається числівник *сім*.

225. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте математичні вирази різними способами. Запишіть їх словами, уживаючи прийменники *від*, *до*.

$$50 + 45 = 95 \qquad 80 + 20 = 100$$

$$60 - 18 = 42 \qquad 70 - 10 = 60$$

п'ятдеся́т
ші́стдеся́т

Візьміть до уваги! Нерідко навіть учні старших класів і дорослі неправильно змінюють числівники *п'ятдеся́т*, *ші́стдеся́т*, *сі́мдеся́т*, *ві́сімдеся́т*. Навчіть своїх рідних і близьких правильно вживати ці числівники з прийменниками *від*, *до*.

Правильно вимовляй і пиши:

п'ятдеся́ті
ші́стдеся́ті

сі́мдеся́ті
ві́сімдеся́ті

2. Із цими числівниками складіть колективно кілька прикладів на додавання і віднімання та запишіть їх словами, уживаючи прийменники *до*, *від*.

226. Попрацюйте в парах! 1. Пригадайте величини, які ви вивчали на уроках математики.
2. Дайте письмові відповіді на запитання. Назвіть числівники, використані в реченнях.

1. Скільки днів у цьому місяці?
2. Скільки місяців у році?
3. Скільки міліметрів у сантиметрі?
4. Скільки годин у добі?
5. Скільки хвилин у годині?
6. Скільки копійок у гривні?
7. Скільки грамів у кілограмі?

3. Визначте число і відмінок іменників, які було вжито з числівниками.

4. Добери інші запитання, які стосуються таких числівників: 28, 29; 365, 366.

227. 1. Прочитай текст. Яка його тема?

НАЙВИТРИВАЛІШІ СЕРЕД ТВАРИН

Білого ведмедя довго вважали твариною, яка здатна витримувати найнижчі температури. Однак досліді, проведені в Норвегії, довели, що перше місце в цьому випробуванні посідає полярна качка. Вона витримала температуру мінус сто десять градусів. На другому місці — білі гуси, на третьому — тюлені. І лише після них — на четвертому — білий ведмідь, що витримав до вісімдесяти градусів морозу (Із книги «Тваринний світ»).

температура

2. Запиши послідовно за зразком, яке місце за здатністю витримувати холод посідають різні тварини.

Перше місце посідає полярна качка, вона витримує температуру мінус сто десять градусів.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

— Як ти думаєш, скільки користувачів у мережі Інтернет в Україні?

— Я думаю, що точно відповісти на це запитання неможливо.

— Поясни, чому ти так міркуєш.

— Неможливо тому, що з кожним днем кількість користувачів Інтернету швидко зростає.

Але підрахунки показують, що в нашій державі їхня кількість становить близько дванадцяти мільйонів.

228. 1. Прочитай текст і спиши його, дібравши до нього заголовок. Числівники записуй словами.

Протягом дня ластівка з'їдає 500–600 різних комах. Її одноразове меню становить від 40 до 50 комашок.

Ластівка — надзвичайно корисна пташка. Тому ластівок, як і інших птахів, потрібно оберігати і всіляко допомагати їм.

2. Склади усну розповідь про ластівку за фотоілюстраціями і запитаннями.

Ластівка берегова

Ластівка сільська

1. Чи живуть ластівки у ваших краях?
2. Де люблять гніздитися ластівки в сільській місцевості?
3. Чим вигодовують вони своїх малят?
4. Чи відлітають вони на зиму у вірїй?
5. Коли повертаються ластівки з теплих країв до своїх домівок?
6. Як ти зі своїми товаришами готуєшся до зустрічі птахів?

Слово про слово

Меню — набір страв для сніданку, обіду, вечері.

Вірїй — теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

229. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому числівники. Зверни увагу на виділені слова. Вони також відповідають на питання **скільки?**, але означають загальну, не визначену числом кількість предметів. Це також числівники. Про них ти дізнаєшся в наступних класах.

ПЕРШИЙ ЧЕМПІОН СВІТУ З ШАХІВ

Ім'я першого чемпіона світу з шахів — Вільгельм Стейніц. Майже сорок років провів Стейніц за шахівницею. Він створив багато шахових задач. Написав безліч статей про цю цікаву й захопливу гру.

У міжнародних турнірах Вільгельм Стейніц виборочимало призів. Із чотирнадцяти зіграних ним міжнародних матчів він одинадцять виграв і лише три програв.

2. Спиши текст і підкресли в ньому числівники. Перевір за словником, чи правильно ти наголошуєш числівники в останньому реченні.

Слово про слово

Турнір — спортивне змагання між окремими учасниками або командами, у якому вони зустрічаються по одному або кілька разів.

230. 1. Прочитай математичні вирази.

$$60 + 5 = 65$$

$$4 \cdot 6 = 24$$

$$75 - 20 = 55$$

$$27 : 3 = 9$$

2. Один із виразів (на вибір) прочитай і запиши різними способами.

3. Підготуйся до відповідей на запитання і завдання для повторення.

Запитання і завдання для повторення

1. Які слова належать до числівників?
2. На які питання вони відповідають?
3. Зміни за питаннями числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*.

§ 33. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Які основні ознаки займенника як частини мови?

231. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і відгадайте загадку.

НАВМИСНА МОРОКА
 Я вам нею натякаю,
 нею думать спонукаю,
 щоб кмітливий врахував,
 що я нею приховав,
 вас морочачи навмисне,
 і тоді відгадка блисне.
 Що це таке?

Дмитро Білоус

2. Назвіть слова, які людина вживає в таких випадках:
 а) указуючи на себе; б) звертаючись до співрозмовника;
 в) указуючи на інших людей або будь-які предмети.
 Проілюструйте відповіді прикладами із загадки.

Візьміть до уваги! Слова *я, вас, вам, нею* — займенники.

3. Розкажіть про значення займенників, ужитих у загадці.
 На які питання вони відповідають? Зробіть висновки. Зверте
 свої висновки з правилом.

Займенник — це частина мови, яка вказує на предмети, їхні ознаки, кількість, але не називає їх. Наприклад, іменники *учень, портфель, олівець, успіх* можна замінити займенником *він*; прикметники *добрий, веселий, щасливий, приємний* — займенником *такий*; числівники *п'ять, сім, дев'ять* — займенником *стільки*. Займенники відповідають на ті самі питання, що й частини мови, замість яких вони вживаються.

4. Поміркуйте, чому займенник має таку назву. Пригадайте, як про це сказано у вірші Дмитра Білоуса про частини мови.

А поспитай звичайного займенника,
за кого він у мові? За іменника.

232. 1. Прочитай текст.

СІМ'Я ЗАЙМЕННИКІВ

Сім'я займенників не така численна, як, наприклад, родина іменників, прикметників, дієслів, яких у нашій мові десятки і сотні тисяч. Займенників усього кілька десятків, але за частотою використання в мовленні вони посідають третє місце серед інших частин мови.

Чому це так? А тому, що дуже часто нам потрібно вказувати на кого-небудь або на що-небудь. Для цього ми й використовуємо займенники — *я, ти, він, вона, воно; ми, ви, вони*.

2. Склади текст-розповідь про займенник як частину мови.

Візьми до уваги! Наші прѣдки замість займенника *я* вживали *аз*. Словом *аз* потім вони стали називати першу літеру азбуки, а другу — *буки*. Так утворилася назва — *азбука*. В українській мові замість слова *азбука* вживають слово *абетка*. Пригадай, як воно утворилося.

Слово про слово

Прѣдки — попередники сучасних поколінь; люди, що жили задовго до наших днів.

233. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте акровірш. Назвіть зашифроване слово. Поясніть останні рядки вірша.

Слово погідне, слово наше рідне,
любим ми тебе, будем вік любить,
обрій відкрився, всім світам ти видне,
видне, як сонце, як ясна блакить.
О рідне слово, хай тобі щастить!

Дмитро Білоус

2. Знайдіть займенники, ужиті у вірші. Обґрунтуйте свою думку.
3. Складіть із цими займенниками кілька речень про рідне слово. Запишіть їх.

234. 1. Прочитай і відгадай загадку Дмитра Білоуса.

ЗАЙМЕННИКИ–ЧИСТУНИ
 А хто з вас, діти, відгадає,
 як будь-хто, перш ніж їстиме,
 трьома займенниками має
 зробити руки чистими?

2. Назви займенники, які утворили слово-відгадку.
3. Склади й запиши речення з цими займенниками. Поясни їхні значення.

§ 34. ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

Які займенники належать до особових?

235. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте уривок із тексту.

Учитель! Просте, звичайне слово, яке щодня повторюємо А скільки ... таїть у собі найкращих спогадів! Скільки пов'язано з цим словом вдячних перемог і звершень у кожної людини (За *Василем Кучером*).

2. Назвіть пропущені займенники. Зазначте, на кого вони вказують.
3. Складіть і запишіть троє речень, які доповнять текст про вчителя.
4. Використайте в реченнях займенники. Поясніть їхню роль.

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони — особові займенники. Вони вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі питання, що й іменники: хто? що? кого? чого? та ін.

236. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю.

Займенники 1-ої, 2-ої і 3-ої особи однини і множини

Особа	Число	Займенники	Займенники вказують на
1-ша	одн.	я	особу, яка говорить про себе
	мн.	ми	двох і більше осіб, від імені яких говорять
2-га	одн.	ти	особу, до якої звертаються
	мн.	ви	осіб, до яких звертаються
3-тя	одн.	він, вона, воно	особу чи предмет, про які говорять або вказують на них
	мн.	вони	особи чи предмети, про які говорять або вказують на них

2. Визначте, до якої особи і числа належить кожен особовий займенник.

3. Назвіть особливість, яку мають займенники 3-ої особи однини.

237. 1. Розглянь малюнки.

2. Склади за малюнками речення, використовуючи особові займенники. Запиши складені речення.

3. Зазнач у дужках особу і число займенників.

238. 1. Прочитай вірш.

Хороші друзі в мене є, і ми — одна сім'я.
 Ми завжди думаєм одне — і ти, і він, і я.
 Нам любе сонце й тихий гай, долини і поля.
 Ми дуже любим рідний край — і ти, і він, і я!

Леся Лужецька

2. Випиши займенники, використані у вірші.
3. Зазнач у дужках особу і число займенників.

Порада. Вимовляйте слово *ми* голосно, а слово *я* — пошепки.

4. Поміркуй, чому так говорять.

239. 1. Спиши речення, підкресли особові займенники.

1. Ой піду я понад лугом ... 2. Ой зійди, зійди ти, зіронько вечірня. 3. Питається сон дрімоти: «Де ж ми будем ночувати?..» 4. Щоб у вас і в нас все було гаразд! Щоб ви і ми щасливі були! 5. Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький, не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький! 6. Як я собі заспіваю двома голосами, один голос піде гаєм, а другий лісами (*З українських народних пісень*).

2. Напиши над займенниками особу і число.
3. Назви кілька слів, у яких звуків більше, ніж букв, і кілька слів, у яких букв більше, ніж звуків.
4. Добери споріднені слова до прикметників *зелененький*, *молоденький*. Запиши їх. Познач у них корінь.

 З якою метою вживаються займенники 1-ої, 2-ої і 3-ої особи однини і множини в реченнях, текстах?

 240. 1. Прочитай. Доповни вірш особовим займенником.

... маленька українка,
 маю коси по колінка,
 ... таку натуру маю:
 ... не плачу, ... співаю.

За Миколою Вінграновським

2. Запиши доповнений вірш. Назви особу і число вставленого займенника.

3. Поясни роль займенника я у вірші.

241. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте початок байки, уставляючи пропущені займенники з довідки. Поясніть одне одному Соняшникові «чудеса».

СОНЯШНИК

Чванливий Соняшник в оточенні
рідні
розмову вів, хвалив себе без краю:
— ... можете позаздрити ... —
над Сонцем ... велику владу маю.
В годину літню — сонячну, ясну —
... чудеса творю своєю головою.
Куди ... не поверну —
і Сонце повертається за

Павло Ключина

Слова для довідки: я, мною, ви, мені, її.

2. Зазначте, на кого вказують займенники, ужиті в тексті байки.

 3. Спробуйте скласти кінцівку байки. Використайте особові займенники.

242. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Тяжко захворів чернігівський князь. Місцеві знахарі не змогли йому допомогти. Тоді хтось повідомив князеві, що в Печерському монастирі, в Києві, живе чернець Агапіт. Він лікує всі хвороби.

Послав князь до Києва гінців. Вислухав їх Агапіт. Потім сказав, що через обітницю не може покинути монастир. Проте сумління не дозволило йому залишити хворого без допомоги. І чернець передав через посланців чудодійне зілля.

Сталося диво. Князь одужав. І вирішив він Агапіта озолотити ...

Слово про слово**Обітниця** — обіцянка, обіт.**Знахар** — людина, яка лікує народними засобами.**Чернець** — людина, яка живе в монастирі, монах.

2. Назвіть займенники 3-ої особи однини і множини, використані в тексті. Поясніть їхню роль у реченнях.

3. Усно складіть продовження розповіді. Висловіть міркування, чи взяв Агапіт запропоновані гроші. У своїй розповіді вживайте займенники.

243. 1. Прочитай уривок із тексту.

Які дивовижні звуки нашої рідної мови! Які вони мелодійні й милозвучні! Кожен звук її ніби малює собою цілу картину. Він створює свої шедеври не тільки в нашій мові, а й у голосах природи (За Дмитром Ревуцьким).

2. Назви використані автором займенники. Поясни їхню роль у тексті.

3. Склади й запиши продовження тексту, використовуючи займенники. Розпочни так: *Наприклад, ...*

§ 35. ВІДМІНЮВАННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Як відмінюють особові займенники?

244. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 1-ої особи однини і множини.

Відмінки	Питання	Займенники 1-ої особи	
		Однина	Множина
Називний	хто?	я	ми
Родовий	кого?	мене	нас
Давальний	кому?	мені	нам
Знахідний	кого?	мене	нас
Орудний	ким?	мною	нами
Місцевий	на кому?	на мені	на нас

2. Зробіть висновок про форми займенників 1-ої особи однини і множини в родовому і знахідному відмінках.

Візьміть до уваги! Мене, мені, мною, (на) мені — це відмінкові форми особового займенника я. Нас, нам, нами, (на) нас — це відмінкові форми особового займенника ми.

245. 1. Прочитай і відгадай загадки.

1. Навесні я зацвітаю білим цвітом серед гаю, відгадайте, що за квітка, бо мене не стане влітку.
2. Блищать у мене віти, мов срібло на морозі. І навесні п'ють люди мої прозорі сльози.
3. На дереві я народився в кожусі, кожух розірвався, і я на землю впав.
4. І в горах невидима, і в лісі невловима. Я кричу — вона мовчить, я мовчу — вона кричить: поверта мені назад всі слова мої підряд.

2. Назви займенники, використані в загадках.

3. Спиши останню загадку. Підкресли займенники 1-ої особи, визнач їхнє число і відмінок.

4. Поясни роль займенника мене в першому реченні.

246. Попрацюйте в парах! 1. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 2-ої особи однини і множини.

Відмінки	Питання	Займенники 2-ої особи	
		Однина	Множина
Називний	хто?	ти	ви
Родовий	кого?	тебе	вас
Давальний	кому?	тобі	вам
Знахідний	кого?	тебе	вас
Орудний	ким?	тобою	вами
Місцевий	на кому?	на тобі	на вас

2. Зробіть висновок про форми займенників 2-ої особи в родовому і знахідному відмінках однини і множини.

3. Поясніть, коли вживають займенник ти, а коли — ви.

Візьміть до уваги! Займенник Ви пишуть із великої букви, якщо він указує на особу, до якої звертаються з повагою.

247. 1. Прочитайте слова ввічливості, які потрібно вживати під час висловлення прохання, подяки. Назвіть форми займенників 2-ої особи.

1. Прошу Вас Я хочу попросити Вас Скажіть, будь ласка, Ви Дозвольте Вас запитати У мене до Вас прохання

2. Спасибі Вам за Щиро Вам дякую за Дозвольте подякувати Вам за Дозвольте висловити Вам подяку за Дуже вдячний Вам за

2. Визначте число і відмінок ужитих займенників.

3. Складіть і запишіть речення з висловлюваннями однієї з груп (на вибір) за зразком.

Прошу Вас підказати, де гардероб.

гардероб

248. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 3-ої особи однини і множини.

Відмінки	Питання	Займенники 3-ої особи			
		Однина		Множина	
Називний	хто? що?	він	вона	воно	вони
Родовий	кого? чого?	його, (до) нього	її, (до) неї	його, (до) нього	їх, (до) них
Давальний	кому? чому?	йому	їй	йому	їм
Знахідний	кого? що?	його	її	його	їх
Орудний	ким? чим?	ним	нею	ним	ними
Місцевий	на кому? на чому?	на ньому, на нім	на ній	на ньому, на нім	на них

2. Яку особливість мають форми займенників в орудному відмінку, а також ті, що вжиті з прийменниками?

249. 1. Прочитайте. Доведіть, що ці речення утворюють текст.

СПІВУЧА ПІР'ІНКА

Є на світі дивовижний птах — стрепет. Має він у своєму крилі особливу співучу пір'їнку. Летить стрепет, і коли захочеться йому співати, то розправляє крила так, що співуча пір'їнка висувається — і лунає тонкий свист. Схожий він і на звучання найтоншої струни, коли по ній водити смичком, і на пісню вітру в тонкій стеблині очерету (За Василем Сухомлинським).

2. Визначте мету тексту.
3. Випишіть із тексту займенники 3-ої особи однини. Визначте їхній відмінок.
4. Поясніть роль займенників у тексті.

- 250.** 1. Напиши текст-розповідь на тему «Співуча пір'їнка».
2. Підкресли в ньому особові займенники. Визнач їхню особу, число і відмінок.

Як пишуть займенники з прийменниками? Які форми мають займенники 3-ої особи однини і множини в орудному відмінку?

- 251. Попрацюйте разом!** 1. Розгляньте таблиці на сторінках 125, 126, 127.
2. Зверніть увагу на правопис займенників із прийменниками.

Запам'ятай! Займенники з прийменниками пишуть окремо: *зі мною, з тобою, на нас, у мене, перед нами, серед нас.*

- 252.** 1. Спиши словосполучення, поставивши займенники в потрібному відмінку за зразком.

Зустрілися (з ким?) з нами.

Зустрілися (з ким?) з (ми), подивилися (на кого?) на (я), привіталися (з ким?) зі (я), запросили (до кого?) до (ми), спілкувалися (з ким?) з (ти), попрощалися (з ким?) з (Ви), передали (для кого?) для (ти), пораділи (за кого?) за (я).

2. Визнач особу, число і відмінок займенників.
3. Поясни правопис займенників із прийменниками.

- 253. Попрацюйте разом!** 1. Розгляньте таблицю на сторінці 127.

2. Зробіть висновок про форми займенників 3-ої особи однини і множини після прийменників.
3. Сформулюйте правило про правопис займенників 3-ої особи однини і множини в орудному відмінку без прийменників.

Візьміть до уваги! Після прийменників у займенниках 3-ої особи однини і множини пишуть букву *н*: *після неї, для нього, на ній, до них.*

Займенники 3-ої особи однини і множини в орудному відмінку пишуть із буквою *н* і без прийменників: *ним, нею, ними*.

254. 1. Прочитай текст. Здогадайся, про що в ньому йдеться.

Воно є небесним тілом. Його називають дивом золотим. Без нього неможливе життя. Воно дарує всім нам своє світло і тепло. Його не побачиш уночі. З ним дружно живуть зірки на небі. На ньому велика відповідальність за життя на Землі. Ніщо без нього не росте. Усе від нього навкруги набирається сили. І всяк йому радіє.

2. Назви різні форми займенника *воно*, використані в реченнях тексту.

3. Склади й запиши речення, уживаючи займенник *воно* в орудному відмінку однини.

255. 1. Прочитай вірш.

Хмарини, хмарини, небес кораблі,
за ними я піснею лину.
Безсмертя достойний лиш той на землі,
хто любить свою **Батьківщину**.
Хто їй віддає свої дні молоді
і зве її сонцем, зорею,
хто з нею навек нерозривний в труді,
хто в горі і в радості з нею.

Володимир Сосюра

2. Випиши з вірша займенники 3-ої особи однини і множини. Визнач їхній відмінок.

3. Поясни правопис прийменників із займенниками.

4. Побудуй звукову модель виділеного слова.

Які основні ознаки займенника як частини мови? Яку роль виконують займенники в текстах?

256. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте і відгадайте загадку. Назвіть слово-відгадку.

Про яку, вгадайте, йдеться людську вдачу:
зроду не збіднієш з нею, далєбі.

Бо за тую вдачу матимеш віддачу:
що роздав ти людям — вернеться тобі.
Яка це риса вдачі?

Дмитро Білоус

2. Пояснить одне одному, що означає ця риса вдачі людини.

Слово про слово

Щедрість — риса вдачі людини, щедра людина легко, охоче роздає що має, ділиться своїми коштами, не шкодує витратити що-небудь; не скупа, не жадібна.

Далебі — справді, дійсно.

3. Випишіть із загадки займенники. Назвіть основні ознаки займенника як частини мови.

4. Визначте особу, число і відмінок виписаних займенників.

257. 1. Прочитай звернення до дітей відомого поета.

ДО ЮНОГО СЕРЦЯ

Так, це до тебе, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить, чи перерветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці! Це від тебе, саме від тебе залежить, чи джерело рідної мови замулиться в твоїй душі, а чи пружно і вільно дихатиме! Океаном дихатиме!

...Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти — і ніхто інший! (*Іван Драч*).

2. Перебудуй текст так, щоб звернення було «До юних сердець».

3. Запиши перебудований текст. Підкресли займенники. Поясни їхню роль у тексті.

 258. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Я — ёгер, охороняю заповідні землі від браконьєрів, стежу за порядком, а взимку допомагаю, чим можу, птахам і звірам. Ось і зараз у рюкзаку за моєю спиною — добрий пуд «мішанки»: вівса з ячменем. Я розсипаю її шаром із долоню завтовшки в затишку за копицями сіна або ж на відкритих ділянках степу, які продуває вітер. Тут годуються плече до плеча зайці й сірі куріпки, часом навідуються косулі (За *В'ячеславом Севастьяновим*).

Слово про слово

Ёгер — людина, що доглядає тварин, птахів, яких розводять у заповідниках, лісництвах.

Браконьєр — людина, що полює в недозволених місцях або в заборонений час.

Пуд — міра ваги, що дорівнює близько 16 кг.

2. Знайди в тексті займенники, що належать до 1-ої особи. Заміни їх займенниками 3-ої особи. Починай так:

В'ячеслав Севастьянов — ёгер. Він охороняє заповідник від браконьєрів, стежить за порядком...

3. Запиши перебудований текст. Підкресли в ньому займенники. Поясни їхню роль у тексті.

259. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Мама першою у світі навчила мене любити рóси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній горóд і калину. Вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує джміль (За *Михайлом Стельмахом*).

2. Знайди в тексті займенники 3-ої особи. Заміни їх займенниками 2-ої особи однини у формі називного відмінка (з використанням звертання до *мами*).

3. Запиши перебудований текст. Підкресли в ньому займенники. Поясни їхню роль у тексті.

4. Назви кілька слів із тексту, написання яких можна пояснити відомими тобі правилами.

260. 1. Прочитай. Знайди в тексті особові займенники. До якої особи вони належать? Заміни їх займенниками 3-ої особи однини чоловічого або жіночого роду. Уникай повторення займенників.

Я не дуже кривлюсь, коли мені треба щось робити. Я охоче допомагаю дідусеві. Я пасу коня. Я рубаю дрова. Я залюбки гострю сапі. Я люблю щось садити або розстеляти по весняній воді полотно. Без охоти, а все-таки потроху я цюкаю сапою на городі і не вважаю себе ледащом (За Михайлом Стельмахом).

2. Запиши перебудований текст. Підкресли в ньому займенники.

3. Поясни роль займенників у тексті.

4. Розглянь фотоілюстрацію. Розкажи, як ти допомагаєш дорослим по господарству.

Запитання і завдання для повторення

- Зазначте, які частини мови може замінювати займенник у тексті.
- Поясніть, чому особові займенники мають таку назву.
- Назвіть особові займенники:
 - 1-ої особи множини;
 - 2-ої особи однини;
 - 3-ої особи множини.
- Розподіліть займенники на три групи за особами й запишіть їх: *вони, я, ти, він, ми, воно, ви, вона*.
- З'ясуйте, форми яких відмінків пропущено серед поданих займенників:
 - ти, тобі, тобою, на тобі;
 - мене, мені, мною, на мені;
 - ми, нас, нам, нами.

§ 36. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ДІЄСЛОВО

Які основні ознаки дієслова як частини мови?

261. Попрацюйте разом! 1. Знайдіть у поданих словосполученнях споріднені слова. Визначте в них корінь.

Працьовитий учень, сумлінна праця, працювати в бібліотеці; мобільний телефон, телефонна розмова, зателефонувати подрузі; подяка за допомогу, вдячна людина, подякувати другові; усміхається ласкаво, щира усмішка, усміхнена дитина; українська мова, мовний розбір, промовити слово; дзвінкий голос, голосний сигнал, голосно співати.

сигна́л
телефо́н

2. Назвіть частини мови, якими виражені споріднені слова.

3. Випишіть словосполучення з дієсловами. Дайте відповіді на запитання: Що називають дієслова? На які питання вони відповідають?

262. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть текст-опис природи перед негодою. Використайте в тексті слова, які передають природні явища.

2. Прочитайте вірш. Поміркуйте, чи може фото бути ілюстрацією до вірша. Розкажіть, що на ньому є такого, про що не згадано в тексті.

Чорна хмара з-за лиману
небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
то стогне, то виє...

Тарас Шевченко

3. Назвіть слова, які допомогли уявити стан природи.

4. Випишіть із вірша словосполучення *дієслово + іменник*. Поставте питання від дієслова до залежного іменника за зразком.

Криє (що?) небо.

Дієслово — частина мови, що називає дію предмета і відповідає на питання **що робити?** (читати), **що робив?** (читав), **що зробити?** (прочитати), **що зробив?** (прочитав), **що робить?** (читає), **що робить?** (прочитає), **що буде робити?** (буде читати), **що робити-ме?** (читатиме). У реченні дієслово найчастіше виконує роль присудка.

263. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

У товаристві запорожців понад усе цінувалися дисципліна, сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору...

Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, з самого себе, завжди охоче кепкував із товариша. І це був сміх вільної людини... Але були речі, до яких козаки ставилися дуже серйозно і ніколи не брали на глуди. Це — віра в добро, це — шаноба до старших (За Михайлом Слабошпицьким).

дисципліна

Орест Скоп.
Козак

Так ми говоримо! Брати на глузи — насміхатися.

Слово про слово

Шаноба — шана.

2. Випиши дієслова, використані в тексті.

3. Визнач, зі словами яких частин мови дієслова пов'язані в реченнях. Зроби висновок. Перевір свої міркування за правилом.

У реченні дієслово пов'язане з різними частинами мови, але найчастіше — з іменником.

264. 1. Прочитай текст, уставляючи пропущені дієслова відповідно до змісту. Добери до нього заголовок.

У наших лісах, у садах і на левáдах ... багато різних птахів і дрібних звірів. Розлогі степи і пахучі луки з численними озерами й річками — теж добрий притулок для дичини. Тут ... багато всякої птиці, риби, диких бджіл та невеликих звірків. Тому не дивно, що є багато охочих ... пташок, ... рибу, ... дикий мед та ... на звірів, особливо на зайців.

Але ...

2. Заверши розповідь коротким міркуванням про необхідність збереження живої природи.

3. Запиши складене міркування. Підкресли в ньому дієслова.

Слово про слово

Левáда — ділянка землі із сіноко́сом, горбóдом та плодoвим садом або іншими деревами.

Приту́лок — за́хисток, укриття́.

Дичина́ — дикі птахи і звірі, на яких полюють; їхнє м'ясо.

Які значення мають дієслова-синоніми, дієслова-антоніми? У яких значеннях можуть уживатися дієслова в реченнях?

265. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Миколаєнко Людмила дуже швидко говорила,
поспішала, скільки сили, цвірінчала, торохтіла.
А Ганнушка-щебетушка щебетала всім на вушко,
щебетала, наче пташка, а про що — сказати важко.
Ціну слів Максимко знав — урочисто промовляв,
не базікав, не патякав, говорив, а не балакав.

Алла Сващенко

2. Випиши дієслова-синоніми. Яка їхня роль у реченнях?

3. Поясни правопис *не* з дієсловами.

266. 1. Прочитай уривок із тексту.

Хіба можна передати словами соловейкову пісню?
Вона злітала кудись угору, то стрімголів падала вниз,
і сміялася, і сплакувала, ніби в ній сплелися воедино
радість і печаль (За Дмитром Притоком).

Слово про слово

Воедино — в одне ціле, докупі.

2. Знайди в тексті дієслова-антоніми. Запиши їх парами.
Поясни їхню роль у реченнях.

3. Побудуй звукові моделі дієслів із протилежними значеннями.

267. 1. Прочитай і відгадай загадку Леоніда Глібова. Назви слово-відгадку.

Бачить — не бачить, чути — не чує,
мовчки говорить, добре мудрує,
кривду соромить, правди навчає,
часом жартує, смішки справляє.

Так ми говоримо! Справляти смішки — сміятися, реготати.

2. Поясни значення дієслів *навчати* і *навчатися*.

3. Склади й запиши речення з дієсловом *говорити*, уживаючи його з різними значеннями.

268. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Ще сонно диха тихий сад,
ще сплять навколо квіти.
Ще не прокинулась роса
в бузковому суцвітті.
Спить чоловік, і діти сплять
у затишних кімнатах...

Анатолій Костецький

2. Випиши сполучення слів із дієсловом *спати* в такій послідовності: спочатку в прямому значенні, а потім — у переносному.

3. Усно назви головні члени в усіх реченнях вірша. Визнач, якими частинами мови вони виражені.

269. 1. Прочитай текст.

Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію, розсіяти сумнів і за-смутити, викликати усмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*Василь Сухомлинський*).

2. Випиши дієслова, використані в тексті. Які з них є антонімами?

3. Добери усно синоніми до дієслів *дбати*, *берегти*.

270. 1. Прочитай речення.

1. Прийшло дівча воду брати, **брало**, **заспівало**.
2. Вийшли з хати **батько** й **мати** в садок погуляти... 3. Не називаю її раєм, тії хатиночки у гаї над чистим ставом край села, мене там мати **повила** і, повиваючи, **співала**, свою нудьгу **переливала** в свою дитину (Із творів *Тараса Шевченка*).

2. Доведи, що виділені члени речення є однорідними. Назви частини мови, якими вони виражені.

3. Склади речення з однорідними членами, вираженими дієсловами. Запиши його.

271. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Море дедалі більше втрачало спокій. Чайки знімались з одиноких берегових скель припадали грудьми до хвиль і плакали над морем. Море стемніло змінилось. Дрібні хвилі зливались до купи і непомітно підкрадались до берега падали на пісок і розбивались на білу піну (За Михайлом Коцюбинським).

2. Випиши речення з однорідними присудками, вираженими дієсловами. Устав пропущені розділові знаки.
3. Добери дієслова-синоніми до виділених слів.
4. Усно склади речення за фотоілюстрацією до тексту.

272. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте кінцівку казки.

Сіло пташеня матері на спину, вчепилося ніжками і дзьобиком за пір'я. Полетіла мати, принесла своє дитя в гніздо й питає:

— Будеш тепер із гнізда виглядати?

— Не буду, — сказало радісне пташеня й підняло голівку, щоб виглянути з гнізда. Подивилось та й питає:

— А що воно таке — трава?
(За Василем Сухомлинським).

2. Поміркуйте, про що може йти мова в зачині та основній частині казки. Яку назву вона може мати?
3. Знайдіть у реченнях однорідні присудки, виражені дієсловами.
4. Спишіть перше речення тексту. Підкресліть однорідні присудки. Поясніть їхню роль у реченні.

273. 1. Перестав рядки так, щоб прочитати вірш-пораду. Згадайся, хто дає поради.

Трикольорове око я маю не дарма.
Як переходиш вулицю, на розі зупинись
Я путь вкажу надійну, де небезпек нема.
і перш за все уважно на мене подивись.

ліворуч
праворуч

Візьми до уваги! В українській мові іменник *путь* належить до жіночого роду.

2. Спиши вірш. Підкресли однорідні присудки, виражені дієсловами.

3. Самостійно склади двоє речень з однорідними присудками на тему «Правила дорожнього руху». Скористайся фотоілюстрацією та словами в рамці.

274. 1. Склади й запиши текст-розповідь про свої домашні обов'язки.

2. Уживай у реченнях однорідні присудки, виражені дієсловами.

3. Розбери за будовою трое дієслів (на вибір).

Яка роль дієслів у текстах розповідного та описового характеру?

275. 1. Прочитай текст. Знайди в ньому зачин, основну частину та кінцівку.

БІЛІ КОНІ

Я встаю тихенько... Підходжу навшпіньках до розчи-
неного вікна і... пильную.

Лагідна хвиля сну знову хоче підхопити мене, як раптом чується тупіт. На зелене жито вибігають білі коні. Білі-білі, опускають до землі буйні гриви, хрумають соковите жито. Набираються сили...

Над верхівками тополь повисає сонце. Білі коні один за одним зникають із життя.

А Оксенік каже, що то в житі пасеться туман (За *Василем Чухлібом*).

Слово про слово

Навшпіньках — на кінчиках пальців ніг.

2. Назви дієслова, ужиті в тексті. Поясни їхню роль.
3. Випиши речення з однорідними присудками, вираженими дієсловами.

276. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Яскраве сонце променілось і виблискувало на позолочених б́анях і хрестах печерських церко́в, обливало м'яким світлом сріблїстї хвилї квітучих садів. У глибинї небесної блакитї поволї пливли і танули прозоробілі хмаринки. У повітрі повівало ніжними пахощами молодої зéленї й меду. З садів линули співи солов'їв, а десь бриніла сріблиста трель жайворонка (За Михайлом Старицьким).

Слово про слово

Б́аня — опуклий дах, купол.

Трель — тремтливе, переливчасте звучання.

2. Розкажи, про яку пору року йдеться в тексті. Обґрунтуй свою думку.
3. Знайди в тексті дієслова. Поясни їхню роль у тексті.
4. Випиши перше речення. Підкресли в ньому однорідні присудки, виражені дієсловами.

277. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Учитель сказав, що вітряк — дорогоцінна пам'ятка минулих часів і його треба зберегти. А як же його зберегти? І тут учитель запропонував відбудувати вітряк.

І почалося в нашому селі ще не бачене і не чуване. Ми всі несли з дому цв'яхи, дошки й інструменти. Батьки почали ходити до вітряка як на роботу. Спершу вирубали й викорчували довкола нього всі бур'яни. Далі батьки з учителями стругали, клепали, а ми підносили всі матеріали.

І сталося справжнє диво. Вітряк розпростався на всю височїнь проти сонця, крилами махає, гуде, аж здригається. І, здається, раптом здійметься в небо й полетить над селами, містами... (За Михайлом Слабошпицьким).

2. Спиши другий абзац тексту. Підкресли в ньому дієслова.
3. Назви дієслова, які виконують роль однорідних присудків. Поясни їхню роль у тексті.
4. Побудуй звукові моделі виділених дієслів.

278. 1. Прочитай текст.

Чуєте легке трепетання? Це прокинувся жайворонок. Підняв крильця, стрепенувся. Прислухається до наших голосів. Замоває, насторожується. Чуєте, шелестить? Це він біжить між стеблами пшениці. Злітає в небо птах не біля гнізда. Ось бачите — жайворонок уже в небі. Дивіться, піднімається сірою грудочкою. Бачите? Став червонуватим. Це він зустрічає сонечко (*За Василем Сухомлинським*).

2. Добери до тексту заголовок, який відображав би його мету.
3. Випиши речення з однорідними присудками, вираженими дієсловами. Поясни роль дієслів у тексті.

§ 37. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Що таке неозначена форма дієслова?

279. 1. Виразно прочитай вірш.

Любий сину України, я тобі співаю!
 І в хороші ці хвилини —
 твого віку роковини —
 ось чого бажаю:
 правду завжди **боронити** чесно, по звичаю,
 серцем всім її **любити** — ось чого бажаю.
Працювати для народу і для свого краю,
 боронити честь і вроду — ось чого бажаю!

Микола Вороний

2. Знайди у вірші дієслова. Обґрунтуй свою думку.
3. Випиши виділені дієслова. Поміркуй, чи можна визначити час дії, позначеної цими дієсловами, і виконавця дії.

Візьми до уваги! Дієслова *боронити, любити, працювати* вжито в **неозначеній формі**.

Неозначена форма є незмінною формою дієслова. Вона не вказує ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії. Вона відповідає на питання що робити? (писати, летіти) або що зробити? (написати, полетіти). Неозначена форма є початковою формою дієслова.

280. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. За добру справу варто добре постояти. 2. Життя прожити — не поле перейти. 3. Без діла жить — тільки небо коптить. 4. Гуртом можна й море загатіти. 5. Щоб рибу їсти, треба у воду лізти. 6. Вовків боятися — у ліс не ходити.

2. Випиши дієслова в неозначеній формі за абеткою. Постав наголос у словах.

Слово про слово

Загатіти — загородити, перекрити рух води у водоймі.

Візьми до уваги! Дієслова в неозначеній формі закінчуються на *-ти, -ть*, що є суфіксами: *сіяти, сіять*. Іноді до них приєднується *-ся, -сь*: *вмиватися, одягнутись, сміятися*.

281. 1. До поданих іменників добери спільнокореневі дієслова в неозначеній формі. Запиши слова парами.

Розповідь, запис, говоріння, пам'ять, розуміння, радість, мислення, співак, читання, телефон, слухач.

2. Познач корінь у всіх словах за зразком.

Опис — описувати.

3. Склади й запиши речення з двома дієсловами в неозначеній формі за фотоілюстрацією.

§ 38. ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ЗА ЧАСАМИ

Як змінюються дієслова за часами?

282. 1. Розглянь малюнки. Дай письмові відповіді на запитання.
Що зробив Тарас? Що робить Тарас? Що зробить Тарас?

2. Назви дієслова, які ти вжив (ужила).

3. Поясни, коли відбувається дія у першому, другому і третьому випадках.

4. Розглянь таблицю.

Питання	Дієслово	Коли відбувається дія? Коли про неї повідомляється?	Час виконання дії
Що зробив Тарас?	<i>написав</i>	Дія відбулася до моменту повідомлення про неї	Минулий
Що робить Тарас?	<i>укладає</i>	Дія відбувається під час повідомлення про неї	Теперішній
Що зробить Тарас?	<i>укине</i>	Дія відбудеться після повідомлення про неї	Майбутній

Дієслова змінюються за часами. Є три форми часу: минулий, теперішній і майбутній.

Дієслова минулого часу називають дії, які відбулися до моменту повідомлення про них: (що робив?) *летів*, (що зробив?) *полетів*.

Дієслова теперішнього часу називають дії, які відбуваються під час повідомлення про них: (що робить?) *летить*.

Дієслова майбутнього часу називають дії, які відбудуться після повідомлення про них: (що зробить?) *полетить*, (що буде робити?) *буде летіти*, (що робитиме?) *летітиме*.

283. 1. Доповни таблицю за зразком. За потреби користуйся правилом.

Неозначена форма дієслова	Минулий час	Теперішній час	Майбутній час
розповідати	розповідав	розповідає	розповідатиме
розказувати			
говорити			
повідомляти			

2. Склади й запиши речення з різними часовими формами того самого дієслова.

284. 1. Прочитай текст. Пригадай, із якої казки цей уривок.
2. Розкажи цю казку. Визнач її головну думку.

Був собі горобець. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти. Де сяде, там і засне. Одного разу літав він зі своїм товаришем у дворі одного господаря. **Літали вони, гралися та й знайшли три конопляні зернятка.** Але жоден із горобчиків не захотів поділитися знахідкою. Потім почали битися. Бились, бились, поки потомились. Потім зирк, а зернят уже й нема.

Ходить по дворі курка з курчатами, квочче та промовляє: «Дурні бились, а розумні поживились!» (За *Лесею Українкою*).

3. Випиши з тексту в три стовпчики дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часу. Обґрунтуй свій вибір.

4. Спиши виділене речення. Поясни вживання коми.

 285. 1. Прочитай лічилку, уставляючи дієслова з довідки.

Раз, два, **запам'ятай**:

до школи вчасно

Три, чотири, треба знати:

майна шкільного не ... ,

товаришам

«Добрий день!» — чемно ... ,

гарно ... усім,

бо школа — це наш другий дім.

Слова для довідки: допомагати, вчитися, вирушай, говорити, псувати.

2. Утвори від дієслів у неозначеній формі часові форми. Запиши їх.

3. Побудуй звукову модель виділеного дієслова. Поділи слово на склади. Поясни його правопис.

§ 39. ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ЗА ЧИСЛАМИ

 Як змінюються дієслова за числами?

 286. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Краєчок сонячного диска сховався за обрієм. І всі хвилі горбів ніби пірнули в темно-фіолетове м'ярево. Тільки вершини їх ще червоніють. Сонце вже сховалось, а вершини ще грають позолотою (За *Василем Сухомлинським*).

Слово про слово

М'ярево — миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку).

2. Випиши з кожного речення головні члени за зразком.

 Краєчок (що зробив?) сховався.

3. Визнач число дієслів, ужитих у тексті, користуючись правилом.

Дієслова змінюються за числами. Вони вживаються в однині і множині.

В однині дієслово вживається тоді, коли воно називає дію одного предмета: *троянда* (що зробила?) *розквітла*.

У множині дієслово вживається тоді, коли воно називає дію двох або більше предметів: *троянди* (що зробили?) *розквітли*.

287. 1. Прочитай рядки з віршів.

1. Дві хмароньки пливли кудись,
легенькі і ясні...
2. А вітер злий сміявся вже
десь збоку біля них.
3. Дві хмароньки зустрілися
удосвіта колись,
зустрілися, спинилися,
за рученьки **взялись**.

Олександр Олесь

2. Випиши дієслова, ужиті в множині. Визнач час цих дієслів.

3. Виконай звуко-буквений аналіз виділених слів.

288. 1. Прочитай речення.

1. Цвіте жасмин. Під вікнами кущі покриті цвітом, наче біле диво. 2. Нехай подвір'я обминає грім, де завжди грається мала дитина. 3. Останнє золото беріз зриває вітер нетерпляче. Стоїть такий печальний ліс, що ледь душа моя не плаче. 4. **Ударить** грім — і **зацвітуть** сади, після дощу буяє цвіт найкраще (Із творів *Ганни Костів-Гуски*).

2. Спиши речення. Визнач час дієслів, ужитих у них.

3. Розбери за будовою виділені слова.

289. 1. Розглянь фотоілюстрації.

2. Добери за змістом зображень дієслова в однині і множині.
3. Використай дібрані дієслова в розповіді «Улюблений вид спорту». Запиши складену розповідь.

§ 40. ДІЄСЛОВА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Як змінюються дієслова теперішнього часу?

290. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами.

Число	Особа	Відповідає на питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що роблю?	<i>пиш^у, д^умаю, сидж^у, стою</i>
	2-га (ти)	що робиш?	<i>пишеш, д^умаєш, сидиш, стоїш</i>
	3-тя (він, вона, воно)	що робить?	<i>пише, д^умає, сидить, стоїть</i>
Множина	1-ша (ми)	що робимо?	<i>пишемо, д^умаємо, сидимо, стоїмо</i>
	2-га (ви)	що робите?	<i>пишете, д^умаєте, сидите, стоїте</i>
	3-тя (вони)	що роблять?	<i>пишуть, д^умають, сидять, стоять</i>

Візьміть до уваги! Дієслова теперішнього часу змінюються за числами й особами. Вони відповідають на питання: **що роблю?, що робиш?, що робить?, що робимо?, що робите?, що роблять?**: *говорю, говориш, говорить, говоримо, говорите, говорять.*

2. Розкажіть, як змінюються дієслова теперішнього часу за числами та особами.
3. Наведіть власні приклади дієслів теперішнього часу. Змініть їх за особами і числами. Виразно вимовляйте особові закінчення дієслів.

291. 1. Постав дієслова *мріяти, в'язати, водити, кроїти* в усіх особових формах теперішнього часу однини і множини.

Слово про слово

Кроїти — вирізувати за міркою частини одягу, взуття.

2. Запиши утворені форми дієслів. Познач у них закінчення.
3. Склади й запиши словосполучення з усіма особовими формами однини і множини одного з дієслів (за вибором).

292. 1. Прочитай виразно вірш. Назви дієслова, ужиті в переносному значенні.

З ТОБОЮ

Послухай, як струмок дзвенить,
як гомонить ліщина.

З тобою всюди кожну мить
говорить Україна.

Послухай, як трава росте,
напоєна дощами,
і як веде розмову степ
з тобою колосками.

Послухай, як вода шумить —
Дніпро до моря лине, —
з тобою всюди кожну мить
говорить Україна.

Василь Чегодар.
Київ. Володимирська
гірка

Петро Осадчук

2. Випиши з вірша дієслова-синоніми. Визнач їхні час, особу і число.

Візьми до уваги! Особу і число дієслова визначають за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова:
сиджу — **що я роблю?** — 1-ша особа однини;
стоїте — **що ви робите?** — 2-га особа множини.

3. Зроби звуко-буквений аналіз дієслова *дзвенить*.

 293. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте, замінивши неозначену форму, що в дужках, дієсловами теперішнього часу.

1. Хвиля очі розкриває,
(потягатися), (зітхати),
млосно (дивитися) на місяць,
(усміхатися) йому.
2. Стогне ясен над водою,
(стогнати) лози, (губити) сльози,
(в'янути) квіти, (плакати) вітер,
хвиля ж знов (жартувати) з кимсь.

За Олександром Олесем

2. Випишіть із текстів дієслова парами за зразком. Поясніть, що вам допомогло визначити форми дієслів.

 Зітхати — *зітхає*.

Міркуйте так: дієслово *зітхати* треба поєднати з іменником *хвиля*. Підставляємо займенник *вона*: *хвиля (що вона робить?) зітхає*. Отже, уживаємо дієслово 3-ої особи однини.

3. Поясніть уживання розділових знаків у першому реченні.

 294. 1. Прочитай текст. Які думки висловлено в кожному абзаці? Яка головна думка тексту?

Японський учений Ямото Масара провів незвичайні дослідження. Посуд із водою, яку заморозували, він ставив між динаміками, з яких лунала музика.

Після мелодій Моцарта на кризі утворювалися сніжинки. Після важкого року лід нагадував рвані осколки. Після молитви він був помережаний красивими візерунками. Тобто від звуків залежало, який лід утворюється.

А тепер візьми до уваги, що людський організм на 80 відсотків складається з води. Тому поміркуй, як впливає на тебе музика, яку ти слухаєш (Із журналу «Барвінок»).

2. Розкажи, як впливає на тебе музика, яку ти слухаєш. Склади розповідь про це і запиши її.
3. Підкресли в тексті дієслова теперішнього часу. Визнач їхню особу і число.

§ 41. ДІЄСЛОВА МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

Як змінюються дієслова майбутнього часу?

295. 1. Прочитай текст.

Він добрий, Влас Григорович, він дасть скрипку додому пограти. Тоді Лукаш прийде сюди, на зелений город, і заграє. Він заграє ту пісню, що складається в серці, заграє так, що застигне, як зачарована, липнева ніч, зорі припадуть до землі. І там, за городами, за верболозами, зупиниться і слухатиме Лукашеву гру нічний Дніпро...
(Олесь Донченко).

2. Випиши з тексту дієслова майбутнього часу. Зроби висновок: Яку дію називають дієслова майбутнього часу? На які питання вони відповідають?

296. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами.

Число	Особа	Відповідає на питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що зроблю? що буду робити? що робитиму?	<i>прочита́ю</i> <i>бу́ду чита́ти</i> <i>чита́тиму</i>
	2-га (ти)	що зробиш? що будеш робити? що робитимеш?	<i>прочита́єш</i> <i>бу́деш чита́ти</i> <i>чита́тимеш</i>
	3-тя (він, вона, воно)	що зробить? що буде робити? що робитиме?	<i>прочита́є</i> <i>бу́де чита́ти</i> <i>чита́тиме</i>

Число	Особа	Відповідає на питання	Приклади
Множина	1-ша (ми)	що зробимо? що будемо робити? що робитимемо?	<i>прочитаємо</i> <i>будемо читати</i> <i>читатимемо</i>
	2-га (ви)	що зробите? що будете робити? що робитимете?	<i>прочитаєте</i> <i>будете читати</i> <i>читатимете</i>
	3-тя (вони)	що зроблять? що будуть робити? що робитимуть?	<i>прочитають</i> <i>будуть читати</i> <i>читатимуть</i>

2. Зверніть увагу на особові займенники, питання й особові форми дієслів майбутнього часу. Зробіть висновок.

3. Виразно вимовляйте закінчення дієслів.

Візьміть до уваги! Дієслова майбутнього часу змінюються за числами й особами. Вони відповідають на питання: **що зроблю?, що буду робити?, що робитиму; що зробиш?, що будеш робити?, що робитимеш?; що зробить?, що буде робити?, що робитиме?; що зробимо?, що будемо робити?, що робитимемо?; що зробите?, що будете робити?, що робитимете?; що зроблять?, що будуть робити?, що робитимуть?**: *напишу, буду писати, писатиму; напишеш, будеш писати, писатимеш; напише, буде писати, писатиме; напишемо, будемо писати, писатимемо; напишете, будете писати, писатимете; напишуть, будуть писати, писатимуть.*

297. 1. Прочитай вірші. Знайди дієслова. Визнач їхній час.

1. Назносим каміння, назносимо глини,
збудуємо хатку з дверима у сіни
та зробимо в хатці яснеє віконце —
засяє над нами, мов золото, сонце.

Михайло Коцюбинський

2. Зносим каміння, зносимо глину,
будуємо хатку з дверима у сіни
та робимо в хатці яснеє віконце,
і сяє над нами, мов золото, сонце.

За Михайлом Коцюбинським

2. Випиши дієслова майбутнього і теперішнього часу за зразком. Порівняй особові закінчення дієслів. Зроби висновок.

Назносим — **зносим**.

Візьми до уваги! Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання **що зроблю?, що зробиш?, що зробить?, що зробимо?, що зробите?, що зроблять?**, мають такі самі особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу: *роблю* — *зроблю*, *пишеш* — *напишеш*, *читає* — *прочитає*, *їдемо* — *поїдемо*, *бачите* — *побачите*, *сіють* — *посіють*.

Якщо форму майбутнього часу виражають двома словами, то змінюється тільки закінчення допоміжного дієслова *бути*: *буду читати*, *будеш читати*, *буде читати*, *будемо читати*, *будете читати*, *будуть читати*.

298. 1. Подумай, про що ви могли б розмовляти з подругою (другом) під час прогулянки у вихідний день.

2. Склади й запиши ваш уявний діалог. Підкресли дієслова, визнач їхній час.

§ 42. ПРАВОПИС ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ ДІЄСЛІВ

Що треба знати про написання закінчень дієслів 1-ої особи теперішнього і майбутнього часу?

299. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Питання	Теперішній	Майбутній	Теперішній	Майбутній
1-ша особа однини (я)	що роблю? що зроблю?	<i>веду́,</i> <i>сію</i>	<i>вестиму,</i> <i>сіятиму</i> <i>поведу,</i> <i>посію</i>	<i>ра́джу,</i> <i>стою́</i>	<i>радитиму,</i> <i>стоятиму</i> <i>посаджу,</i> <i>постою</i>
1-ша особа множини (ми)	що робимо? що зробимо?	<i>ведемо́,</i> <i>сіємо</i>	<i>поведемо,</i> <i>посіємо</i>	<i>ра́димо,</i> <i>стоїмо́</i>	<i>пора́димо,</i> <i>постоїмо́</i>

2. Порівняйте закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу.

Однина

Дієслова теперішнього і майбутнього часу в 1-ій особі однини мають однакові закінчення — **-у, -ю** (сію, малюю, раджу, стою; посію, намалюю, пораджу, постою).

Множина

Дієслова теперішнього і майбутнього часу в 1-ій особі множини мають різні закінчення.

Якщо у 3-ій особі множини дієслова мають закінчення **-уть, -ють**, то в 1-ій особі множини у них закінчення **-емо, -ємо** (сіємо, малюємо; посіємо, намалюємо).

Якщо у 3-ій особі множини дієслова мають закінчення **-ать, -ять**, то в 1-ій особі множини у них закінчення **-имо, -їмо** (радимо, стоїмо; поради́мо, постої́мо).

Порада. Учися писати закінчення дієслів 1-ої особи однини і множини.

Я сяду — ми сядемо.

300. 1. Виразно прочитай вірш.

РІДНА МОВА

З родинного гнізда, немов пташа,
ти полетиш, де світу далечізна,
та в рідній мові буде вся душа
і вся твоя дорога, вся Вітчизна.
У просторах, яким немає меж,
не згубишся, як на вітрах полóва.
Моря перелетиш і не впадеш,
допо́ки буде в серці рідна мова.

Дмитро Павличко

Слово про слово

Далечізна — далекий простір, далина.

Поло́ва — легкі відходи під час обмолочування й очищування зерна.

- Зміни особу виділених дієслів з 2-ої особи однини на 1-шу особу множини за зразком. Запиши ці форми дієслів.
- Познач закінчення дієслів. Поясни їхній правопис.

Що ми зробимо? — не згубимося.

301. 1. Прочитай і відгадай загадку. Обґрунтуй свою думку.

Лечу від краю і до краю,
чарую дивними словами.
Я вас на крилах підіймаю
або сумую разом з вами.
Хто я?

- Випиши дієслова 1-ої особи однини за абеткою. Познач у них закінчення.
- Добери антоніми до дієслів *підіймаю*, *сумую*.

Що треба знати про написання закінчень дієслів 2-ої особи теперішнього і майбутнього часу?

302. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Питання	Теперішній час	Майбутній час	Теперішній час	Майбутній час
2-га особа однини (ти)	що робиш?	<i>ведеш, сієш</i>		<i>радиш, стоїш</i>	
	що зробиш?		<i>поведеш, посієш</i>		<i>порадиш, постойш</i>
2-га особа множини (ви)	що робите?	<i>ведете, сієте</i>		<i>радите, стоїте</i>	
	що зробите?		<i>поведете, посієте</i>		<i>порадите, постойте</i>

- Зробіть висновок про те, які закінчення мають дієслова у 2-ій особі однини і множини.

Якщо у 3-ій особі множини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення **-уть, -ють**, то в 2-ій особі однини у них закінчення **-еш, -єш** (*живеш, шукаєш*), а в 2-ій особі множини — закінчення **-ете, -єте** (*живете, шукаєте*).

Якщо у 3-ій особі множини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -ать, -ять, то в 2-ій особі однини у них закінчення -иш, -їш (сидиш, стоїш), а в 2-ій особі множини — закінчення -ите, -їте (сидите, стоїте).

Порада. Учися писати закінчення дієслів 2-ої особи однини і множини.

303. 1. Прочитай і відгадай загадку.

ЩО ЦЕ?

Ти сидиш, і я сиджу.

Ти стоїш, і я стою.

Ти із хати вибігаєш,
а я тебе доганяю.

Ти від мене не втечеш,
бо зі мною ти живеш.

Я з тобою скрізь буваю!

Коли темно, я зникаю.

2. Випиши із загадки дієслова. Познач у них закінчення.

3. Добери спільнокореневі дієслова до слова-відгадки. Запиши їх. Розбери за будовою.

304. 1. Прочитай виразно вірш. Визнач його головну думку. Добери до нього заголовок.

Ти думаєш, деревам не болить?

Ти думаєш, в дерев немає серця?

Та чую я — з корінь до верхів'ять —
мій любий клен так жалібно трясеться.

Ну, заспокойсь! Ти рану вже промив.

Ще пройде дощ, і стане тобі краще!

...Ішов хлопчина тут і гілку одломив,
таке ледащо, сам не знає нащо.

Валентин Бичко

2. Випиши з вірша дієслова теперішнього часу. Постав їх в усіх особових формах однини і множини. Запиши утворені форми.

3. Познач у дієсловах закінчення. Поясни їхній правопис.

305. 1. Напиши листа своєму другові (подрузі). Спочатку розкажи про себе, а потім поцікався: як він (вона) навчається, що читає, чим захоплюється, де буває під час канікул, коли приїде до тебе в гості тощо.

2. Підкресли дієслова. Познач у них закінчення. Поясни їхнє написання.

3. Спробуй надіслати свого листа електронною поштою.

Що треба знати про написання закінчень дієслів 3-ої особи теперішнього і майбутнього часу? Як перевіряти написання ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу?

306. 1. Розглянь таблицю.

Особа, число	Питання	Теперіш-ний час	Майбут-ний час	Теперіш-ний час	Майбут-ний час
3-тя особа однини (він, вона, воно)	що робить?	<i>ведé, сіє</i>		<i>вчить, стоїть</i>	
	що зробить?		<i>поведé, посіє</i>		<i>навчїть, постоїть</i>
3-тя особа множини (вони)	що роблять?	<i>ведуть, сіють</i>		<i>вчать, стоять</i>	
	що зроблять?		<i>поведуть, посіють</i>		<i>навчáть, посто́ять</i>

2. Зроби висновок про те, які закінчення мають дієслова у 3-ій особі однини і множини.

Однина

Якщо у 3-ій особі множини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -уть, -ють, то в 3-ій особі однини у них закінчення -е, -є (цвіте, грає; зацвіте, заграє).

Якщо у 3-ій особі множини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -ать, -ять, то в 3-ій особі однини у них закінчення -ить, -іть (кричить, стоїть; закричить, постоїть).

Множина

У 3-ій особі множини дієслова теперішнього і майбутнього часу можуть мати закінчення -уть, -ють (цвінуть, грають; зацвітуть, заграють) або -ать, -ять (кричать, стоять; закричать, постоять).

Порада. Учися писати закінчення дієслів 3-ої особи однини і множини.

- **307.** 1. Уяви себе директором школи. Розкажи, що ти зробив би (зробила б), щоб учням у школі було цікавіше вчитися.
2. Напиши про це.
3. Підкресли в тексті дієслова теперішнього і майбутнього часу. Познач особові закінчення дієслів. Поясни їхній правопис.

Порада. Учися перевіряти написання ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу.

- **308.** 1. Прочитай слова, уставляючи пропущені букви. Назви дієслова, у яких нескладно вставити пропущені букви. Поясни чому.

Каж..мо, говор..мо, переход..ш, відвез..ш, побіж..ш, сид..те, скаж..ш, сид..ш, кос..те, напиш..ш, воз..ш, ід..те.

2. Поміркуй, чому написання закінчень в інших дієсловах викликає певні труднощі.
3. Прочитай правило і розглянь таблицю на сторінці 158. Дізнайся, як правильно писати ненаголошені особові закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу.
4. Запиши всі дієслова. Познач у них закінчення.

Однина

Наголошені особові закінчення пишемо так, як чуємо і вимовляємо: іде́ш, сиди́ш.

У ненаголошених особових закінченнях дієслів пишемо е, є (ста́неш, ста́немо, ста́нете; сі́єш, сі́ємо, сі́єте, бо ста́нуть, сі́ють); або и, ї (лю́биш, лю́бимо, лю́бите; стої́мо, стої́те; про́сиш, про́симо, про́сите, бо лю́блять, сто́ять, про́сять).

Дієслово				Дієслово			
Е	-ш		-ш	И	-ш		-ш
	-мо	Є	-мо		-мо	Ї	-мо
	-те		-те		-те		-те
-уть (-ють)				-ать (-ять)			

309. 1. Прочитай початок казки. Добери до неї заголовок.

Настала весна. Із землі проклюнулася зелена стрілочка. Вона швидко розділилася на два листочки, які через короткий час стали широкими. А між ними з'явився маленький, тоненький па́росток. Він піднявся, нахилився до листочка й раптом одного́ ранку розквітнув білими Дзвіночками. Це були Дзвіночки Конвалій.

І ось одного́ дня... (*Василь Сухомлинський*).

2. Продовж казку, уживаючи дієслова теперішнього часу.
3. Запиши складений текст. Підкресли в ньому дієслова теперішнього часу. Поясни правопис особових закінчень дієслів.

§ 43. ДІЄСЛОВА МИНУЛОГО ЧАСУ

Як змінюються дієслова минулого часу? Як визначити рід дієслів минулого часу?

310. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів минулого часу.

Число	Рід	Відповідає на питання	Приклади
Однина	чоловічий	що робив?	<i>писав</i>
	жіночий	що зробив?	<i>написав</i>
	середній	що робила?	<i>писала</i>
		що зробила?	<i>написала</i>
Множина	—	що робило?	<i>писало</i>
		що зробило?	<i>написало</i>
Множина	—	що робили?	<i>писали</i>
		що зробили?	<i>написали</i>

2. Зробіть висновок про те, як змінюються дієслова минулого часу. Свої міркування звірте з правилом.

Візьміть до уваги! Дієслова минулого часу можуть виражати незавершену (*писав*) і завершену (*написав*) дію. Вони змінюються за числами, а в однині — і за родами.

311. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Вечеряли біля вогнища гуртом.

Повний місяць вплив над перевалом і освітив чашу міжгір'я спокійним, величним сяйвом. **Гігантська тінь таємничо затіснулась в ущелині. Над водою засріблився туман.** Заграли скелі до місяця скалками мінералів.

Палахкотіло вогнище. Вечірньою свіжістю тягло від потоку (*За Олесем Гончаром*).

Слово про слово

Скалки — блискучі кристали гірських порід.

2. Випиши виділені речення. Підкресли в них дієслова-присудки.

3. Визнач рід цих дієслів за допомогою питань і особового займенника (*він, вона, воно*).

312. Попрацюйте разом! Порівняйте дієслівні форми чоловічого, жіночого і середнього роду. Поясніть, чим вони відрізняються. Зробіть висновок, як визначити рід дієслів минулого часу.

Вечір в срібній млі розтанув,

Ніч спустилася на землю,

Розлилося понад нею місячне сяйво.

Візьміть до уваги! Визначити рід дієслів минулого часу допомагають: займенники 3-ої особи однини і питання (*що він робив? що вона робила? що воно робило?*); суфікс **-в** у дієсловах чоловічого роду та суфікс **-л** і закінчення **-а, -о** в дієсловах жіночого і середнього роду: *писав, писала, писало*.

313. 1. Прочитай текст, замінивши неозначену форму дієсловами минулого часу.

держ^ава

... (Минати) роки, (спливати) століття. (Народитися) й поступово (змінюватися) давньоруська держава — Київська

Русь. Їй постійно (доводитися) боронити свою незалежність. Ось чому літописи (донести) до нас шум походів, брязкіт мечів і бойових сокир, по́свист стріл, тупіт тисяч ко́ней, лункі удари таранів у мури й ворота міст і фортець.

Слово про слово

Таран — старовинне знаряддя у формі колоди з металевим наконечником для руйнування мурів.

2. Спиши текст. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їхні число і рід (в однині).
3. Добери (усно) до виділених іменників спільнокореневі дієслова в неозначеній формі.

314. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Ось і сонце! Ніч розтала,
стоми ніби й не було,
хмара барвами заграла,
вся природа заспівала,
все всміхнулось, розцвіло.

Олександр Олесь

2. Випиши з тексту дієслова минулого часу. Визнач їхні число і рід (в однині).

§ 44. ДІЄСЛОВА НА -СЯ (-СЬ)

Яку дію називають дієслова на -ся (-сь)? Як треба вимовляти і писати дієслова на -ся?

- 315.** 1. Прочитай і порівняй два вірші. Добери до кожного з них заголовок.
2. Знайди дієслова, які називають дію, спрямовану виконавцем на самого себе.

1. Я встаю завжди раненько,
умиваюся швиденько,
сам, як треба, одягаюсь,
в черевики сам взуваюсь...

Володимир Ладигець

2. Не завжди встаю раненько.

Умиває мене ненька,

а бабуся одягає,

дідусь у чоботи взуває.

Тато каже: «Ти — ледащо!»

Я не знаю, чому й за що.

За Володимиром Ладичцем

3. Знайди дієслова, які означають дію, спрямовану на іншу особу. Поясни, чим вони відрізняються у першому і в другому віршах.

4. Розкажи, якого змісту набуде речення *А бабуся одягає, дідусь у чоботи взуває*, якщо до дієслів *одягає, взуває* додати *-ться*.

316. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Стародавні слов'яни, наші предки, молилися деревам, а особливо дуплянім. Поклонялися березам, липам, дубам. Але найсвятішим уважався старий дуб. Найважливіші обряди виконувалися під дубами або липами (*Олекса Воронай*).

2. Випиши з тексту дієслова на *-ся*. Визнач їхні час і число.

317. 1. Прочитай речення. Назви букви, пропущені в словах. Обґрунтуй свою думку.

1. Скотилося сонце з в..сокого неба, за день утомилось — спочить йому треба. 2. Аж ось заскр..піли т..сові ворота: йде матінка з поля — скінчилась робота... 3. Ст..мніло й зробилось так тихо надворі... На небі зоріють іскорки-зорі. 4. Л..гесенька пара знялась над водою (Із творів *Михайла Коцюбинського*).

2. Спиши речення. Устав пропущені букви, дібравши переверні слова.

3. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їхнє число, а в однині — і рід.

Візьми до уваги! У дієсловах 2-ої особи однини *-шся* вимовляють як [с':а].

У дієсловах 3-ої особи однини і множини **-ться** вимовляють як [ц':а].

Вимовляй:

сміє[с':а]

підписує[ц':а]

вча́[ц':а]

Пиши:

сміє́шся

підпи́сується

вча́ться

❁❁❁ ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ ❁❁❁

- Ти знаєш, що таке *сма́йлик*?
- Так, це *усмішка*.
- А що являє собою цей знак?
- Це символ, який має форму усміхненого обличчя.
- А ти використовуєш *смайлики* під час спілкування в Інтернеті?
- Так, я найчастіше надсилаю свої повідомлення зі смайликом «я задоволений і усміхаюся».

318. 1. Прочитай. Виконай завдання за зразком.

Підписуєш (чим?) — підписуєшся (під чим?);
 зустрічаєш (кого?) — зустрічаєшся (з ким?);
 розчісуєш (кого?) — ... ;
 порадиш (кому?) — ... ;
 привітаєш (кого?) —

2. Склади й запиши речення за фотоілюстраціями, уживаючи дієслова на **-ся (-сь)**.

§ 45. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ДІЄСЛОВО

Які ознаки властиві дієслову як частині мови?

319. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Кому легко на серці, до того весь світ сміється.
2. З вогнем (не) жартуй, бо опалишся.
3. Тільки той (не) помиляється, хто ні до чого (не) торкається.
4. З пісні слово (не) викидається.
5. Сном (не) прогодуєшся.

2. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни написання *не* з дієсловами.

3. Добери синонім до дієслова *сміється*.

320. 1. Прочитай виразно вірш. Визнач його головну думку.

Є з усіх одна країна,
найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
нашого народу дім.
Там шумлять степи безкраї,
наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
там солодше пахнуть квіти...

Ганна Черинь

2. Випиши з вірша дієслова. Познач у них закінчення.

3. Розбери одне з дієслів теперішнього часу за схемою і зразком.

1. Аналізоване дієслово.

2. Початкова форма (неозначена форма дієслова).

3. Питання, на яке відповідає дієслово.

4. Час.

5. Число.

6. Особа (у дієсловах теперішнього і майбутнього часу).

7. Рід (у дієсловах минулого часу однини).

8. Роль у реченні.

Сяє — дієслово, початкова форма — **сяяти**, відповідає на питання **що робить?**, теперішній час, однаина, 3-тя особа, присудок.

321. 1. Прочитай речення і спиши. Підкресли в них головні члени.

1. Назустріч сонцю золотому усмішка радісна летить.
2. Тільки вільний народ своє щастя кує.
3. Білі гуси летять над лугами, в синім небі хмарками зникають.
4. Щоранку батько і синок ходили разом на ставок, ловили рибку.
5. Два хлопчики на ставочку ловлять рибку в холодочку (Із творів *Олександра Олеся*).

2. Якими частинами мови виражено головні члени речення?

322. 1. Прочитай і вивчи вірш напам'ять.

Уже скотилось із неба сонце,
заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
при місяченьку та й заспіваю.

Леся Українка

2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли дієслова. Визнач їхні час, особу, число.

3. Зроби звуко-буквений аналіз дієслів *заглянув, заспіваю*.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку частину мови називають дієсловом?
2. Яка форма дієслова є початковою?
3. Які часові форми дієслова тобі відомі?
4. Яку дію називають дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часів? Наведи приклади.
5. Як змінюються дієслова теперішнього, майбутнього і минулого часів? Наведи приклади.
6. Яким членом речення найчастіше є дієслово?
7. Поясни, чому неозначена форма дієслова має таку назву.

§ 46. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

 Які основні ознаки прислівника як частини мови?

Прислівник — незмінна частина мови, яка називає ознаку дії або пояснює, як, де, коли відбувається дія, куди вона спрямована, і відповідає на питання **як? де? куди? коли?**

 323. 1. Прочитай. Зверни увагу на форми дієслів і пов'язані з ними прислівники.

Мелодійно розливається дзюрчання струмка.
 Мелодійно розливалось дзюрчання струмка.
 Мелодійно розливатиметься дзюрчання струмка.
 Мелодійно розливаються веселі струмки.
 Мелодійно розливалися веселі струмки.
 Мелодійно розливатимуться веселі струмки.

2. Визнач час і число дієслів, із якими поєднаний прислівник *мелодійно*.

3. Зроби висновок про те, чи змінювалося дієслово в кожному з речень. А прислівник?

Запам'ятай! Прислівники не змінюються.

Візьми до уваги! Прислівники не мають закінчень, тому що вони не змінюються. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами: *рано*, *навесні*.

324. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте й відгадайте загадку. Про які види транспорту йдеться в тексті?

Пасажирів і вантаж Пливе, їде та летить —
 відвезе він вчасно враз. всюди швидко він домчить.

Наталя Мажиріна

трамвай
тролейбус

2. Розкажіть одне одному про свій улюблений вид міського транспорту. Яких правил поведінки необхідно дотримуватися в ньому?

3. Знайдіть у загадці прислівники. Обґрунтуйте свою думку.

4. Випишіть прислівники за абеткою. Назвіть питання, на які вони відповідають.

325. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Недовго думав, а добре сказав. 2. Говори, та назад озирайся. 3. Вчинки говорять голосніше, як слова. 4. Добрі справи довго пам'ятають, а лихі ще довше. 5. Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує. 6. Красно говорить приятель, а правду каже неприятель. 7. Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.

2. Спиши. Підкресли прислівники. Обґрунтуй свою думку.

3. Поясни роль прислівників у прислів'ях і приказках.

4. Розбери за будовою прислівники *недовго, добре*.

Так ми говоримо! Красно говорити — гарно говорити.

Яка роль прислівників-синонімів у мовленні?

326. 1. Прочитай і порівняй вірші. Поясни, що їх об'єднує. Які слова вжито у вірші в переносному значенні?

1. Все радіє, живе і співа навкруги,
ніби дихають луки і ниви,
і в струмки обертаються білі сніги,
і торкбчуть. Як голуби сиві.

Олександр Олесь

2. Ходить травень по траві
з сонечком на голові,
розмальовує навколо
синьо, біло, волошково.

Вадим Крищенко

2. Назви прислівники, які використали поети. Поясни їхню роль у віршах.

3. Випиши з віршів прислівники-синоніми. Добери зі словника синонімів і запиши ще кілька синонімів до них.

4. Розкажи, яку ілюстрацію ти намалюєш до другого вірша. Опиши її усно, уживаючи прислівники *синьо, біло, волошково*.

327. 1. Добери до поданих прислівників синоніми. Запиши їх.

Чудово, уміло, радісно, довго, ясно, ніжно, любо, швидко, казково.

2. Поясни, які з поданих і дібраних прислівників можна використати в розповіді про веселку. Склади й запиши розповідь про це явище природи, уживаючи прислівники.

328. 1. Прочитай. Поясни, що означають подані вислови. За потреби скористайся довідкою.

напа́м'ять

Опинитися просто неба, намокнути до останньої нитки, тікати з усіх ніг, не мати кінця-краю, йти як не своїми ногами, спати без задніх ніг, жити на широку ногу, вивчити дуже добре.

Слова для довідки: безмежно, безкінечно, дуже міцно, безпробудно, на́скрізь, зовсім, дуже швидко, безупинно, повільно, невпевнено, надво́рі, напам'ять, розкішно, багато.

вперёд
(уперёд)
наза́д

2. Добери до поданих висловів прислівники-синоніми. Запиши їх через тире.

3. Поясни роль прислівників-синонімів у мовленні.

Яка роль прислівників-антонімів у мовленні?

Візьми до уваги! Серед прислівників є слова з протилежним значенням — **антоніми**. Наприклад: *унизу — угорі, рано — пізно, весело — сумно, спереду — ззаду*.

зза́ду

329. 1. Прочитай уривок із тексту.

Повільно надходив вечір. Сонце вже старанно готувало собі вогняну постіль десь на самому краєчку неба. А вітер тихенько заснув ще раніше, бо жоден листочок уже не ворухився на дереві (За *Юрієм Старостенком*).

2. Випиши прислівники. Обґрунтуй свою думку.
3. Добери до них прислівники, протилежні за значенням.
4. Назви синоніми до прислівників *повільно, старанно*.

330. 1. Прочитай вірш про народні прикмети. Перевір їх при нагоді.

УКРАЇНСЬКІ ПРИКМЕТИ

Сьогодні добре знають люди,
яка погода завтра буде,
бо теле- й радіопрогноз
підкаже — спека чи мороз.

В старі ж часи, і це знаменно, —
діди й бабусі наперед
прогнозували достеменно
погоду з безлічі прикмет:

як місяць гострий — на негоду,
як рівний — на ясну блакить,
щербатий — то відомо зроду,
що незабаром задощить.

Якщо з рогами він крутими,
то знай — невдовзі дощ ітимає;
з положистими заяснів —
чекати слід погожих днів.

Дмитро Білоус

*Святослав Горбенко.
Зоряна ніч*

2. Випиши з вірша прислівники з протилежним значенням. Поясни роль прислівників-антонімів у вірші.
3. Добери антоніми до прислівників *ясно, рівно*. Запиши пари прислівників-антонімів.

331. Попрацюйте в парах! 1. Відновіть прислів'я, поєднавши обидві частини. Поясніть їхній зміст. Запишіть за зразком.

Густо дивиться, а рідко бачить.

Густо дивиться,	як неписьменний удень.
Всяк розумний по-своєму:	
один спершу,	а другий потім.
Письменний бачить	
уночі більше,	а рідко бачить.

Говорить прямо,	як завтра голубець.
М'яко стеле,	а потім пусто.
Краще нині горобець,	а робить криво.
Спочатку густо,	та твердо спати.

2. Підкресліть у прислів'ях прислівники-антоніми. Обґрунтуйте свою думку.

332. 1. Прочитай і відгадай загадку. Назви слова, які допомогли тобі визначити слово-відгадку.

Насупилось небо, і плаче хмаринка,
а поле сміється щасливо і дзвінко,
бо сльози хмаринки несуть урожай.
Як сльози ці звуться? Ану, відгадай.

2. Назви прислівники, які поєднуються з тим самим дієсловом, відповідають на однакові питання і виконують роль другорядних членів речення.

3. Випиши ці прислівники разом із дієсловом, яке вони пояснюють.

Прислівники, які пояснюють у реченні те саме дієслово і відповідають на однакові питання, є однорідними другорядними членами речення.

333. 1. Прочитай висловлювання. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Добре говорити — означає просто добре думати вголос. 2. Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вшукано і переконливо... 3. Говорити багато й добре — дар гострого розуму, говорити мало й добре є ознакою мудрого. 4. Талант ніколи не говорить трьох слів там, де досить двох. 5. Стислість корисна завжди і всюди.

Слово про слово

Оратор — людина, яка вміє гарно й переконливо говорити, виголошувати промови; промовець, красномовець.

2. Спиши висловлювання. Підкресли в них прислівники.

3. Визнач, які з прислівників є однорідними другорядними членами речення.

334. 1. Прочитай речення. Поміркуй, якими однорідними другорядними членами речення, вираженими прислівниками, можна його доповнити.

Під час розмови необхідно ... і ... добирати слова, ... і ... викладати думки, ... і ... вимовляти кожне слово, ... і ... передавати голосом запитання, здивування, різні почуття, ... і ... доводити свою думку до кінця.

2. Запиши це речення, уставляючи потрібні прислівники. За потреби користуйся словами з довідки.

Слова для довідки: чітко і виразно; вдумливо і точно; логічно і правильно; спокійно і послідовно; виразно й інтонаційно.

3. Усно склади висловлювання за поданим початком, уживаючи однорідні другорядні члени речення, виражені прислівниками.

Під час розмови потрібно...

335. 1. Випиши з підручника «Літературне читання» п'ять речень з однорідними другорядними членами, вираженими прислівниками. Підкресли їх.

2. Склади усну розповідь про те, як визначати однорідні члени речення, виражені прислівниками.

Яка роль однорідних членів речення, виражених прислівниками?

336. 1. Прочитай початок казки. Добери до неї заголовок.
2. Відшукай у тексті однорідні другорядні члени речення, виражені прислівниками. Обґрунтуй свою думку.

Щовечора, коли сонце повільно і величаво ховалося за високі гори на спочинок, у ліс непомітно і тихо приходила темна ніч. Тоді світлячок ледь чутно і поспіхом вибирався на високий пеньок край лісової стежини. Він жваво, але обережно підіймав ліхтарик. Його жовтогарячі промінці всю ніч освітлювали стежину. По ній крадькома і безшумно ходили мешканці лісу, аж поки червоне сонце знову не з'явилось із-за шпилів далеких гір (За Василем Мельником).

3. Випиши за зразком прислівники разом із дієсловами, які вони пояснюють.

як? як?

Повільно і величаво ховалося.

4. Розглянь малюнок. Усно склади продовження казки. Уживай прислівники.

337. 1. Прочитай поради.

Поміркуй, друже, над значенням слова *вчитися*. Воно означає вчити себе. Якщо вчитимеш себе сам і робиш це старанно, сумлінно, наполегливо, то й навчишся всього **швидко**, і працюватимеш **якісно**. **Щоденно** розвивай свої здібності. **Щодня** роби для себе, нехай маленьке, але відкриття.

2. Спиши. Зверни увагу на розділові знаки між однорідними членами речення, вираженими прислівниками.

3. Підкресли прислівники. Поясни їхню роль у реченнях.

4. Розбери за будовою виділені прислівники.

Візьми до уваги! Між однорідними членами речення, вираженими прислівниками, які вимовляють із перелічувальною інтонацією, потрібно ставити кому.

338. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Поясни свій вибір.

Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
полить бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям.

Максим Рильський

2. Випиши речення з однорідними членами, вираженими прислівниками.

3. Побудуй звукові моделі прислівників *пильно*, *слухняно*.

Яка роль прислівників у художніх і науково-популярних текстах?

339. 1. Розкажи, що ти знаєш про сезонні зміни в природі.

2. Доповни речення, використовуючи прислівники з довідки.

Взимку надворі ... , а влітку — Це тому, що взимку сонце ... буває на небі, ... ходить над землею і ... гріє. Коли сонце ходить по небу ... , то довгі тіні посилає, а коли ... , то короткі. Ночі довгі, а дні короткі — ... , дні довгі, а ночі короткі —

Слова для довідки: взимку, влітку, тепло, холодно, високо, низько, недостатньо, недовго.

3. Запиши текст. Доведи, що він є науково-популярним.

340. Попрацюйте разом! 1. Пригадайте вивчене на уроках природознавства. Назвіть перші весняні квіти. Яку з рослин ви хотіли б описати? Чому? Поясніть свою думку.

2. Складіть і запишіть описи (художній і науковий) ранньоквітучої рослини (на вибір). Пам'ятайте про розбіжність між художнім і науковим описами.

3. Уживайте в текстах прислівники *холодно, вогко, дружно, уранці, опівдні, напрувесні, згори, знизу, густо, м'яко, позаду*.

341. 1. Склади й запиши розповідь про те, як треба поводитися в гостях.

2. Назви прислівники, які «допомогли» тобі скласти розповідь. Поясни роль прислівників у складеному тексті.

3. Підкресли вжиті в розповіді прислівники. Розбери їх за будовою.

Як пишуть найуживаніші прислівники?

342. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Навесні — веселить, улітку — холодить, восени — годує, узимку — гріє.

2. Назви прислівники, використані в тексті загадки. Зроби висновок про правопис цих прислівників.

3. Склади з усіма чотирма прислівниками речення, що утворили б текст. Запиши складений текст.

4. Поясни, який цей текст — науковий чи художній. Обґрунтуй свою думку.

343. 1. Прочитай афоризми Григорія Сковороди. Поясни їхній зміст.

1. Більше думай і тоді вирішуй. 2. Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це **наполовину** завершити. 3. Збери **всередині** себе свої думки і в собі самому шукай справжніх чеснот. 4. Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий. 5. Кохай **усередині** себе криницю для тої води, яка зростить і твою оселю, і сусідську.

Слово про слово

Афоризм — думка, стисло висловлена в дуже виразній формі.

Чесноти — доброчесність, порядність.

2. Спиши висловлювання Григорія Сковороди. Підкресли в них прислівники. Обґрунтуй свою думку.
3. Поясни правопис виділених прислівників.

344. 1. Прочитай народні прикмети. Перевір їх при нагоді.

1. Вітер дме ввечері — з'явиться вода вдень. 2. Рання весна обіцяє влітку багато похмурих днів. 3. Навесні хмари плывуть високо — на теплу і ясну погоду. 4. Сніг тане швидко, і вода біжить дружно — чекай мокрого літа. 5. Туман над водою довго-довго не розходиться — буде гарна, суха погода. 6. Якщо початок травня холодний, то наприкінці місяця буде тепло. 7. Якщо гуси летять високо — води буде багато, а якщо низько — мало. 8. Кажани ввечері густо літають — завтра буде гарна погода.

ввечері
(увечері)
вдень
(удень)

2. Випиши прислівники.
3. Розбери за будовою прислівники *швидко*, *вранці*, *наприкінці*.
4. Із прислівником *уранці* склади й запиши речення.

вранці
(уранці)

345. 1. Заміни вислови одним словом — прислівником. У разі потреби використовуй слова з довідки.

Перший раз брати участь у конкурсі; переганяти один одного під час бігу; повертатися додому тоді, коли й обіцяв; повідомити про щось раніше зазначеного часу; перебувати просто неба; рухатися нога в ногу; берегти, як зіницю ока.

Слова для довідки: заздалегідь, вперше, наввипередки, своєчасно, надворі, одночасно, дбайливо.

2. Запиши прислівники. Поясни їхній правопис. Запам'ятай написання цих прислівників.
3. Склади й запиши речення з прислівниками *поволі*, *вперше*, *надворі*.
4. З якими дієсловами поєднано ці прислівники у складених вами реченнях?

 За якими ознаками визначають прислівник серед інших частин мови?

 346. 1. Прочитай текст.

Весна щедро розсипає свої різнокольорові подарунки. Ось із-під листка радісно блиснув пролісок. Де-не-де ласкаво простягає свої волохаті пелюстки до сонечка ліл'овий сон. Гордо підняли квіти свої очі-озерця, неначе шматочок неба спеціально впав на землю (За «*Народним календарем*»).

Слово про слово

Ліло́вий — кольору бузку або фіалки; світло-фіолетовий, бузко́вий, фіа́лковий.

2. Випиши з тексту словосполучення *дієслово* + *прислівник*.

3. Розкажи, за якими ознаками ти визначаєш прислівники. Поясни роль прислівників у тексті.

347. 1. Прочитай висловлювання. Поміркуй, яке значення для людини має вивчення рідної мови. Спиши речення.

Що глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, то сприйнятливішою вона стає до гри відтінків рідного слова, то підготовленіший її розум до опанування мов інших народів, то активніше сприймає серце красу слова (*Василь Сухомлинський*).

2. Доведи, що виділені слова є прислівниками. Підкресли їх. Поясни роль цих прислівників у реченні.

3. Розбери за будовою прислівник *глибше*.

 348. Попрацюйте в парах! 1. Накресліть у зошиті таблицю. Заповніть її.

Частина мови	Прислівник
Змінна чи незмінна?	
Що називає?	
На які питання відповідає?	
З якою частиною мови найчастіше пов'язана в реченні?	
Яким є членом речення?	

2. Розкажіть одне одному про основні ознаки прислівника як частини мови.
3. Доберіть і запишіть п'ять прислівників, які називають місце дії і відповідають на питання **де?**
4. Поставте наголос у словах.

349. 1. Прочитай текст. Доведи, що він належить до науково-популярних.

Є у циклону супротивник — антициклон. Антициклон завжди рушає назустріч або навздогін лютому циклону. А зустрівши, вступає з ним у бій. Б'ються вони завзято, до повної перемоги. Зазвичай переможцем буває антициклон. Він завжди приносить із собою гарну погоду: влітку — теплу й тиху, взимку — ясну й морозну (За книгою «Погода на планеті»).

2. Назви вжиті в тексті прислівники.
3. Випиши з тексту словосполучення *дієслово + прислівник*, ставлячи питання від дієслова до прислівника.

- 350.** 1. Склади й запиши казку про прислівник і його роль у мовленні.
2. Підкресли прислівники, ужиті в тексті. Доведи свою думку. Поясни роль прислівників у складеному тексті.
 3. Розбери чотири прислівники за будовою.

Запитання і завдання для повторення

1. Доведи, що виділені в реченнях слова є прислівниками.

Бесіди **багато**, а розуму **мало**.

Говорить **прямо**, а робить **криво**.

Говори з іншим **менше**, а з собою **більше**.

2. Розподіли подані прислівники за групами (за питаннями) і запиши їх: *сьогодні, напам'ять, вгорі, зараз, надзвичайно, зсередини, зранку, наполегливо, довкола, опівночі, праворуч, доцільно*.
3. Поясни, чому прислівники не мають закінчень.
4. Розбери за будовою прислівники *щоденно, навесні, найзручніше*.

§ 47. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ

 351. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст і спишіть його.

Немає на нашій землі такого куточка, де не височіли б пам'ятники героям — і дорослим, і юним. «Ніхто не забутий, ніщо не забуде!» — кажемо ми. Героїчне життя й подвиги наших людей навіки закарбувалися в пам'яті **народній**. Про них **складають** пісні, пишуть книги, знімають фільми.

2. Знайдіть у тексті слова, які можуть бути його заголовком.
3. Підкресліть п'ять іменників (на вибір). Надпишіть скорочено їхні рід, число і відмінок.
4. Розберіть за будовою виділені слова.

352. 1. Прочитай виразно вірш. Як ти розумієш його останні рядки?

УКЛОНИСЯ СОЛДАТАМ

Пливуть по Дніпру пароплави,
над хвилями чайка ячить,
і пам'ятник Вічної Слави
на схилах крутих височить.
Горіти вогню, не згасати,
трояндам довкола цвісти —
тут сплять наші мужні солдати.
Вклонись їм зі мною і ти!

Галина Демченко

Слово про слово

Ячить — жалібно кричить.

2. Знайди у вірші спонукальне речення. Яке спонукання в ньому висловлено?
3. Усно провідміняй іменник *троянди*. Склади речення з цим іменником у знахідному відмінку.

353. 1. Знайди вдома або в бібліотеці книжку (окреме оповідання) про Другу світову війну. Випиши з неї невеликий абзац тексту, який тебе особливо вразив.

2. Підкресли у виписаному абзаці іменники разом із залежними прикметниками. Визнач їхні рід, число і відмінок.

354. 1. Прочитай текст. Яка його головна думка?

РІДНА МОВА

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов коштовний самоцвіт, виграє всіма барвами веселки, має своє звучання, свою власну неповторність і красу.

Кожне слово — це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пребагатої мови. У великому мовному запасі вибрати слово — то велике **вміння**. Навпаки, коли ви користуєтеся словом неточним, то це те саме, коли б замість відточеного олівця на уроці **малювання** ви користувалися б цвяхом (За Іваном Цюпою).

2. Спиши текст. У першому абзаці підкресли слова з буквами *я, ю, є*, поясни їхнє звукове значення.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів. Пригадай порядок звуко-буквеного аналізу.

1. Виразно вимов слово.

2. Поділи його на склади.

3. Назви наголошений склад.

4. Зроби звуковий запис слова, вимовляючи кожен звук уголос.

5. Назви голосні звуки.

6. Назви приголосні звуки (тверді — м'які, дзвінки — глухі).

7. Запиши слово, назви букви.

355. 1. Прочитай виразно вірш. Визнач його головну думку. Зверни увагу на те, які речення за метою висловлювання переважають у вірші. Випиши їх.

ТВОРИ ДОБРО

Ти добро лиш твори повсюди.
Хай тепло твої повнить груди.
Ти посій і доглянь пшеницю.
Ти вкопай і почисть криницю.
Волю дай, погодуй пташину.
Приласкай і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
лиш добро повинна творити!

Леся Іванків

2. Назви звуки і букви у виділених словах. Які це частини мови?
3. Знайди у вірші слова з м'якими приголосними, м'якість яких не позначено окремими буквами. Правильно прочитай ці слова і запам'ятай їхній правопис.
4. Познач наголос у словах останнього речення.

356. Попрацюйте в парах! Пригадайте назви міст України, що розпочинаються різними літерами. Запишіть їх за абеткою (до десяти слів). Серед них зазначте і назву свого міста або обласного центру. Порівняйте своє виконання завдання з тими, які виконали інші пари учнів.

357. 1. Прочитай текст. Перекажи його зміст.

ЗДРАСТУЙ, РІДНА ЗЕМЛЕ!

Маленький жайворонек літав у небі, падав стрімголов на землю, ніби цілував її, і знову підносився у височінь і співав:

— Доброго ранку! Добридень! Здрастуй, рідна земле!
Я прилетів до тебе з весною!

А земля казала:

— Здрастуй, моя мила маленька пташко! Я пам'ятаю тебе. Адже це тебе боялися всі комахи, які заважали рости моїй пшениці, моїм житам. Багато ти їх, шкідливих, знищив! То нерозумні думають, що ти собі літаєш та безтурботно співаєш, а скільки тобі клопоту, скільки роботи, маленький сирій жайворонку!

— Не турбуйся, я не один, нас багато, а за нами й інші пташки летять. Тільки б діти не нищили наших гнізд і не лякали наших малят (За Оксаною Іваненко).

2. Перевір за словником наголос у виділених словах.

3. Випиши слова, які є формами того самого слова. Познач у них закінчення. Усно добери споріднені слова.

358. 1. Пригадай послідовність розбору слів за будовою.

2. Розбери за будовою слова.

Квітка, квітують, квіточка, квітник, рóзквіт.

3. Склади коротку розповідь із поданими словами.

359. Попрацюйте разом! 1. Серед поданих слів знайдіть спільнокореневі (споріднені).

Граб, **граблї**, грабовий, **гребті**, грабóк, грабелькі; ріг, ріжок, ріж, рогатий, різати, зрізаний, ріжечок.

2. Усно доведіть, що завдання виконано правильно.

3. Із виділеними словами складіть і запишіть речення.

360. 1. Прочитай текст.

— Які ви щасливі, діти... — сказав учитель. — Щасливі, бо вам є що бачити. Щасливі, бо ви побачите багато **прекрасного**.

Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова зоря. Ми сядемо в кущах, затамуємо дихання і побачимо, як соловейко, прокинувшись, п'є **краплину** роси. Прийдемо на світанку до великої гарбузової квітки й застанемо там ледачого джмеля, який щойно прокинувся й чистить крильця.

Підемо взимку до нагрітого сонцем стовбура й побачимо, як сонечко виглядає з-під кори й дивується: що ж це воно таке — жарко вже спати, а **надворі** сніги лежать...

Ви щасливі, діти, бо все це ви побачите... (За Василем Сухомлинським).

- 2. Підготуйся і розкажи коротко, про що говорив дітям учитель.
3. Випиши виділені слова і познач їхню будову.

361. 1. Прочитай опис. Назви словосполучення, за допомогою яких автору вдалося змалювати яскраву картину природи.

Жовтогаряч.. килим із квіточок кульбаби вкрив лісов.. галявину. Так щороку сонечко вистеляє золотом довколишн.. простори. Роботящ.. бджоли цілими днями збирають солодк.. нектар. Коли дивишся на це золотист.. коло, то здається, що бачиш портрет велик.. сонця на тлі ніжн.. зелені.

2. Випиши з тексту прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані. Допиши пропущені закінчення.
3. Познач будову виділених прикметників. Від яких слів і за допомогою яких суфіксів вони утворилися?

 362. 1. Прочитай текст.

РУКОТВОРНЕ ОЗЕРО

Над нами вісіло безхмарне небо. Бе..жально смажило сонце. І раптом ми побачили в п..кучому с..рпневому небі чайок...

Чайки над степом? Чи це, часом, не привид? Адже чайки — вісники води!

Машина, вихопившись на пагорбок, раптом сп..нилася. І перед нашими очима з'явилося в..личезне водне плесо.

— Оце й наше Біл-оз..ро! Його зробили наші чудові люди в бе..водному ст..пу! (За Василем Минком).

2. Спиши, уставляючи пропущені букви. У кожному випадку усно пояснюй, яким правилом довелося скористатися, щоб виконати завдання.

363. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Які інші звичаї, пов'язані із Зеленими святами, тобі відомі?

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Коли на лу́гі і гаї, гори і до́ли ма-
тінка-природа щедро розстеляє зелені
шовкові килими́, за давньою народ-
ною традицією в Україні надходять
Зелені свята, або Трійця.

У час Зелених свят квітує жито.
А за народними віруваннями, із води
виходять русалки.

Люди квітчають свої оселі зеленню і пахучими
травами — любистком, м'ятою, аїром. Дівчата пле-
туть зелені вінки і водять хороводи, співають пісні
(За *Василем Скуратівським*).

2. Спиши останній абзац тексту. Підкресли однорідні члени речення. Якими частинами мови вони виражені?

364. 1. Назви в кожному рядку слово, від якого утворилися інші слова.

Вечоріє, вечір, вечірній, увечері;
морський, моряк, море, заморський;
морозний, заморозило, мороз, морозець.

2. Знайди серед слів такі, що відповідають поданим моделям:

3. Склади з цими словами речення і запиши їх.

365. 1. Прочитай текст. Який він — художній чи науковий? Доведи свою думку.

НАЙБІЛЬША ПУСТЕЛЯ

Найбільша у світі пустеля — Сахара. Але й тут є
життя. Мешканці пустелі пристосувалися до нього в
безводних пісках.

Тушканчик ховається від спекотного сонця в глибоких норах. Пустельний їжак виходить із нори лише вночі, коли стає прохолодніше. Верблюда від денної спеки захищає його вовняна шуба. А випити він може за день до 140 літрів води. Антилопа мендес ніколи не п'є, бо всю необхідну вологу вона отримує з рослин, якими живиться (Із журналу «Барвінок»).

2. Спиши текст. Назви звуки і букви у виділених словах.

3. Знайди в тексті споріднені слова до іменників *спека*, *день*.

 366. 1. Прочитай текст. У чому його особливість?

Усе горіло в Тишкових руках. Коли в нього був добрий настрій, так усе ніби само собою робилося. **Пострибали** в теплу воду тарілки. **Забігав** рушник, витираючи їх. Плигнула ложка і, **викупавшись** у воді, **засяяла**, як дзеркало. Швидко позлітали зі столу крихітки.

Стало сторч полінце, і сокира, весело вдарившись об нього, **розколола** його навпіл... Тишко — добрий господар. Адже мати цілий день працювала — треба їй **допомагати** (За *Марією Романівською*).

2. Яка головна думка цього тексту?

3. Випиши виділені слова. Познач у них префікси.

 367. 1. Прочитай текст. Яку пору року і яку частину доби в ньому зображено? Доведи свою думку, навівши слова і вислови з тексту.

Небо **пломеніє** зорею. Я стою біля розквітлого поля конюшини. Велетенський розмаїтий килим тремтить, переливається, щомиті міняючи своє забарвлення, ніби в ньому переливаються тисячі різнокольорових камінців.

Ось розсипались голубі камінці. Та ледь око встигло вловити той відтінок, як голубе перетворилося на лілове. І ось уже немає рожевого: усе поле охоплене **полум'ям**. А там, удалині, де земля зливається з небокраєм, сяє сліпучим блиском золота кайма. От-от з'явиться перший промінь (За *Іваном Цюпою*).

2. Випиши з тексту слова з префіксами. Добери до них споріднені з іншими префіксами та без них.
3. Побудуй звукові моделі виділених слів.

368. 1. Прочитай вірш.

ХМАРКА

З далекого моря занесло хмарину,
приніс її вітер, підгонив у спину.
Стомилась, заплакала хмаронька та
і сльози свої пролила на жита,
на гай, на долини, — сльози-перлини.
Не стало, не стало у небі хмарини...
А ми засміялись, бо зелено скрізь,
і весело стало від хмарчиних сліз!

Марія Познанська

2. Випиши з тексту спільнокореневі слова. Познач у них корінь.

369. 1. Розбери за будовою слово *веселий*. Познач у ньому корінь.

2. Які частини слова слід додати до цього кореня, щоб утворені слова відповідали на питання **який? що? що робити? як?**

370. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім — уголос із відповідною інтонацією.

До одного хлопчика підійшли товариші. Перший запитав: «Ти розв'язав задачу?» Другий подивився в зошит і сказав: «Ти розв'язав задачу». Третій, побачивши розв'язок, здивовано вигукнув: «Ти розв'язав задачу!» А четвертий попросив: «Поясни, будь ласка, як ти розв'язав задачу».

2. Знайдіть серед поданих речень розповідні, питальні і спонукальні.
3. Яке з цих речень є окличним? Прочитайте його з відповідною інтонацією.

371. 1. Прочитай текст і спиши, дописуючи пропущені закінчення прикметників.

І ліс стоїть. Він **затих** під палюч.. гнітом літн.. півдня.
Здається, нема в ньому **життя**.

Нема життя! О, ні! Тільки прислухайся, придивися до нього. А найкраще подивись на нього тоді, як вітер ударить по ньому своїм могутн.. сиз.. крилом, ударить і зворухне його всього (*Борис Грінченко*).

2. До виділених слів добери й запиши спільнокореневі, які належать до різних частин мови.

372. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст.

В Іспанії з давніх часів утвердилося правило: знаки питання та оклику ставити не тільки в кінці, а й на початку речення. Іспанські вчителі вважають, що ця традиція допомагає учням заздалегідь зорієнтуватися, з якою інтонацією вимовляти речення під час читання.

2. Розкажіть одне одному, чи подобається вам таке правило.

373. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки і спиши.

Чи доводилося вам спостерігати за пташками навесні? О цій порі року в наших пернатих друзів найбільше клопотів. Отож не лякайте їх. Не здіймайте галасу поблизу пташиних гнізд. Хай кожна пташка спокійно мостить собі гніздечко і виводить пташенят. Якщо птахів часто турбувати, вони будуть змушені змінити місце гніздування.

2. Знайди в тексті спільнокореневі слова. Якими словами можна їх доповнити?

3. Який синонім до слова *пташки* ужито в тексті?

4. Знайди розповідні, питальні і спонукальні речення. Яким окличним реченням можна було б закінчити текст? Запиши його в кінці тексту.

374. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Яка його тема і мета?

РІЧЧИНА ХВОРОБА

Спека висмоктала воду, і річка схудла. На тому місці, звідки вода відійшла, чого тільки не валялося! Іржаві консервні банки, покручений дріт, щербаті пляшки, надколоти цеглини... навіть поламана дитяча коляска — і та тут.

Ніколи Сергійко не бачив річку такою непривабливою. Соромно стало йому за хлопців, за себе, за всіх. Навіть здалося, що річка хвора і жалібно просить у людей допомоги.

Сергійко закотив холоші штанив і негайно взявся до роботи... (*Валентин Струтинський*).

2. Доповніть основну частину тексту і придумайте кінцівку.

3. Самостійно запиши третій абзац. Прочитай його вголос у класі.

375. 1. Прочитай текст. Яку роль відіграють у ньому дієслова?

І знову синіє небо, а на ньому — золоте сонце сипле скрізь гарячими, блискучими бризками. По шляху біжать жваві струмочки — крутяться, підстрибують, танцюють, весело щось бурмочуть.

Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті. Густою стіною сплелось жито, що вже почало квітнути — пустило з себе дух свого цвіту... (*Степан Васильченко*).

2. Випиши з тексту дієслова, визнач їхні час, особу (в теперішньому часі), рід (у минулому часі).

376. 1. Прочитай текст. Який це опис природи — науковий чи художній? Обґрунтуй свою думку.

І ось уперіцив дощ, зашумів над полями, над пасікою. І вітер одразу вгамувався, ущух. А через півгодини висвітлилось небо, ніби вмилося дощем, і стало голубим-голубим. Сонячні промені відсвічували золотом на обважнілих від дощу соняшниках, виблискували намистом на листочках конюшини.

Бджоли дружно вилетіли на збір нектару (*Віктор Приходько*).

2. Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Усно добери синоніми до слова *уперіщив*.

3. Випиши дієслова минулого часу, усно постав до них питання, у дужках зазнач рід (в однині).

377. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок-відгадку.

Заховало тінь під віти.
Відпустило в небо вітер.
Одягло вінок з колосся
і присіло на покосах.
Гори хліба дарувало
тим, що землю засівали.
І котило жовті дині
всім, хто в поле вийшов нині.

Ганна Чубач

2. Випиши з тексту дієслова. Знайди серед них ті, що мають префікси. Познач префікси в словах. До дієслів, у яких немає префіксів, усно добери споріднені з префіксами.

378. 1. Прочитай текст. Яка його мета?

Чому лампи на автомобілях називають фарами? Не знаєте? Усе пояснюється дуже просто. Біля входу в гавань Олександрії, що в Греції, є невеличкий острівець Фарос. На цьому острові було встановлено перший на землі маяк. Від грецької назви цього острівця і походить сучасне слово *фара*.

2. Спиши текст. Підкресли в ньому власні назви. До кожної з них усно добери відповідну загальну назву.

379. 1. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки.

Літо. Ми прийшли до (ліс) на (прогулянка). Йдемо широкою (просіка). Обабіч високі дерева, а під ними кущі та молоденькі деревця.

Як же їм привільно тут рости! Та не завжди... що з отим (деревце)? Якось лиха людина зламала (гілка).

Та знайшлися чиїсь добрі (рука), які надали (деревице)
«швидку (допомога)».

2. Над кожним іменником, що був у дужках, надпиши відмінок.
3. Усно встанови зв'язок слів у другому реченні. Якими частинами мови виражено основу речення?

380. 1. Прочитай виразно вірш.

СОНЦЕ СИПЛЕ КВІТИ

Уже в дітей порожевіли личка,
Уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава,
 травиченька,
 травичка!
І сонце сипле квіти,
як з бриля.

Ліна Костенко

Слово про слово

Рілля — зоране поле, земля.

2. Випиши в рядок спільнокореневі слова, ужиті у вірші. Добери й запиши в наступних рядках спільнокореневі до слів *дощ*, *квіти*. Познач корінь в усіх групах спільнокореневих слів.

381. 1. Прочитай текст. Знайди слова, які допомагають уявити картину природи. До якої частини мови вони належать?

Море було таке лагідне, що хотілося погладити його долонею. Дихало тихо та рівно. Без угаву переливало різнобарвну гальку й ледве чутно, наче хто сіяв по березу склянками, дзвеніло (За *Олександром Пархоменком*).

2. Знайди в тексті дієслова, визнач їхній час.
3. Списуючи текст, став дієслова в теперішньому часі. Як змінився від цього текст?
4. Добери прислівник, синонімічний до слів *без угаву*.
5. Розкажи, де ти плануєш побувати під час літніх канікул.

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК

- Вправа 81.** Корінь.
- Вправа 115.** 1. Веселка. 2. Дочка. 3. Троє. 4. Повітря.
- Вправа 151.** 1. Ліс. 2. Ромашки. 3. Лілії. 4. Сонце на небі.
5. Сніг. 6. Сорока.
- Вправа 163.** 1. Калина.
- Вправа 171.** 1. Олівець. 2. Кавун. 3. Трактор.
- Вправа 182.** 1. Горіх. 2. Місяць.
- Вправа 215.** 2. Мороз. 3. Зима. 4. Сніжинка.
- Вправа 231.** Загадка.
- Вправа 234.** Ви — ми — ти.
- Вправа 245.** 1. Підсніжник. 2. Береза. 3. Горіх або каштан.
4. Луна.
- Вправа 254.** Сонце.
- Вправа 256.** Щедрість.
- Вправа 267.** Книга.
- Вправа 273.** Світлофор.
- Вправа 301.** Пісня.
- Вправа 303.** Тінь.
- Вправа 324.** Транспорт: корабель, потяг, літак.
- Вправа 332.** Дощ.
- Вправа 342.** Дерево.
- Вправа 377.** Літо.

Зміст

МОВА І МОВЛЕННЯ

- § 1. Мова — безсмертний скарб народу 5

ТЕКСТ

- § 2. Закріплення поняття про будову тексту.
Тема і мета висловлювання. Заголовки 12
- § 3. Слова, найважливіші для висловлення думки в реченні,
тексті 13
- § 4. Засоби зв'язку речень у тексті..... 15
- § 5. Поділ тексту на частини. Складання плану.
Спостереження за роллю абзаців у тексті..... 17
- § 6. Особливості змісту та побудови тексту-міркування 20
- § 7. Особливості текстів-описів. Мета цих текстів 21
- § 8. Замітка до газети 25

РЕЧЕННЯ

- § 9. Види речень за метою висловлювання та інтонацією..... 29
- § 10. Основа речення. Зв'язок слів у реченні 30
- § 11. Однорідні члени речення..... 33
- § 12. Поєднання однорідних членів речення за допомогою
сполучників 35

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

- § 13. Слово. Значення слова 41

ІМЕННИК

- § 14. Повторення вивченого про іменник 45
- § 15. Відмінювання іменників..... 51
- § 16. Розрізнення відмінків іменників
з однаковими закінченнями 54
- § 17. Чергування кінцевих приголосних основи в іменниках
різного роду в давальному і місцевому відмінках однини 57
- § 18. Чергування голосних у коренях іменників жіночого
та чоловічого роду в однині 59
- § 19. Правопис закінчень іменників жіночого роду на *-а* (*-я*)
в родовому відмінку однини 62
- § 20. Правопис закінчень іменників чоловічого роду
в родовому відмінку однини 64
- § 21. Правопис закінчень іменників жіночого і чоловічого роду
в орудному відмінку однини 66

§ 22.	Правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на <i>-р</i> в орудному відмінку однини	69
§ 23.	Правопис закінчень іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	71
§ 24.	Правопис закінчень іменників у множині.....	73
§ 25.	Уживання іменників із прийменниками в різних відмінках	77
ПРИКМЕТНИК		
§ 26.	Повторення вивченого про прикметник як частину мови	80
§ 27.	Відмінювання прикметників	91
§ 28.	Вимова і правопис прикметників із суфіксами <i>-ськ-</i> , <i>-зьк-</i> , <i>-цьк-</i>	97
§ 29.	Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	99
§ 30.	Форми давального і місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду	103
§ 31.	Відмінювання прикметників у множині.....	105
ЧИСЛІВНИК		
§ 32.	Числівник як частина мови	110
ЗАЙМЕННИК		
§ 33.	Займенник як частина мови	119
§ 34.	Особові займенники	121
§ 35.	Відмінювання особових займенників.....	125
ДІЄСЛОВО		
§ 36.	Повторення вивченого про дієслово	133
§ 37.	Неозначена форма дієслова	141
§ 38.	Змінювання дієслів за часами	143
§ 39.	Змінювання дієслів за числами	145
§ 40.	Дієслова теперішнього часу	147
§ 41.	Дієслова майбутнього часу	150
§ 42.	Правопис особових закінчень дієслів	152
§ 43.	Дієслова минулого часу	158
§ 44.	Дієслова на <i>-ся</i> (<i>-сь</i>)	160
§ 45.	Повторення вивченого про дієслово	163
ПРИСЛІВНИК		
§ 46.	Прислівник як частина мови	165
§ 47.	Повторення вивченого в 1–4 класах	177
ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК.....		189